

**ЯКІВ
КУХАРЕНКО**

Я. Г. Кухаренко. 1799 — 1862.

Я. Г. КУХАРЕНКО

ТВОРИ

ПЕРШЕ ПОВНЕ ІЛЮСТРОВАНЕ ВИДАННЯ

Під редакцією Г. В. Омельченка

Громада Українців з Кубані.

Прага 1928.

**„Словянський відділ“ при друкарні Frant. Vonka, Smichov
Duškova č. 11.**

ПЕРЕДМОВА.

В р. 1927 минула 65-а річниця смерти Кухаренка і 50-а річниця виготовлення до друку збірки його творів під редакцією Ф. М. Піскунова (видання р. 1880).

Громада Українців з Кубані вирішила вшанувати пам'ять Кухаренка з нагоди цих двох річниць, що припали на р. 1927, перевиданням його творів, доручивши цю справу окремій Комісії. Комісія користувалась перводруком творів Кухаренка, що вийшов за життя письменника в „Основі“ р.р. 1861—1862, виданням Ф. А. Іотансона р. 1880 і виданням Київської Книгоспілки („Чорноморці“) р. 1927.

Громада Українців з Кубані перевидає твори Кухаренка за виданням „Основі“, як перводрука, що замінює нам автографи Кухаренка, яких нам бракує.

Видання р. 1880 присвячене Степану Яковичу Кухаренкові, старшому сину письменника, який виявив таку дотепність в переговорах з абадзехами при викупі тіла свого батька. Перше посмертне видання творів письменника, присвята його синові небіжчика можуть спричинитися до повстання думки, що це видання зроблено краще, ніж перводрук р.р. 1861—1862. Але порівняння видання р. 1880 з текстом р.р. 1861—1862 творів Кухаренка промовляє не на користь видання р. 1880. Перш за все правопис видання р. 1880 — ярижка, а видання р.р. 1861—1862 — кулішівка. Але головно, що видання р. 1880 притьмом уявляє покалічений текст творів Кухаренка в порівнянні з текстом видання р.р. 1861—1862.

І видання Книгоспілки („Чорноморці“) хоч і зроблене після „Основи“, але в декількох місцях теж змінило текст „Основи“.

Докладний аналіз вад тексту видання р. 1880, порівнюючи з текстом перводруку р.р. 1861—1862 і видання Книгоспілки р. 1927 ми подаємо в додатку до творів Кухаренка.

Поставлене завдання Громада Українців з Кубані змогла виконати лише завдяки тому, що українська еміграція цілої земної кулі (особливо в межах Ч.С.Р.) щиро відгукнулась на заклик Комісії утворити субскрипцію на твори Кухаренка.

На цьому місці і складаємо щиру, щиру подяку установам, громадам, союзам, товариствам, окремим особам, що матеріяльно або морально підтримали цю справу (в кінці книжки долучається додаток, в якому по іменню указується хто і чим допоміг Громаді Українців з Кубані при перевиданні творів Кухаренка).

Комісія.

Прага 15/XII 1927.

Яків Герасимович Кухаренко,

Наказний Отаман Війська Чорноморського.

9/Х б. р. минуло 65 років як вмер щирий козак, батько-отаман, талановитий письменник Кухаренко.

Твори Кухаренка, виготовлені до друку в р. 1877, збіркою були видані р. 1880 — таким чином в б. р. ми маємо дві нагоди для згадки про Кухаренка: не лише з нагоди 65-ої річниці його смерті, але й 50-ої річниці виготовлення до друку збірки його творів.

Доля не була прихильною до Кухаренка — кращий твір його „Чорноморський побит“, що викликав таку теплу оцінку Т. Г. Шевченка і П. О. Куліша, у якогось „літературного Плюшкіна“ цілих 25 років чекав нагоди, доки побачив світ. Твори Кухаренка, такий цінний матеріал для національного освідомлення, особливо українців-кубанців, за *півстоліття* були видані збіркою лише *один* раз і то надзвичайно кепсько. До цього часу нема навіть біографії письменника і аналізу його творів.

Таким чином про „талановитого письменника“¹⁾ українське суспільство має дуже поверхові відомості, бо дуже невеликий відсоток навіть високо освічених українців має можливість дістати твори Кухаренка для прочитання.

Кухаренко народився в р. 1799 (про батьків його жадних відомостей не маємо); п'ятнадцяти років Кухаренко вступив до військової служби, і батьки його, видко, не були багатими, бо цілих десять років він тягнув

---

¹⁾ Слова П. Куліша.

лямку звичайного козака.¹⁾ Лише в р. 1823 підвищили Кухаренка до гідности хорунжого; в р. 1836 (рік написання „Чорноморського побиту“) до гідности військового старшини, в р. 1853 до гідности генерал-хорунжого.

Кухаренко перебував на таких військових і адміністративних посадах: до р. 1831 був начальником різних військових частей; в р. 1831 отримав посаду начальника пішої артилерії, в р. 1834 начальника 9-го кінного полка. Від р. 1833 по р. 1836 по вибору від дворянства був асесором військової канцелярії і тимчасово ніс обов'язки прокурора; від р. 1838 заступав місце непримінного члена військової канцелярії по економічній експедиції, а в р. 1840 дворянство вибрало його на цю посаду. В р. 1842 було перетворено управління Кубанського Війська, і Кухаренко був призначений на посаду штаб-офіцера Єйської військової округи.

Кухаренко не мав систематичної освіти, бо все своє життя він перебував на „кордонній лінії“: від р. 1814 до р. 1821 він без перерви є на кордонній лінії, відбуває перший службовий стаж „козачої“ служби; потім бере участь у походах проти шапсугів (р. 1823), проти абадзехів (р. 1825); в чотирнадцяти боях під Анапою з турками і черкесами, потім в походах проти черкесів (рр. 1830, 1838, 1839). В р. 1851 його призначили на посаду Наказного Отамана Озівського Козачого війська, а з 10 жовтня р. 1852 по 30 червня р. 1856 Кухаренко є начальником штабу і Наказним Отаманом Чорноморського Козачого Війська. Це був найвищий щабель службового становища, до котрого піднісся Кухаренко, але на ньому він, з незнаних причин, тримався недовго. Варт зазначити, що Кухаренко був останньою, до р. 1906, із місцевих людей особою, що посідала гідність Наказного Отамана в Кубанському війську.

---

¹⁾ В ті часи часто бувало, що перший офіцерський чин одержували за табун коней, або декілька пар волів.

Після Кухаренка протягом п'ятидесяти років, до р. 1906, на Кубані були Військові Отамани: із дворян губернії Казанської¹⁾, Курської²⁾, Рязанської³⁾; із донських козаків⁴⁾, із терських козаків⁵⁾, татарського походження⁶⁾, грузинського⁷⁾, із закордонних дворян⁸⁾, із старого боярського роду⁹⁾, і лише в р. 1906 перший після Кухаренка на посаду Наказного Отамана на Кубані був призначений Михайло Бабич, місцевий козак українського походження.

В р. 1861 Кухаренка призначають на посаду начальника Нижнь-Кубанської Кордонної Лінії з підлеглістю начальнику Кубанської Кордонної Лінії, що мешкав у Ставрополі.

Для наступних поколінь, особливо мешканців Кубані, Кухаренко придбав незабутнє ім'я своїми творами, в яких так яскраво змалював життя кубанського населення як в перші роки по переселенні на Кубань, так і за своєї доби. Кухаренко написав: 1) в р. 1836 „Чорноморський побит“, оперета на 3 дії; друком твір цей появився лише в р. 1861 в книжці за листопад-грудень журналу „Основа“. М. Старицький переробив цей твір Кухаренка в оперу „Чорноморці“ (музику дав М. Лисенко); друком ця опера появилася в р. 1878 і притьмом до сьогодні тримається на сцені¹⁰⁾. Інші праці Кухаренка невідомо коли написані, але надруковані в р. р. 1861—62 теж в журналі „Основа“: 2) „Пластуни“ (лютий р. 1861); 3) „Вороний кінь“ (жовтень р. 1861); 4) „Вівці і Чабани в Чорноморії“; 5) „Свідок скільки в Чорноморії худоби, землі й народу козацького роду“; 6) „Чабанський сло-

---

1) Філіпсон Г. І.; 2) Кусаков І-й Л. І.; 3) Іванов Із-й, Кармалін; 4) Миколаєв С. С., Леонов; 5) Верзілін П. С.; 6) Рудзевич, Цакні; 7) Єристов; 8) Сумароков-Ельстон; 9) Шереметьєв.

10) 23/Х, 17/ХІІ 1927 р. оперу „Чорноморці“ ставили в „Укр. Народньому Театрі“ в Нью-Йорку. (Із тижневика „Український Вістник“ ч. ч. 2—21/Х, 10—15/ХІІ за р. 1927).

варь“ — три останніх праці надруковані в травневій книзі „Основи“ за р. 1862.

До р. 1913 вважали, що Кухаренко лише ці твори залишив нащадкам. Але в р. 1913 Іван Стешенко в XII т. „Записок Українського Наукового Товариства“ в Києві подав розвідку: „ХАРЬКО, ЗАПОРОЗЬКИЙ КОШОВИЙ въ стихахъ на малоросійскомъ языкѣ. Сочиненіе Якова Мѣшковскаго“.

Поема складається зі семи глав. Іван Стешенко довів, що автором цього твору є Я. Кухаренко, а „Яковъ Мѣшковскій“ — це є прибрание імя Я. Кухаренка.

Листування Кухаренка з Т. Г. Шевченком.*)
На тлі військового життя Кухаренка яскравим фактом є листування його з Т. Г. Шевченком.

Листування це не є регулярним — тягнеться воно з 30. IX. р. 1842 по 25. III. р. 1860. За вісімнадцять років (властиво за десять, бо в часі перебування Шевченка на засланні листування між ними припинилось на вісім років), залишилось 13 листів Шевченка до Кухаренка й один лист Кухаренка до Шевченка. Воно всебічно змальовує, як Шевченко високо цинив Кухаренка, а останній відплачує нашому генію тим, що в тяжку годину життя його підтримує дух Шевченка листами і навіть грошима; листи Кухаренка викликають у Шевченка енергію і глибоку творчість. Шевченко під впливом переживань, викликаних листом Кухаренка від 7 квітня р. 1857, написав один з найкращих своїх творів — „Москалеву Криницю“ і присвятив її Кухаренкові.

З листування ми довідуємося, що Шевченко весь час мріяв на власні очі бачити Чорноморію, привабну Кубань. Перша згадка про це від 26/XI р. 1844: „Я на те літо буду у Таганрозі; напиши, будь ласкав, як там найти шлях до тебе, от набалакаємось!“ (291 стор. I т., Твори Т. Г. Шевченка, вид. Лепкого). Найблизче до

---

*) Див. статтю Л-Н-В. X, 1927.

здійснення цієї думки Шевченко був у р. 1845; він зовсім певний був, що в літку року 1845 одвідає Кухаренка (стор. 293), і Кухаренко, на його прохання, від 25/V р. 1845 зі станиці Уманської, повідомляє його про маршрут до нього з Таганрогу.

Вказівки Кухаренка про маршрут до Уманської, явки, що він давав Шевченкові, свідчать про те, що Шевченко вже зовсім зібрався мандрувати на Кубань. Але щось трапилось, і мандрівка Шевченка на Кубань не здійснилась. В березні р. 1858 Шевченко знову збирається на Кубань: „літом як що не пустять у Пітер, то чкурну в Харьков, а із Харькова, як Бог поможе, то і на Чорноморію. Я до неї коли небудь, а таки доберусь до тієї Чорноморії“ (442 стор. I т.).

На жаль, Шевченко так і не добрався до Кубані; так і не бачив „наших потомків, котрі два віки різались з ляхами, а третій з черкесами“ (з листа Кухаренка від 25/V р. 1845). І особливо мешканці Кубані страшили від того, що Шевченкові так і не довелось бачити Чорноморії. Природа Кубані, своєрідні умови життя, духове обличчя, що мимоволі прищеплюється кожному, хто оселюється там — все це не заховалось би від гостро спостережливого ока нашого генія і було б, напевно, виявлено в його творчості.

Теплими словами згадує З. Недоборовський¹⁾ своє знайомство з Кухаренком в Петрограді р. 1861 і як взагалі видатні українці ставились до „батька-отамана“.

В р. 1861 Недоборовський у Костомарова познайомився з Кухаренком. Кухаренко приїздив в Петроград, після розпорядження військового міністра, брати участь в комісії по „устройству Черноморскаго войска“. М. І. Костомаров був знайомий з Кухаренком ще з Харькова, ще зі студенських років. В Петрограді Кухаренко

---

¹⁾ „Кіевская Старина“ 1893 г. II кн. „Мои воспоминания“ Зосима Недоборовский стор. 193.

був пів року. Він часто одвідував В. М. Білозерського М. І. Костомарова, Артемовського, українську громаду часто, бувало, слухали його дотепні оповідання із побутового й військового життя кубанців; часто він і розважав громаду „презабавними анекдотами“.

Кухаренко дуже бажав, щоб любителі поставили його песу „Чорноморський побит“; роздали вже ролі; Недоборовському дісталась роля сотника. Але пєси не пощастило поставити: незабаром Кухаренка начальство викликало на місце служби.

Громада проважала його тепло: співали йому пісню „Ой, Морозе - Морозенку“, замінивши „Морозенка“ — „Кухаренком“: „Ой, Якове Кухаренку, ой, ти славний козаچه, за тобою, Кухаренку, Чорноморське військо плаче“.

Кухаренко був зворушений. Простився з товариством і простився навіки: місяців через два він був черкесами взятий в полон де і погіб.

Смерть Кухаренка. Посада, котру займав Кухаренко, спричинилась і до його смерти.

У середині вересня р. 1862 командуючий військом Кубанської області, зі Ставрополя, викликав до себе, з наказом негайно явитись, генерал-хорунжих Кухаренка і Бабича. Через декілька годин вздовж старої Кавказької лінії, із Чорноморії до Ставрополя, вирушили Бабич, а за ним Кухаренко. Бабич проминув щасливо небезпечні місця. Кухаренко 19/IX, о 11 годині ночі, вже минув станицю Казанську, їдучи в екіпажі зі своїм зятем. капітаном кінно - ракетної батареї Г. В. Іогансенем, і лише з одним вістовим козаком, бо ця лінія вважалась безпечною. Але несподівано на Кухаренка напало 8 кінних абадзехів і взяли його в полон після короткої боротьби одного проти восьми, бо козака і поштаря відразу убито, а Іогансена обезброїли.

При боротьбі трапився такий нещасливий випадок: револьвер Кухаренка першого вистрілу не дав, чи осікся, за другим взводом ворожа куля трапила під курок і

розсікла Кухаренкові руку, друга куля контузила його в стегно. Кухаренко вискочив з екіпажу, вихопив шашку, але його вмить обезброїли. Кухаренка і його зятя полонили, звязали назад руки, посадили на коні, підв'язавши ноги під черевом коня, і протягом двох ночей, в день переходуючись в лісах, проскакали майже 200 верст через усі кордони. Кухаренко у віці 63 років, людина стара і хора, бо давно вже терпів на кашель, багато зазнав страждань за ці дві ночі: тричі Кухаренко падав з коня, перепливали річки, а в ночі вода вже була зимна; врешті з полоненим опинились у 8 верстах від Майкопського укріплення. Один з восьми абадзехів добре знав осавула Степана Кухаренка, сина Я. Г. Кухаренка. В балачках зі своїми приятелями він назвав Степана Кухаренка, і Я. Г. Кухаренко, почувши імя свого сина, не витримав, заплакав — і назвав себе (спершу він оголосив себе військовим лікарем). Через те, що один з вісьмох абадзехів був знайомий з сином Кухаренка, з полоненим стали поводитись ліпше, життя його зберегли, але вимагали за нього викупу 22.000 карбованців. Імя Кухаренка було широко відомим між черкесами із Убих, Шапсуг; черкеси приходили, щоб на власні очі побачити свого недавнього ворога, а тепер їх полоненого. Чутка про полон Кухаренка рознеслась по всьому Закубанні, а між населенням Кубані ця чутка викликала глибокий жаль до становища полоненого батька-отамана.

Сили Кухаренка не витримали надлюдських страждань: 26 вересня (ст.ст.) до Катеринодара дійшла сумна чутка — Отаман вмер в полоні; за тіло його абадзехи просять викуп. Степан Кухаренко, син небіжчика, вже спізнався, коли прибув в Майкоп з метою повести переговори з черкесами, щоб замість батька піти в полон до них. Кубанська влада запропонувала віддати 20 полонених черкесів в обмін за тіло Кухаренка. Ці переговори ледви не скінчились трагічно: тіло Кухаренка було здобиччю 8 абадзехів — потрібно було добитися згоди на видачу

тіла його всіх 8 абадзехів; знайомий Степана Кухаренка перетяг на свій бік 3 абадзехів; решта не згоджувалась; у суперечці між ними доходило до рушниць і похвалок скоріше порубати тіло небіжчика, ніж віддати його на некорисних для них умовах. Врешті умови виміну виробили; як заклад виконання цих умов абадзехи отримали військову зброю від Степана, зброю декількох бжедучів, приятелів Степана; крім того один із приятелів Степана „фокотлей“¹⁾ Гапак із аула Гобукай сам сів закладнем, а один абадзехський „ворк“²⁾ дав в заклад родину селян; також капітан Югансен залишився в полоні до остаточної виміни полонених черкесів за видане тіло Кухаренка.

Від Майкопа до Катеринодара населення Кубані урочисто, на кордонах, в укріпленнях, зустрічало тіло свого Отамана, віддаючи йому останню пошану. Чорноморія від старого до малого втратила в особі Кухаренка „рідного сина і благого батька“, — писалось з приводу його смерті, „а Україна і ліпші її патріоти і всього козацтва не забудуть, що Кухаренко був майже однісенький у війську знавець і цінитель козацької запорозької старини і чорноморського побиту“. Навіть вороги Кухаренка цінили в ньому доброго товариша, шляхетного вояку і нездібного на лукавство ворога. Полон і смерть Кухаренка у сучасників викликали вірші; невідомий Дмитренко-Бут так описує „чутки“ про полон Кухаренка:

У п'ятницю на базарі
Всі заговорили,
Що Черкеси Кухаренка
Взяли — полонили!..
Задзвонили до ранньої
Богу помолиться;
Рознеслися слухи тяжкі, —
Люд чогось боїться.

---

¹⁾ Шляхтич.   ²⁾ Шляхтич.

Зажурились старі й малі —
Народ галасує,
Пита один у другого:
„Чого люд сумує?..“
„Чого острах на всіх найшов?..“
— Чого? — ти не знаєш?..
Генерала Кухаренка
Узяв Черкес..
Його з зятем захопили,
Обох полонили;
А поштаря й козака
Там же убили..
Пішов гомін у народі,
Брат брата питає,
Розпитують — розказують...
А ніхто не знає.
Чи то правда, чи неправда..
Інший не йме віри,
Щоб старого Кухаренка
Взяли бузувіри!..
Люд сумує і гвалтує:
„Взяли... полонили..
Кухаренка, та ще й з зятем
В кайдани забили!..“
Затужили Чорноморці
„Ой, Боже наш, Боже!..
Ой, хто тепер у пригоді
Нам бідним pomoже?“
Отак чув я на базарі;
На улиці ж бачив¹⁾
Їдуть верхи три Черкеси
І питають „Бабчі“²⁾
Під'їхали до будинка
Вельможного пана.

---

¹⁾ 22/ІХ.

²⁾ Генерала Бабича.

Із коників не злізають —
Мабуть, така шана!..
Я дивився із кріпости:
Як вони стояли,
Вийшов хлопець — щось сказав їм,
Вони й поскакали,
До будинків Кухаренків —
Звістку, мабуть, дати...
Кажуть, — діти, буцім, знали...
Та не чула мати...
У вівторок¹⁾ пройшла чутка
Люде говорили,
Що Черкеси сорок тисяч
На викуп просили.

Ці вірші Дмитренка-Бута тепер в станиці Медведівській (в юрті цієї станиці є хутір нащадків Кухаренка і дім, збудований ще Кухаренком) є народньою піснею.

Другі вірші так кажуть про смерть Кухаренка:

„Де не взялася орда,
Порубала козака,
Порубала — посікла
І у полон заняла“.

Кухаренко загинув за межами Батьківщини, далеко від родини, від товаришів чорноморських козаків, котрим він присвятив притьмом все своє життя. Народні вірші ніби за це роблять закиди Кухаренкові:

„Ой не добре козацька голова знала,
Що без війська козацького умирала“.

6/X 62 р. (ст. ст.) Кухаренка поховали на загородному цвинтарі. Передсмертна воля небіжчика бути похованим на Чорноморії була виконана. Але в зв'язку з місцем, де було поховано Кухаренка, виникає таке пи-

---

¹⁾ 25 вересня.

тання: чому його поховали на загородному цвинтарі, як звичайну людину, а не в огradі Старого Військового Собора, або в огradі Катеринівської церкви, де, як загальне явище, ховали визначних осіб і взагалі високих урядовців Кубані? Можна лише бути певним в тому, що це залежало не від родини небіжчика.

На Кубані поширена легенда, що на Кухаренка царська влада дивилась дуже косо, вважала його людиною ненадійною; буцім Кухаренко, як українець і місцева людина, провадив якусь працю проти російського царату; легенда оповідає, що від царя вийшов указ про негайний арешт Кухаренка; про це він завчасу довідався і щоб заподіяти собі смерть, а живим не віддатися в руки влади, він їде, без жадної охорони, на заклик начальства в Ставрополь; і дійсно в дорозі знайшов собі смерть.

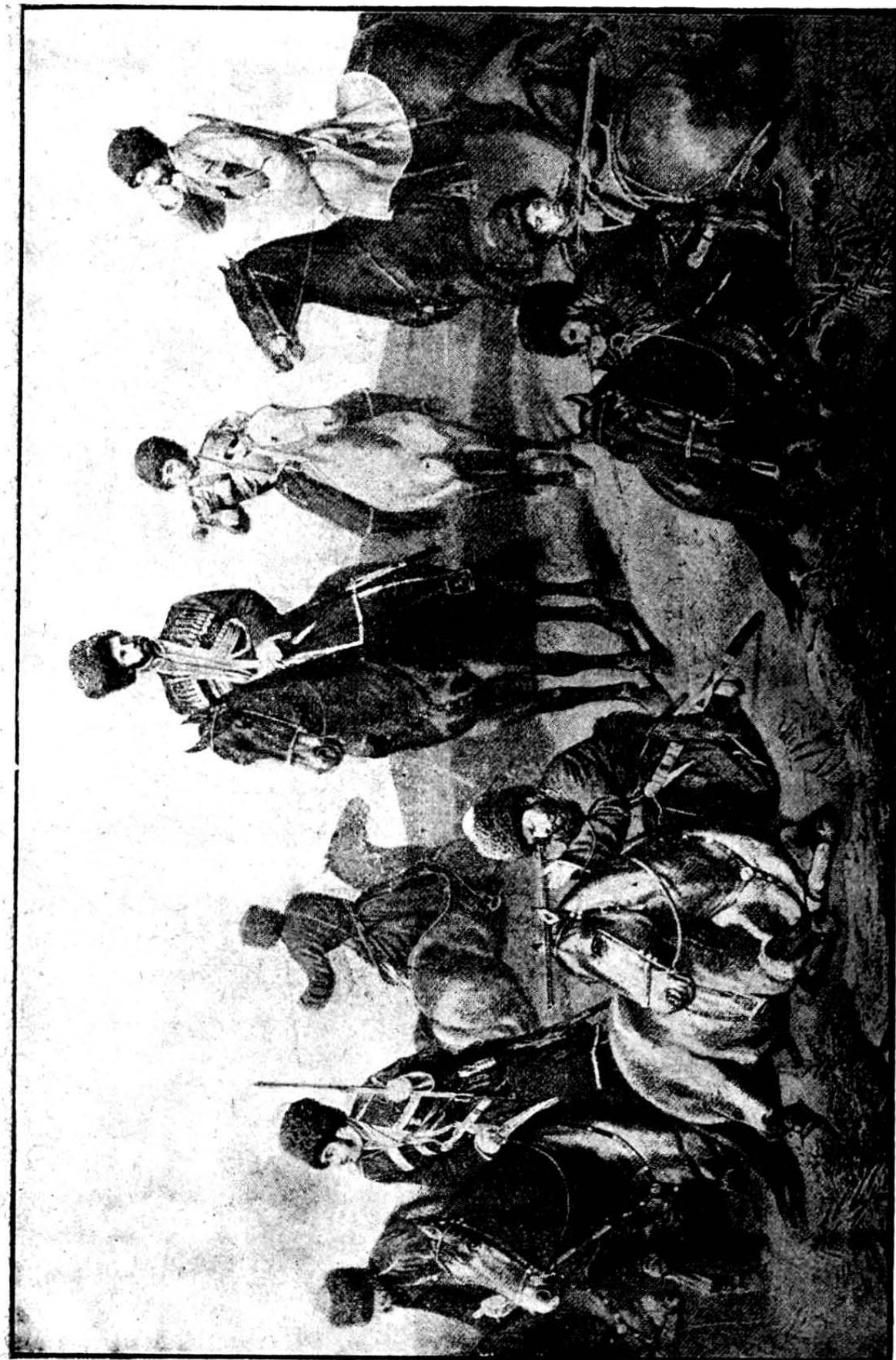
Син Якова Герасимовича Кухаренка, Олександр, на Кубані багато років був отаманом Єйського відділу; в суспільстві дуже були поширені чутки, що йому, за вину батька, було заборонено женитись (хоч він і мав дружину, але мав її „таємним“ шлюбом).

В умовах емігранського виходу цієї книжки, далеко від Кубані, ми позбавлені можливості студіями над архивним матеріалом перевірити „достовірність“ цих переказів, відшукати зерно правди, з котрого вони вирости.

Лише після революції 1905—1906 р.р. прах Кухаренка перенесли на цвинтар Старого Військового Собора.

Григорій Омельченко.

Прага 1/IX 1927 р.

Кубанські козаки в 70 р.р. XIX ст.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПОБИТ.

Часть перва.

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Тупиця, китишний сот- ник.	Ївга Цвіркунка.
Іван Прудкий, козак.	Кабиця, козак, Незамаїв- ський курінний.
Ілько, брат Прудкого.	Кулина, його полюбов- ниця.
Явдоха Драбиниха, вдова.	Ігнат Очкурня, робіт- ник Тупиці.
Маруся, її дочка.	Пріська Притулівна.
Борис Цвіркун.	

Парубки й дівчата.

Дія перва.

Обстановка показує зсередини хату вдови Драбинихи збоку двері в хижу.

I.

Маруся (*сидя на лаві пряде й співає*).

Болить моя головонька
Від самого чола:
Не бачила миленького
Сьогодні і вчора.
Ой, бачиться, не журюся,
В тугу не вдаюся;

А як вийду за ворота,
Од вітру валюся.
Ой, бачиться, що не плачу —
Серце замирає,
Як згадаю, що Івана
Й досі немає.
Нема мого миленького,
Нема мого сонця!
Ні з ким мені розмовляти,
Сидя у віконця!
Нема мого миленького,
Що карії очі,
Рада б його дождати
До темної ночі!..
Нема мого миленького!
Нема його тут;
Вже поросла по слідочку
Шавлія та рута!..
Зелененький барвіночку,
Стелися низенько!
А ти, милий, чорнобривий,
Прилини швиденько.
Зелененький барвіночку!
Стелися ще й нижче,
А ти, милий, чорнобривий,
Прилини ще й швидче.

Ох, Іване, Іване! мій голубоньку сизий! Де ти так довго баришся? Скільки днів я тебе ждала, щоб побачиться з тобою, та розказати тобі, що моя мати часто до сусідів ходить та все розпитується про якогось парубка: либонь хоче мене віддати за його заміж. Хто він, який він, — не знаю й не бачила. Не приведи, господи, як Іван заїхав куди далеко, а мати заходяться мене віддавати за другого, за якого нелюба! Я б їм і сказала, що люблю Івана, так що ж?... Крий, боже, які вони сердиті!.. Тяжко боюсь матері, щоб... *(Задумується)*.

II.

І в а н (зovсім приоружений, входить). Добривечір, Марусю!

М а р у с я (зрадівши). Серденько Іване! Чи ще ти живенький! (Понурилась, мов сердиться). Ну, добрий же ти! Відцуравсь зovсім мене. Скільки я днів дожидаю тебе, таки ні слуху, ні вісточки нема; хоть би твій брат Ілько прийшов сказати: де ти й що робиш?

І в а н. Винен, винен, моя голубочко. Я дома не був. Оце недавно приїхав з Васюринської, та й уп'ять прощай!

М а р у с я (здивувавшись). Куди ж то?

І в а н. Підемо з товариством за Кубань, чи не роздобудемо чого...

М а р у с я (жалібно). Так і є! Уже ж ти мене, мабуть, і не застанеш!..

І в а н (з тривогою). Як се так, Марусю?

М а р у с я. Моя мати хотять, либонь, за когось мене віддати заміж...

І в а н. Яким би то побитом? І за кого?

М а р у с я. Я й сама не знаю, а так догадуюсь, бо вони частенько ходять до сусідів совітуватись, та й готують усе, що треба для весілля...

І в а н. Потривай же, Марусю! Я побіжу на часок та покличу сюди мого хрещеного батька, сотника Тупицю, бо він мене з козаками випроважа за Кубань, та ось тут зараз, на улиці, й дожидається. Я оце від його до тебе забіг на часочок, щоб попрощатись; а се таке діло, що як я тут не буду, то треба вже йому знати, що й як, і до чого? Бо він чоловік такий, що pomoже. Ти, Марусю, не крийся перед ним ні в чім. Він мені той же рідний батько й чоловік у всьому тямущий: чи ружа спортить, або направить, — від кулі, від гадюки, урбків, заговбрів, — від любощів, нелюбощів, сказано — харак-

терник, та й годі. От я зараз. (*Підходить до дверей, відчиня їх і кличе*). Тату! тату!

Тупиця (*за дверима*). А що там?

Іван. Ідїть лиш, будьте ласкаві, сюди! Мені до вас діло є!

Тупиця (*не входячи*). Та й зараз!

Іван (*до Марусі*). Ось він зараз прийде. Не журись, Марусю: усе гаразд буде.

Маруся. Дай, боже, щоб усе гаразд було; а лучче всього, якби ти остався дома...

III.

Тупиця. Помагай біг, діти! Будьте здорові з тим, що сьогодні!

Маруся (*кланяється низько*). Спасибі, добродію!

Тупиця (*до Івана*). Чи оце твоя й дівчина, Іване?

Іван. Оце ж, тату, й вона.

Тупиця (*любуеться*). Годиться, сину! хороша! дуже хороша дівка! (*До Марусі*). А мати ж твоя де?

Маруся. Пішли десь до сусідів.

Іван. Та тут, тату, щось у її матері коїться таке... (*До Марусі*). Ось розкажи, Марусю!

Тупиця. А ну дочко, розкажи, то й я послухаю.

Маруся (*утупивши очі в землю*). Та то, добродію, я казала Іванові, що моя мати ходять часто до сусідів, та розпитують про якогось парубка: хотять, либонь, мене заміж віддати за його; а тут ще Іван як сказав, що й сам іде з козаками за Кубань... (*крізь сльози*) то вже, мабуть, мені за ним і не бути, бо в мене мати такі сердиті, що крий, боже! Як мені по правді сказати, що я люблю Івана, то...

Тупиця. Сього дочко, не журися! Нехай таки Іван іде собі з товариством до тих єретичих черкесів, бо він козак, його така стать... От як ми колись були в Старій Січі, то відтіль було ходимо добуваться до татар, або до ляхів; а що ті прокляті жиди, то було не попадайсь

нашому братові. Витрусимо кишені! А тут більш нікуди кинутись, тільки до сих шолудивих черкесів, то хоть скотини або коней чи не добудуться хлопці. Нехай собі ідуть з богом! А про те, що тебе мати за другого віддасть заміж, то сього чорт його матиме. Ти знай Івана, а Іван тебе, та й годі... Та по чім же се ти, дочко, міркуєш, що мати хоче тебе віддати заміж? Може, вона так ходить до сусідів?

Маруся. Е, ні, добродію! Вони їздили в город, та й накупили ситцю на дві спідниці, червоної байки на юпку; платків, скиндячок, ковки¹⁾ й дукач; та й приказують, щоб швидче рушників дошивала...

Тупиця. Трохи воно на те й походило... Ну, та дарма! Чи ти знаєш Іванового брата Ілька?

Маруся. А як же? знаю.

Тупиця. Отже то гляди. Він буде часто до тебе навідуватись, так яково що — то ти йому скажеш, що у вас діятиметься, а він мені, то я вже зараз і заправлю всіма чортами, та й буде по-нашому...

Маруся. Дай, боже, добродію, щоб так було, як ви кажете! Ми за вас довіку будемо бога молити.

Тупиця (*обернувшись до Івана; а Маруся між тим виходить за двері подивиться, чи не йде її мати*). Та й ти, сину, не сумуй, мов собака в човні, а як трапиться тобі оце за Кубанню, то воюй добре, щоб вражих черкес оджахнути.

Іван. Та об сім, тату, й говорить нічого: не так вони нам допекли, щоб їх милувати! Тепера коня або вола й не думай випустить за слободу на пашу, бо так зараз і підхоплять; а скільки бідних дітей вони перетягали в неволю на той бік Кубані!.. Так який же їх чорт після сього милуватиме.?

Тупиця. Отож то й воно, синку! А про Марусю не турбуйся: се вже моє діло. Хіба ж мені первина ворочать по-своєму?

¹⁾ СЕРЕЖКИ.

IV.

Маруся (*ввіходить*). Матері ще й досі не видко.

Тупиця. Піду лиш я ще до козаків, та дещо з ними почурукаю, а ви попрощайтесь любенько, та не бійтесь нічого: все гаразд буде. (*Виходючи*). Не гайся ж, сину, довго, щоб тебе козаки не дожидались; бо надворі вечір, а вам треба хутко повернутись з-за Кубані.

Іван. Зараз, тату, зараз! Не забарюсь!

Маруся. Добре, якби бог дав так, як пан сотник обіщається; отже мені щось не віриться.

Іван. Чому? На кого ж і понадіятись нам з тобою як не на його?.. Ну, прощай же, моя Марусенько! Прощай, моя зірочко! Зоставайся здорова, та не скучай без мене! (*Маруся плаче*). Годі ж, годі тобі плакати, Марусю! ти — козацька дочка; а я козак: чого ж нам журитись? Як бог pomoже побить ворога черкеса, та вернуться благополучно додому, то тоді будемо щасливі; тоді вже поберемось, та будемо жити й бога хвалити, а тепер же треба козакувати, а тобі до сього діла заздалегodi привикати. Ет, се не остання така розлука; се буде частенько: на те гряниця. Зоставайся ж здорова, Марусенько! та готуй тимчасом рушники.

Маруся. І вже!.. на що їх готувати? хіба щоб було чим сльози утирати... Ти підеш за Кубань, та або ж забудеш свою Марусю, що тебе щирим серцем любить, або ж не вернешся!..

Іван. Гріх тобі, моя ясочко, так об мені думати: я йду за Кубань, а серце моє тут у тебе зостається! А те, що не вернусь, як уб'ють еретичі черкеси, то се в божій волі! Він нам поміч і защита! З ним ми і під Очаків ходили, Березань взяли, Шмаїлів, — тим собі й землю Чорноморську здобули. А то що ж би було, якби на войну не ходили? Розбіглись би з Старої Січі, як руді миші, та й годі. Он, бач, співають! (*співає*):

Ой, летіла бомба з Московського поля,
Та посеред Січи впала:
Ой, хоч пропало славне Запорожжя
Так не пропала слава!

Оцю то славу і нам треба підпирати. Дай мені, Марусенько, тільки слово та білу ручку, що ти ні за кого не підеш, поки я вернусь ізза Кубані, то мені й воюватись буде весело, а побивши черкес, зараз і прилечу до тебе!..

Маруся (*подає йому руку*). От тобі, Іване, рука моя! (*Притиснувши його руку до серця*). От тобі моє серце. Ні за кого не піду, поки вернешся.

Іван (*пригорнувши Марусю до серця*). Прощай же! Прощай, моя люба! Будь щаслива, та не журись, — а я не забарюсь.

V.

Ілько. А ну, брате Іване! Іди швидче! Товариство на конях сидить, давно тебе дожидається; та й старий Тупиця гримає на тебе.

Іван. Зараз, брате Ільку! Зараз! За мною діло не стане. (*До Марусі*). Прощай же! Прощай, мила Марусенько! Прощай! (*Маруся смутна, провозжає з Ільком Івана до дверей. Тільки що він вийшов за двері, Маруся, поклонившись йому, вертається до кону, тихенько, задумавшись. За лаштунками козацький гомін: Гай, гай, козаче! Як ти довго збираєшся!*)

Іван (*за лаштунками*). Нічого, нічого, пани-молодці! Я від вас не одстану.

Маруся (*вбивається, ламле руки, ходячи по кону*).

Ілько. Чого ти, Марусю, журишся? Дивись! козаки сидять на конях, як орли; а коні й землі під собою не чують; а в брата Івана, дивись! кінь вороний, сам козак молодий, аж дивитись любо. Заспіваю йому хоть пісні на дорогу. (*Співає*).

Іде козак за Кубань,
Приодягся так, як пан,
З себе бравий,
Коник жвавий, —
Хоть куди козак!

Славне життя козацьке! Як сів на коня, тай і ввесь тут; де схотів, там і став. Ех, коли то я діжду того щастя! Отже слухай: либонь їдуть...

(За лаштунками тупотять коні. Козаки співають):

Засвистали козаченьки
В поход з полуночи,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.
Не плач, не плач, Марусенько!
Не плач, не журися.
За свого миленького
Богу помолися.
Стоїть місяць над горою,
А сонця немає;
Мати сина в доріженьку
Слізно провожає:
Прощай, милий мій синочку,
Та не забавляйся, —
Чрез чотири неділеньки
Додому вертайся.
Ой, рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось кінь мій вороненький
В воротях спіткнувся.
Ой, бог знає, коли вернусь,
В якую годину.
Прийми ж мою Марусеньку
Як рідну дитину!
Прийми ж її матусенько!
Всі у божій волі:

Козаки ідуть в поход.

Ой, бог знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу на полі.

(Козацька пісня тихшає, тихшає... Тимчасом Маруся, на кону, ламає руки, плаче й мов молиться, піднімає вгору руки; то прийде до дверей, то вернеться до кону й гірко заридає, то мов схаменеться. Ілько потішає її).

VI.

Явдоха *(в се время входить і, не розчумавши їх речей, зкомизилась та з серцем і каже)*: Чого се ти, доню, тут з парубком стоїш? *(До Ілька)* А ти, боже-вільний, чого сюди вбрався?

Ілько. Та так, паніматусю! Козаки збирались за Кубань, так я брата провожав.

Явдоха. Гляди лиш, Ільку! Я давно чула про тебе, що де досвітки, де вечірниці, де дівчата на улиці зберуться, то ти там вродився. Іди собі, звідкіля прийшов, та не ходи до нас більше.

Ілько. Та й піду, коли ви на мене сердитесь *(гається)*.

Явдоха. Іди, таки іди! *(розсердилась)*. Ось тобі і двері, негідний сину! *(за плече та в двері)*. Отуди к бісу! Як то тепер на світі стало! У нас, в старовину, то ще такі парубки й не думають про дівок, а дівці такі і в голову не приходило з парубками водитись, не так, як тепер!

Маруся. Що се ви, мамо! Бог з вами! Як се ви на мене кажете? Хіба ж я в вас яка?

Явдоха. Та до якого часу ще дитина, так як і треба; а все-таки не годиться з парубками якшатись. От уже й люди трапляються, — от уже й заміж пора.

Маруся. Які там, мамо, люди?

Явдоха. Харько Кабиця.

Маруся *(сама собі)*. Кажуть люди, що серце віщун, то й правда *(До матері)*. Який, мамо, Кабиця?

Явдох а. Незамаївський! А як би ти сказала?

Маруся. Я? я б сказала прямо, що не піду за його.

Явдох а. Чому? (*сама собі*). Так і є, що клятий Ілько обчеркнув її курячим зубом!..

Маруся. Він, мамо, старий та сердитий, а ще як оженився, то буде ревний. Та він мені і зовсім не вподобавсь.

Явдох а. От бач, що ти дурна єси! Ти його не знаєш, та й варнякаєш, що тобі на язик наверзеться. Він хоть і старенький, так розумний і багатий дуже, він ще з-під Шмаїлова приніс багацько грошей, та все червінці.

Маруся. Коли він, мамо, багатий, то нехай собі шука убогої дівки, бо багата по добрій волі за його не піде. А сього ще ви не знаєте, що приїхала Кулина Кочугурівна? Вона того Кабицю, що ви кажете, ще в Самарі перед розмиром полюбила й він обіцяв з нею оженились: божився, клявся та й покинув. Вона йому вірила і, як сватали добрі люди, то й відказувала; а як же він її покинув, то вона б рада й за поганенького чоловіка піти заміж, так не трапляється. Тепер вона бідна аж сюди за ним прийшла, так що ж? Клятий Кабиця й дивиться на неї, бідну, не хоче.

Явдох а. Ти єси дурна, дочко! Що ти мелеш? Се все брехня, та наговори. Слухай лиш сюди: Кабиця вже вислуживсь, в одставці, буде жити дома, хазяйство держатиме й худобу доглядатиме; а з молодого що? Усе гонитимуть: то за Кубань, то на кордони, або де в далекий поход. Та от, недалеко сказать, як твій батько: адже пішов з кошовим Чепігою в Польщу, та там і головку положив; а тут чутка, що військовий суддя Головатий піде в Персію — от і цілуйся із своїм молодим, який там у тебе на прикметі. Тепер тільки за старим і пожити. Годі ж, годі, не знать об чім сумувати. Опісля й сама будеш рада такому чоловікові. Викинь лиш дур з голови та йди лягай спати, бо завтра треба раненько

встати та дещо зготовити, бо вранці й старости прий—
дуть, то щоб було їх чим прийняти. Ох, я так ноги на—
томила за день, що насилу хожу! Піду лиш ляжу спати,
та й ти не гайся; гаси каганець, та й сама лягай скоріше!..
Ох! (*Вийшла*).

Маруся (*одна*). О, мамо, мамо! Гріх тобі обіжати
так дочку свою! Як мені на світі Кабицю любити, коли
мої очі з його очима не зглянуться, і серце до його не
обернеться? Що мені тепер у світі божому робити? Де
мені дітись? (*В хижі чути голос Кабиці: Та ну, к чорту!*
іди, кажу тобі! будеш моїм старостою).

Маруся. Ох, мені лихо! Се, либонь, іде до нас
Кабиця! Побіжу скоріше в малу хату та засуну двері, бо
він і туди вломиться. (*Вибігла*).

VII.

Кабиця і Очкурня (*входять під чаркою надто*).
Кабиця (*приспівуючи*):

Ой, здорова, дівчинонько! чи ти спиш?
Ке лиш мені паляницю, або книш!
— Паляницю, козаченьку, я б дала,
Так ще ж тобі м'якенької не спекла.

(*Оглядається кругом*). Еге! Що за вража мати? Нема
нікого в хаті! Невже так рано полягали спати? (*Під—
ходить до дверей і пробує*). Так і є. Двері заперті. От
тобі й книш! От тобі й змовини! (*До Очкурні*). А що,
Гнате! Як думаєш? Чи не торохнуть лиш мені лобом у
двері так, щоб вони на дванадцяттеро розтрощились?
Дивись пак! Сплять собі та й гадки не мають, а я й
досі не вмовився з дівкою.

Очкурня. Та цур їм! Нехай сплять! Ще й завтра
вспієш побалакати; а то щоб стара Драбиниха не зкоми—
зилась зпросоння, то й праця твоя пропаде ні за по—
нюх табаки.

Кабиця. А що ти думаєш? і се правда! Та потривай лиш: я послухаю, може, вони ще не сплять, а базікають об чім-небудь. *(Підходить до дверей, наставляє ухо і слухає)*. Еге! сопуть!.. Ого! Драбиниха крізь сон щось забелькотала! Гм, дій його чести! Ну, нічого робить, нехай сплять *(Одходить)*. Ну, та й тяжко ж Маруся здихає! *(Задумується)*.

Очкурня *(про себе, глузуючи)*. Від того, що любить тебе, як собака палицю. *(До Кабиці)*. Ото, щоб ти знав, Харьку, вона заміж хоче, так їй і верзеться сонній про якого-небудь парубка.

Кабиця. Уже ж не про якого, як про мене, бо вона мене давно вже полюбила, — ще на тім тижні, отоді, знаєш, як ми з тобою від шинкарки Горпини музик вели, а я попереду танцював, співаючи:

По дорозі жук, жук,
По дорозі чорний, —
Подивися, дівчинонько,
Який я моторний!

А вона, як побачила мене, та тільки ких! ких! ких! А я зараз на ус і закрутив, та й кажу собі мовчки: оце ж, мабуть, вона в мене вляпалась небога! А в самого, голубчику, неначе комашня поза шкурою полізла, як глянув на Марусю, та після того мов шалений хожу: не иде з думки, та й годі, так і тягне до неї; так що ж? Стара зовсім рішила, що віддасть дочку за мене, а з молодією ще після того не бачився ні разу.

Очкурня *(сам собі)*. Бач, гаспидський Кабиця, як розманіживсь! Неначе молоденький! Підрочу лиш я його. *(До Кабиці)*. Ой, гляди, Харьку, щоб вона иноді не попоштувала тебе печеним раком!

Кабиця *(здивувавшись)*. Печеним раком? Як то так?

Очкурня. Сиріч, щоб одвірка тобі не показала. Ти, мабуть, ще не чув, що я й сам залицявся за неї і

вона мені призналась, що мене любить і піде за мене заміж.

Кабиця (*зтедзкавшись*). За тебе заміж! Та що се ти, гаспидів Очкурня? Та я з тебе дух виб'ю, та я тебе зувічу, як собаку! Та я тебе в три погібелі зверну, що й пір'я на тобі не останеться! Чи такому ж бридкому, як ти, женитися з Марусею? Подивись на себе, неотесо! Адже ж ти поганіший від...

Очкурня (*покволом*). Ха! ха! ха! ха! А ти хіба кращий від мене? Га, маро?

Кабиця. Та вона на тебе і плюнуть не захоче...

Очкурня. А на тебе плюне, хоть не схоче, ха! ха! ха!

Кабиця. Щоб такий ледачий, як ти, одбив у мене дівку! Та я скоріше з тебе печінки вирву!

Очкурня. Побачим, чия візьме! А я вже знаю, що вона не мине моїх рук.

Кабиця. Твоїх рук? А ти ж, блощиця смердюча, гробак короткопузий, индик кишкатий, що отак ходить... (*та й дметься, як индик*).

Очкурня. А ти — сич витрішкуватий! Ха! ха! ха!

Кабиця. Харсун коротконогий!

Очкурня. А ти бушля довгонога! Ха! ха! ха!

Кабиця. Свиня товстопуза!

Очкурня. А ти хортова собака! Ха! ха! ха!

Кабиця. Мовчи ж, бісова худобо! та тікай скоріше, поки небитий.

Очкурня. Сам утікай, поки чуприна ціла!

Кабиця. Так ти оце, гаспидська каракатиця. почав глузувати надо мною? Тривай, бесуре! я тебе відучу до чужих дівок залицятися! (*Засукує рукава, налазить на Очкурню; той од його тікає і, обернувшись, хапає його за руки*).

Очкурня. Та що се ти, навісний! Ти справді сказився? Харьку! та то я глузував над тобою, а Марусі не тільки не любив, та й не бачив, яка вона.

Кабиця. Брешеш, псяюхо! Забожись, що зроду не любив і не любитимеш Марусі!

Очкурня. Їй же то богу не любив і не любитиму! Цур їй!

Кабиця. Що зроду і не подумаєш її сватати!

Очкурня. Та далєбі, що не думав і думати не буду! Нехай вона тобі на льоду підсковзнется!

Кабиця. Ні, зла личино, не повірю! Забожись дужче!

Очкурня. Щоб же мені чарки горілки в вічі не бачити! Щоб мене за живіт узяло, коли неправду кажу!

Кабиця (*одступивши од його*). Гляди ж, не збреши! Бо як удруге попадешся, пропаде чуприна! Зроблю з тебе тиркатого півня!

Очкурня. Та нехай вам халепа! Ото нагадай козі смерть!.. Нехай їм цур сим дівчатам! Я з ними й говорити не вмію!

Кабиця. От за се козак! І не говори з моєю Марусею. Ходім же тепер до шинкарки Горпини та помиримось!..

Очкурня. Та чи помиримось, то й помиримось.

Кабиця. Козак, їй богу, козак! Поцілуймось же, брате Гнате!

Очкурня. Чи поцілуймось, то й поцілуймося! (*Поцілувались*).

Кабиця. Ходімо ж тепер, брате Гнате! Уже ся ніч не куди ходила. А шкода, що не бачився з Марусею! (*Ідуть обидва, обнявшись і приспівуючи*).

Козаченьку гарний!
Не ходи до Ганни,
Ходи до Марушки
На білі подушки;
А в Марушки-душки
Чотирі подушки,
А п'ята маленька —

Сама молоденька,
А шоста перина —
Сама чорнобрива.

Завіса спускається.

Дія друга.

І.

Вид на кону той самий.

Кабиця (*іде з досвітків і співає*):

Казав мені батько,
Щоб я оженився,
Не ходив на вечірниці,
Та й не волочився;
А я — козак жвавий,
Та й не волочуся.
Як до шинку доберуся,
Горілки нап'юся.

Ех, лихо його матері! Те тільки й негаразд, що я ли-
бонь постарів трохи. А колись із мене козак був мет-
кий та й завзятий на досвітках та на вечірницях. Як
було зобачу яку браву дівчину, то й моя! А тепер уже
не те. (*Позіхає*). Еге! оце я не виспавсь! Та де ж у
гаспида виспатись, коли всю ніч з Кирилом Очкурнею
прогуляли?.. Думав, чи не буде на досвітках Марусі, аж
шкода!.. мабуть заспала... А вже дівка! чорт його й ба-
чив такої: чорнобрива! червона! свіжа та повна, як по-
луниця!.. Як глянеш на неї, то так мов завійна вхопить,
аж жижки задрижать... Ні, вже сії не хочу обдурювати,
а оженюся. Годі бурлакувати! Коли б лиш тільки вона піш-

ла за мене! Та поздоров, боже, Марусину матір! Вона мені подала слово, то вже їй сором буде, як збреше... Та що оце їх не видно й досі? Уже світа, а вони, мабуть, і досі сплять... Се по панській долежують. Вчора приходив, — спали, і сьогодні... Хіба розбудити?.. Та ні, не хочу, бо щоб молода не розсердилась, як не дам їй виспатися. А, може, тепер їй сниться, що я з нею женихаюсь, або-що!.. Що ж тепер робити? І без Марусі скучно, — і будити її жалко... Заспіваю лиш тії, що мене колись навчив наш хорунжий Гайдабура, а тим часом і вона розбуркається, та й почує, що я так гарно співаю (співає):

Ой, приписали од лементаря
До сотника Харька листи:
„Ой, приїдь, приїдь, сотнику Харьку,
Меду-вина до нас пити.“
Ой, як став Харько, ой, як став Харько,
З дому свого виїжджати,
А за ним його сотничка Харьчиха
З хлібом-сіллю провожати:
„Ой, не їдь, Харьку, ой, не їдь, друже,
Бо то проклятая зрада.
Лучче б ти в замку zostавсь з козаками,
То б я тобі була рада.“
Ой, не послухав Харько господині,
Що дуже горілки впився.
А за ним його жваві козаченьки:
„Ой, стій, батьку! не журися!“
— „Ой, як же мені, пани-молодці!
Як мені не журиться,
Що підо мною мій кінь буланенький
Та почав становиться?
А ще к тому, мої козаченьки,
На серденьку туга,
Що покидаю я в Жаботині
Свого вірненького друга.“

Ой, як приїхав він до Паволочи,
Став з коня свого вставати,
Ой, став же його сотник паволоцький
Медом-вином частувати.
Ой, не встерігся Харько, не встерігся,
Меду-вина всмак напився,
Та й на панське біле ліжко
Спати зараз положився.
Ой, як заржав же кінь буланенький,
Стоячи біля пекарні:
Ой, і залили сотника Харька
У залізні кайдани.
Ой, як заржав же кінь буланенький
Та й у стайні на помості:
Ой, стратили Харька та й заховали
У зеленій нехворощі.

II.

Явдох а (за дверима). А ну, Марусю! Ходім у велику хату: либонь жених твій прийшов.

К а б и ц я. Добридень вам, пані-матко! і тобі, Марусю! Отже й добре, що ви одні дома, та й дівка тут: тепер на самоті і побалакати добре: ніхто не мішатиме. А скажи, Марусю, при матері: чи ти підеш за мене? Чи, може, в тебе кращий є?

Явдох а. І де ж то нема, що й є либонь? Одурила дівка зовсім: тільки й мови, що не піду за старого, та й годі...

К а б и ц я. Який я старий? Отак ушкварь! Еге... Сором же тобі, Марусю, що мати на тебе жалується; а так би не годилось. (До матері). Та то, може, вона соромиться вас? Гетьте лиш відсіль, я з нею сам побалакаю...

Явдох а. Та й сількось! я й піду. А тільки кажу тобі, дочко, викинь дур із голови. (Вийшла).

Кабиця (*залицяючись*). Ге, ге! Чуєш, Марусю? Полюби мене, будь ласкава! Полюби мене, моя ясочко, моя уточко, моя лебедочко! (*Чепуриться*). Я, бачиться, козак не послідній: одежа на мені — як бач; грошей повна кишенья, та ще й в саквах є...

Маруся. Не треба мені, дядьку, ваших грошей: у нас, слава богу, й свої є.

Кабиця (*з серцем*). Який я тобі дядько? Я ще молодець, а не дядько! Що то за дядько? (*Весело*). Ти скажи: „друже“, та подай мені свою руку, щоб нам побратися та жити щасливо...

Маруся. Як мені подивитись на вас, що ви такі старі, то не гріх і батьком назвати, не тільки дядьком, а сього, щоб нам подружитись, то й до віку не буде...

Кабиця. Як не буде? А як я підведу людей, та як присудять тобі за мене заміж іти, то як ти скажеш?

Маруся. Хто мене може присудити заміж іти за старого, як я сама не схочу? Ви вже підвели бідну Кулину Кучугурівну, що тепер ніхто не хоче сватати, так вона аж сюди приїхала із Самари...

Кабиця. Та нехай вона своєму родові сниться! Цур їй! Я її не поважаю; а з тобою, моя галочко, моя курочко... Ке лиш-хоть поженихаюсь. (*Обніма її*).

Маруся (*Одпиха його*). Гетьте бо, дядьку! Гетьте! Як вам не сором? Що це ви задумали?.. Та геть к чорту!

Кабиця (*звонпивши*). Еге! се біс, а не дівка! Бач, яка брикуча! Нехай тобі хрін, коли така бриклива... (*Маруся втікає з хати*). Отак, а не чорт зна як!.. Та й не гаспидська ж дівка! Так і шморгнула! Еге!.. От тобі й допитавсь!

III.

Явдоха (*входить*). А що, Харьку? Як діло? Чи допитавсь?

Кабиця. Якраз допитавсь! І на мову не дається!

Явдоха. Еге! А йон же йон, вража дитина! Я на

неї і не сподівалась, щоб вона так губу накопилила. Не даром же я її з Ільком на розмові зуспіла.

Кабиця. З яким Ільком?

Явдоха. Тадже ж, коли знаєте, з Прудченком.

Кабиця. Як? Отой блазень, білогубе щеня? Та я його, вражого хлопця, уб'ю, як собаку. Дивись! Уже бісові діти почали дівок у козаків одбивати! Отакий світ настав! Постривай же, еретича дитино бісова! Я тобі дам затірки! Попадешся ти в мої лещата!

Явдоха. Та в його старший брат є, козак гарний, так що ж? непосидящий: йому й нудно, як дома сидить; і тепер десь повівся з козаками за Кубань...

Кабиця. Та цур йому! А ви лиш скажіть, чи довго мене будете водити? Так добрі люди не роблять.

Явдоха. Отже й лихо!.. Так я приймусь за неї не так. Ось посидь тут, Харьку, а я збігаю до сусіда Цвіркуна, та, може, вдвох з Цвіркункою чи не вкоськаєм Марусі, та сюди й прийдемо.

Кабиця. Та йносе!

Явдоха *(виходючи)*. Я не буду баритись. Як зладимо, то щоб зараз і на рушник стали. Прощайте ж до якого часу.

Кабиця *(один)*. Ай, Драбиниха! От моторна жінка! За се куплю вже її червоні чоботи. Та й жінка ж!.. Е! я й забув, що у мене в кишені пляшка з горілкою, та й не почастував Драбиниху! Гай, гай! А, дай же його кату! Ну, що ж тепер? Сяду лиш отут по козацькій, та вип'ю хоть сам горілки, та заспіваю запорозької пісні, щоб не так сумно було. *(Сидя долі по козацькій, виняв пляшку з кишені, одіткнув)*. Отакички без затички! *(Виймає чарку)*. Оце ж і чарка! *(Наливає, випиває і співає)*:

Гей, був в Січі старий сідий,
На прізвище Чалий,
Вигодував сина Саву,
Козакам на славу.

Ой, був Сава в Немирові
В ляха на обіді,
Не знав Сава і не відав
В своїй тяжкій біді.
Гей, як крикне та пан Сава
На хлопця малого:
„Сідлай, хлопку, сідлай, малий,
Коня вороного!
Сідлай коня вороного,
А собі другого, —
Поїдемо оглядати
Ми дому нового.“
Гей, приїхав та пан Сава
До свого дому;
Питається челядоньки:
„Чи все гаразд дома?“
— „Та все гаразд, батьку Саво,
Та щось на нас буде:
Щось у наших нових хатах
Сивий голуб гуде!..“
„Нехай гуде, нехай гуде!
Того не боюся...
Гей, як гляну на Нову Січ,
То весь іздрігнуся!“
— „Та все гаразд, батьку Саво,
Тільки одно страшно:
Виглядають гайдамаки
Ізза гори часто...“
Ой, сів Сава в кінці стола,
Розкинув ворожки:
„Ой, ще ж буде козак Гнатко
Чорної дорожки.“
Сидить Сава в кінці стола
Та тяжко здихає,
А Савиха в новім ліжку
Дитину хитає.

„Іди, хлопче, до пивниці
Та принеси пива,
Та вип'ємо на здоров'я
Та й за мого сина.
Зайди разом до винниці
Та вточи горілки,
Та вип'ємо за здоров'я
Та моєї жінки.“
Ой, ще не вспів малий джура
Звернуться з пивниці,
Шатається козак Гнатко
По новій світлиці...
— „Здоров, здоров, пане Саво!
А як собі маєш?
Іздалека гостей маєш,
Чим їх привітаєш?“
„Ой, чим вас, пани-молодці,
Я буду вітати?
Ось дав мені господь сина,
Буду в куми брати.“
— „Коли хотів, пане Саво,
Нас у куми брати,
Не йти було б гей до Гарду
Церкви руйнувати.
Коли хотів, пане Саво,
Довго панувати,
Не йти було б із ляхами,
Нас не дратувати.“
„Привітаю вас, молодці,
Медом — горілкою.“
— „Попрощайся, пане Саво,
З дітьми і з жінкою?“
Ой, кинувся та пан Сава
До ясного меча, —
Взяли Саву на три списи
З-під правого плеча.

Ой, кинувся та пан Сава
До своєї зброї, —
Взяли Саву на три списи
Та підняли вгору.

(Перед кінцем пісні виймає із кишені капшук з грішми, висипає гроші додолу, наливає в чарку горілку і п'є). Гу! Єретича Маруся не хоче йти за мене. За кого ж вона піде? Чим я не козак, або не хазяїн? Отже ж оце і гроші, оце ж і червінці... хіба ж їй болячки треба? (Починає лічити). Раз їх, два їх, три їх...

IV.

Перед кінцем пісні МАРУСЯ вводить КУЛИНУ; побалакавши з нею тихесенько децицю, зоставляє її на тім місці, а сама виходить собі з хати.

Кулина (тяжко смутна, підходить збоку КАБИЦІ, глянула на його гірко, а далі, мов ненароком, одвернулась і жалібно співає):

Вийду я на гору
Білими ніженьками,
Гляну я на дуба
Карими оченьками, —
Аж на тім дубоньку
Два голубонька гуде:
Гей, щось на козака
Та пригодонька буде...

Кабиця (скрива на неї дивлячись, співає):

А я тії пригодоньки не боюся,
А від тебе, божевільна, одступлюся.

Кулина (залившись сльозами). Боже мій, боже мій! Харьку! Чи не гріх тобі? Чи ти бога не боїшся? Що ти з мене зробив?..

Кабиця (кладає чанко гроші в кесетину, та з серцем). Та де ти взялась у нечистого батька, маро? Геть

відсіля! Нехай тобі рябий біс від мене! Чого ти в'яжешся, причепендо? Геть з очей моїх, бісова марюко!

Кулина. Харьку!.. Бог тебе скарає! (*Виходить*).

Кабиця. От, навіжена, неприторена!.. Пфу (*плює*) на твоє пір'я! (*Наливає і випиває*). Оце гаспидська відьма. Де вона взялася? А нехай же їй хрін! Коли б ще клопіт не наробила. (*Встає і чепуриться*). Бісова ящірка! Гаразд, що старої Драбинихи та Марусі на сей раз не трапилось, а то б такого піднесла печеного кабака... А щоб ти сказала, гаспидська нехлюя бісова! Неначе оце мене обухом по лобу зацідила. Вип'ю лиш горілки, чи не повеселіша. (*Грє*).

V.

ЦВІРКУН, ЦВІРКУНКА, МАРУСЯ й ЯВДОХА, а потім
ІЛЬКО у вікно зазирає.

Цвіркунка (*попереду йде та й співає; проспівавши та й потанцює з Кабицею вдвох, та й уп'ять так же, до самого кінця пісні*):

Додому йду — товченики,
Із дому йду — товченики;
Та вже ж мені пресучії
Товченики наскучили!

Ой, чи вийду на танець —
Від старого буханець,
В потилицю, або в спину,
Що й ногами вже не двину.

Ой, тут мені погуляти,
Усім лихом зацурати,
Драбиниху звеселити,
А Кабицю оженити.

(*Танцює з Кабицею*).

Цвіркун (*сердиться і крутить головою, щоб перестала співати*).

Цвіркунка. Чого ти головою крутиш, мов той цап в дроковицю? Ти ж мене й горілки навчив пити.

(До людей). Як ми побрались з цим гаспидським дідом, та й пішли до людей в гості, а се було об великодних святках. Я тоді була молода та хороша, та дурна, — горілки не вмiла пити. А там у нас у Старому Санджарові така була привітлива молодиця Мотря Червониха, та й частує мене горілкою, та так просить поштиво, що боже мій! Я глядь на свого старого, а він на мене, та й закрутив головою. Я ж думала, що він сердиться, чом не п'ю, та зараз черк чарочку з тарілки, хиль та й випила. Сижу та й пишаюсь, аж тут незабаром і по другій просять; то я все — що гляну на свого чоловіка, то він ще й дужче головою крутить, а я й думаю: „Отже й лихо! колиб лиш навспражки не розсердивсь того, що я, як випила першу чарку, та й скривилась!“ Я й сю хильнула; втерлась, та й сижу.

Кабиця. Ай, Цвіркунка! козирь-молодиця! Жалко, що мене там не було з вами!

Явдоха. Чи ти ж по повній і пила?

Цвіркунка. А як же? У нас, крий боже, як пригубиш до чарки! Кажуть: після тебе й татарин не питиме. От я вже й байдуже на свого чоловіка поглядати, а він отак і сидів між козаками. (Показує набік). А далі по третій, та й по четвертій витягли. Прийшли козаки, та й чабан з козою, що грають. Як уцюкне, братіки, шекені, як піду я в скоки та в боки, аж намисто на шії грає, а підківки тільки чоко, чоко, чоко, чоко!.. Куди вам ваш гусарин зі своїми шпорами! Далеко й ходить! А далі гульк! аж нема чоловіка в хаті. Пішов, кажуть, додому. Батькові ж його біс, що мене покинув! (Цвіркун кидається її бити, та його здержують Кабиця й Явдоха; а Цвіркунка тоді до Цвіркуна). Тю, навіжений! Чи ти сказивсь! Адже се я розкажую. Сядь та сиди отам! От, погуляли там до третіх півнів, я й пішла додому. Не дійшла, та під Серединою хатою й звалилася, та й не тямлю, коли і як я дома опинилась. А що ж ви, братіки, думаєте на похмілля? Як почав

мене оцей дундук (*показує на Цвіркуна*) похмеляти, так я три неділі після його рук вилежала, та й оцю пісеньку лежачи склала... А за що бив?..

Цвіркун. На що пила горілку?

Цвіркунка. А на що ж ти крутив головою?

Цвіркун. Щоб і в рот не брала!

Цвіркунка. Брешеш бо, щоб пила!

Цвіркун (*кидається бити, а його здержують*).

Кабиця. Та годі вам! Чи ви з чаду, чи що?..

Цвіркун (*випручуючись*). Та вона таки вже моїх рук не втече...

Кабиця. Та годі вам!..

Цвіркунка. Глянься на бога прицуцуватий. Дивіться, братіки! Сам вивчив жінку горілки пити, та й б'ється.

Цвіркун (*плює*). Пфу, собако! (*Хоче вийти, та його здержують*).

Кабиця. Та посидь бо, Борисе! Чого ти дрочишся, навісний! Хіба ж ми на те вас покликали, щоб вам свариться? Сідай лиш, годі комизитись!

Цвіркун. Та й посижу, так нехай же Ївга нічого не розкажує та сяде поштиво.

Цвіркунка. Та отже й сяду.

Явдоха. Сідайте, сідайте. (*Побачивши чарку і пляшку долі*). Ось і горілка, та так долі і стоїть.

Кабиця. Та то я приніс та забув вас почастувати.

Явдоха. Спасибі! Та в нас і своя є. Та хоча ж сирно заслати та тоді й почастувати. Як таки горілочці так долі стояти? (*Виходить, приносить сирно, становить долі та й каже Марусі*). Чуєш лиш ти, придзеґльована! Годі тобі отам слинити! Подай лиш скатертину. (*Маруся, найшовши скатертину, подає*). Подай лиш отам з запічка балабани гарячі, тетерю, та під'імо хоть трохи.

Кабиця. Е! е! Під'імо, під'імо, бо я цілісіньку ніч не їв, та виголодавсь, як собака в пашенній ямі.

Явдоха (*сідаючи*). Так за день намонялась, що крий, боже! Аж кісточки всі болять.

Цвіркунка. Чи не був і в вас, ненько, покійний Драбина такий, як у мене Цвіркун?..

Цвіркун. Та цить! (*Крутить головою*). Гай, гай! А йон же, йон!

Явдоха. Е, ні! Пером земля, легко йому покійному лежати! Такий був чоловік, що хоча б оцій моїй тонкослізці Кабиця такий удався.

Кабиця. Себ-то я? Е, я, паніматко, жалуватиму твою дочку.

Цвіркунка. Бреше, не к вам річ! Чоловіки все так кажуть, як женяться, а навпослі, як от і мій казав...

Цвіркун. Та цить, кажу! А то, вражий син, коли я тобі оцими ваганками голови не розіб'ю!

Кабиця. Та далєбі що жалуватиму! От щоб я оцього балабана не проковтнув. (*Бере балабан*).

Явдоха. Та пожалуйте ж горілочки! Ну лиш, Ївго, пошануй нас.

Цвіркунка. Та й сількось. (*Бере пляшку з горілкою*).

Явдоха. А я сяду трохи та одпочину. Сідайте, люди добрі!

Ілько (*зазираючи у вікно, потиху*). Еге! тут либонь сватання?

Цвіркунка (*налива і підносить Явдосі*). Пожалуйте!

Явдоха (*не прийма чарки*). Звольтесь!

Цвіркунка. Дай же, боже, сестро, вам дочку віддати, зятя придбати й онуків діждати. (*Випиває і підносить Явдосі*). Пожалуйте!

Ілько (*потиху*). І вже від Кабиці навряд діжде хто онуків.

Явдоха (*узавши чарку і вставши*). Спасибі вам, чесні люди, що ви не цураєтесь моєї хати. (*Пе*).

Цвіркунка (*до Кабиці*). Пожалуйте!

Кабиця. Звольтесь!

Цвіркунка. Дай тобі, боже, жінку хорошу, на світі жити й діток прижити. (*Випиває, потім налива і підносить*).

Кабиця (*принявши чарку*). Спасибі, Ївго, спасибі, моя перепілочко! Добре діло є не поміха, буде утіха.

Ілько (*потиху*). А зась, бісів діду!

Цвіркунка (*наливає чарку і підносить до Цвіркуна*). Чи не розвеселю свого старого хоч чаркою. (*Співає*):

Поздоров, боже, мого старого
І мене коло його,
Ой, що він мене не б'є, не лає,
Він мене в гості пускає.

(*Усі сміються*).

Цвіркун (*усміхнувшись нехотя*). Враже начиння! Явдоха. Контетуйтесь, люди добрі: прося покорно! (*Ідять*).

Кабиця. Пухкі балабани, та й тетеря гожа. Чогото з сього святого хліба не зробиш? Усячину: діда, братки, рябка, сучку, каленика, натикана...

Ілько (*потиху*). А, щоб ти вдавивсь, огородня сатано!..

Явдоха. Оце ж, Харьку, після хліба-соли та й за діло пора взятсья.

Кабиця. Та еж! я вже давно наслухаю, до чого воно дійде.

Ілько (*потиху*). До того, що ти облизня піймаєш...

Маруся. Боже мій, боже мій! Що се мати хотять зо мною зробити!.. (*Сама собі*). Земле сира! Розступися! Нехай і мої кісточки з батьковими в тобі лежать! Боже мій, господи!.. (*Плаче*).

Ілько (*потиху*). Сердешна Маруся!..

Цвіркунка (*до Явдохи*). Отже знаєте, ненько, нехай Харько оце йде та попа поєдна, бо, може, ще

його й дома немає; а їй косу заплетемо: які ж тут прибори? Та й до церкви, та й на рушник!

Ілько (*потиху*). Отака ловись!..

Кабиця. Еге! Та й так таки. Я оце піду до панотця, а в вас щоб було все готове. (*До Марусі*). Чого бо ти, Марусю, все рюмаєш?..

Явдоха. Дурна, то того. Ось як стане на рушник, то де ті сльози дінуться!

Цвіркунка. Де ж ви, ненько, бачили, щоб дівчата, як ідуть заміж, та щоб не плакали?

Ілько (*потиху*). А найпаче за такого мацапуру, як Кабиця.

Кабиця. Та й правда! Ну, прощайте ж до якого часу. (*Виходить*).

Ілько (*потиху*). Іди до біса на обід з залізною ложкою, а я побіжу до сотника Тупиці та розкажу йому, що тут діється...

Кабиця (*до Явдохи*). Гляди, паніматко, щоб моя праця не пропала, бо, бач, твоя Маруся усе щось бундючиться...

Явдоха. Та нічогісінько! Ідїть собі, нехай вам бог помагає.

Кабиця. То-то гляди, щоб і сама іноді не згедзкалась, глядячи на Марусини сльози. Бач, усе рюмсає...

Явдоха (*до Кабиці*). Іще ж таки! Та йдїть робїть своє діло! а ми своє зробим. (*До Цвіркунки*). Прибери ж її, ївго...

Кабиця. Прощайте! (*Виходить*).

Усі. Прощайте! прощайте!

Маруся. Мамочко ж моя, голубочко! не віддавайте мене за Кабицю! Я вам по правді скажу, що я... (*Утупила очі в землю*).

Явдоха. Ну, що там? Кажі!

Цвіркунка. Кажі, Машко! Чого ти соромишся?

Маруся. Що ж, мамко моя ріднесенька! Я слово подала Іванові Прудкому...

Явдох а. У! То дурість, дочко! Не звикай! Бач, куди потетюрилась! Та й Іван нехай вибача. Хоч він козак і бравий і воїн хороший (до Цвіркунки), так голіший же, ненько, від миші. (До Марусі). І не думай, дочко! Що на йому одежа гарна? Ото ж і тільки, що на йому та в йому.

Маруся. Та що се, мамо, ви робите зо мною? Хоч би людей зібрали та порадились. Як же таки так? (Плаче).

Явдох а. Яких тобі людей? Оце ж і люди! Де тут тобі дівок набрати? Се не в городах, а се в Чорноморії: і самі недавно прийшли в Видну жити; от ще й досі в землянці...

Маруся (кланяється всім). Прости мене, моя матінко! Простіть мене, добрі люди! простіть мої дівоцькі літа... тепер я пропаща навік... (Починає співати й плаче):

Пливи, пливи, селезеню,
Тихо по воді,
Прибудь, прибудь, мій батеньку,
Тепер ік мені
„Ой, рад бы я, дитя моє,
Прибути к тобі, —
Насипано сирії землі
На руки мої!
Склепилися карі очі.
Устоньки мої;
Не дам тобі порадоньки,
Бідній сироті!“

(За плачем перестає співати.)

Усі (плачучи). Годі ж, годі, дочко, плакати. Ходімо лиш, пора тебе прибирати. (Виводять Марусю).

Дія третя. КУНШТАЦІЯ ТА Ж.

I.

ЯВДОХА, МАРУСЯ (*прибрана*). ЦВІРКУН і ЦВІРКУНКА, *выводячи Марусю з хати.*

Цвіркунка. Бач, яка тепер ти хороша, Марусю! Що аж подивитись любо! Так як маків цвіт! Нехай уже тобі бог помага на добре діло. Не журись, доню! все гаразд буде. Воно тільки спершу трохи страшненько виходить заміж, а далі й байдуже...

II.

КУЛИНА і *китишний*¹⁾ сотник ТУПИЦЯ.

Кулина (*в сльозах чіпляється на шию Явдосі і шяжко тужить*). *12*

Ой матінко!
Голубочко!
Ратуй мене,
Лебідочко!
Оборони
Від напасти!
Не дай мені
Враз пропасти!
Харько мене
Ізвів стидкий!
Хотів сватать, —
Збрехав бридкий!
Літа мої
Дорогіі,
Літа мої
Золотіі

---

¹⁾ Китишний — тим звався сотник, що китиця в його була коло шаблі.

Ізвів марно
І барвінок
Зім'яв, ненько,
Як починок!
Твою дочку
Хоче брати,
Мене бідну
Зацурати!..
Ой, матінко,
Голубочко!
Ратуй мене, Лебідочко!

(За сльозами більш не здужа співати).

Явдоха *(утирає сльози. До сотника)*. Здорові, пане! Що це? чого вона так тужить дуже?

Тупиця. Оце твій гаспидський зять Харько зазнапастив оцю дівку. А ти ще й дочку пхаєш за його! Чи ти з глузду зсунулась, чи що? Розпитайсь лиш попереду. Він, єретичий дід, підманив оцю дівку, обіщавсь женитися з нею ще в Новоселиці. От, коли знаєш старого діда Кучугуру, що жив землянкою на Матні між хріном...

Явдоха. Та як же? Знаю! Я й сама була в тім урочищі і добре знаю старого Кучугуру. Так оце Кулина, його дочка? Я знала її, як ще вона малою була.

Тупиця. Е, е! Оце ж то й вона! Так вона — сказано дурний дівочький розум — поквапилась, що в його, бісового діда, багацько грошей є, та й покинула батька, що, може, досі з голоду згинув, та й притьопалась за ним аж сюди. Так що ж? Старий собака з очей жене. Оце твоїй і дочці буде о — що!

Явдоха. Спасибі ж вам, добродію, що ви оце сказали. Цур йому, тому Кабиці! Не віддам дочки за його! А мені Маруся й каже, що він такий, так я — не поняла віри.

Цвіркунка *(до Явдохи)*. Так оце бідна Кулинка, мабуть, така, як у тій пісеньці співають. *(Приспівує)*:

Батько дочки питає:
„Чом барвінок посихає?“
— „Котки мишей гонили,
Барвіночок зломали.“
Мати дочки питає:
„Чом хвартушок не стикає?“
— „Кукурузу, мамо, їла,
Кукуруза набубніла.“

Кулина. Горе мені, бідній сироті! До чого я довела себе! *(Плаче)*.

Цвіркун *(перебиваючи жінці доспівувати пісню)*. А йон же йон! Де ні посій, там і вродиться. Сядь та мовчи, бо битиму!

Цвіркунка *(затуливши рот рукою)*. Сідайте, добродію!

Тупиця. Та тут не те, що сідайте, а треба подумати, як би оцій бідній Кулині допомогти?

Явдоха. Та як же, ви то знаєте, добродію; а я, далєбі, не знаю, чим. Я б рада їй свого пальця врізати, щоб їй допомогти, так що ж?

Тупиця. Отже слухай! Він, вражий дід, пішов попа єднати, щоб звінчав його з твоєю дочкою, — я все знаю; то як він прийде сюди, то ми Кулину заховаємо хоч у хижу, а Марусю посадимо з ним, та й почнемо його частувати: то він, єретичий дід, як уп'ється, то ми Марусю геть, а Кулину пхиць до його, та й перевінчаєм. Хоч він завтра й оглядиться, що лопатки в горосі, то байдуже: привикне та й житиме. А я твоїй дочці кращого зятя найду. *(До Марусі тихесенько)*. Івана Прудкого.

Маруся *(радесенько, сама собі)*. Івана!

Явдоха, Цвіркун і Цвіркунка. То й добре, добродію! оце-то так!..

Явдоха. Я собі думаю, що як відказати прямо Кабиці, то тоді й не відчепишся від його; а оце добре ви кажете, добродію!

Маруся (*веселенько*). Так я ж тепер піду та на-
ряжу Кулину та й вийду сюди, як треба буде.

Явдоха. Та й іди ж, іди! Бач, вража дочка! Мов
не та стала: зараз повеселішала.

Кулина. Спасибі ж вам, ненько! Спасибі й вам,
добродію, що ви не оставляєте мене бідну сироту. Вам
бог заплатить за добре діло. Ходімо, Марусю! Ходімо,
моя голубочко!

Маруся. Ходімо, Кулино. (*Виходять обидві*).

Тупиця (*учувши топін*). Отже — либонь Кабиця
чимчикує?

III.

Кабиця (*входить, під чаркою трохи, співаючи*):

По дорозі жук, жук,
По дорозі чорний:
Подивися, дівчинонько,
Який я моторний;
Подивися, глянься,
Який же я вдався!
Хіба даси півталіра,
Щоб поженхався.

(*Побачивши Тупицю, зупиняється, знімає шапку*). Ваші
голови, отамане батьку й товариство!¹⁾

Тупиця. Товариство! А що ж, Харьку! Чи ти спра-
вився з попом? Бач, я до тебе на сватання прийшов.

Кабиця. Спасибі, батьку! Та чи ви знаєте, що зо
мною трапилось? Чудо та диво! Я окульбачив шкапу
та хотів бігти в город попа єднати, щоб звінчав. Коли
мені люди й кажуть, що в Видну новий піп приїхав. Я
шкапу покинув, та до його. Коли дивлюсь, аж Яцько
Передерій Кисляківський попом — ха! ха! ха! Розпи-
тався з ним, аж його, знаєте, що багато дечого на-
шкодив, військовий суддя Головатий приструнчив тро-

---

¹⁾ Так Запорожці вітались.

хи, та й послав на попа до владики в Крим, так той його й поставив; так тепер: уся отакі, а на голові й на бороді тільки пеньки стирчать... Так ми з ним розбалакались, випили по чарці, по другій та й ще; так оце я вже п'янений трохи. *(Ілько зазирає у вікно).*

Цвіркунка *(до Явдохи тихенько)*. Отже й добре! Не багато тепер і треба.

Явдоха. А що ж ти? Поєднав попа?

Кабиця. А як же? „Я тебе“, каже, „зараз і звінчаю!“

Ілько *(потиху)*. Я б тебе звінчав!

Тупиця. Так се той Передерій, що в розмир на Кисляківському байдаку був писарем?

Кабиця. Та еж!

Тупиця. Ну, то й не диво: то чоловік письменний і розумний з біса. Вже коли з його був козак завзятий, то й попом добрий буде. А ти, Харьку, гаразд дуже оце робиш, що здумав женитися: а то тебе враг не взяв: ти чоловік невбогий. Тепер тільки шукай гарної жінки, та й годі.

Цвіркунка. А якої ж йому, добродію, кращої жінки треба, як Маруся буде? Вже, як по правді сказати, то хоч би й не Кабиці така хороша дівка.

Кабиця *(взявшись у боки, передражнює Цвіркунку)*. Хоч би й не Кабиці така хороша дівка! А Кабиця чим не козак? Дивись лиш добре. Якого ж Марусі кращого молодця треба, як ми? Хоч збоку... *(Повертається боком)*. Хоч ззаду... *(Повертається задом)*. Хоч спереду... *(Повертається передом)*. Куди ні поверни, кругом козак бравий...

Тупиця. Та що про те балакати? Видно Хому по походу. Тут лиш про се толкуймо, щоб тебе скоріше оженити, та й кінці в воду...

Кабиця. Та я не від того.

Цвіркунка *(перебиваючи)*. Що ж тут, добродію, за мудроці Кабицю оженити? Хіба ж ми мало переже-

нили всякого народу? В нас у Чорноморії затого всі діди переженяться з молодими дівчатами. Тепер уже така поведенція, що старі усе женяться з молодими, не тільки в нас у Чорноморії, та й по всьому світу.

Цвіркун. Але і тут не вмовчить!..

Тупиця. Та яке нам діло до цілого світа? Ми знаймо свою Чорноморію, а до...

Цвіркунка. Хіба ж тільки й світу, що в вікні? що Чорноморія, та й годі? Поїдьте лиш у Русь та подивіться, що там робиться. От ми йшли з старим на сю землю через Дін, так дивились від самого Санджарова аж до Дону; що багато наїхало московських панів скрізь по городах, та й багато, добродію, є між ними таких старих та череватих, та й зроду нежонатих. Інший і добрий є, такий привітливий та балакучий, а до иншого не з вівсом. Я вже довго не забуду, як один на нас кричав: „Ей, хахли! хахли!“ Ми ж думали: на кого б то він каже? Аж він, добродію, на нас! Поки ж ми розчурукали та зупинились, коли дивимось, аж і салдати за нами біжать, і той пан московський іде та так розсердивсь, що крий, боже! та й каже: „Што ви за люди?“ та так лається погано, що цур йому! Ми й сказали, що йдемо на Чорноморію, так він нас вилаяв, вилаяв, та й каже: „У вас там всьо бродяги,“ та й вернувся лаючись.

Цвіркун. Та годі тобі, хоть дух переведи. Се біс! І не заціпить їй, гаспидській торохтійці!

IV.

МАРУСЯ *(ввійшла і зупинилась)*.

Явдох а. Слухай, Харьку! сідай лиш оттак: оце пан сотник буде за батька а я вже за матір; а Цвіркун з Цвіркункою старостами, та тільки ось яка вмова: щоби нашої дочки не звав Марусею, а Кулиною. *(До Цвіркунки)*. Частуй лиш! *(Івга частує по черзі)*.

Ілько (*потиху*). Бач, як баньки вивалив, мов баран!
Кабиця (*схаменувшись, придивляється в парсунок Марусі*). А на щож ви її Марусею зовете?

Явдоха. У неї була старша сестра Маруся, так вони так любилися, що крий, боже! Та як ішли із Слободзеї на сю землю, так вона дорогою в Перекопі вмерла; то оця дочка і просить мене: „Не зовіть“, каже, „мене, мамо, Кулиною, а зовіть Марусею, щоб я своєї сестри не забула.“ Так я й кажу: „та й сількось!“ та й зову її Марусею, а воно, бачу, гріх...

Кабиця (*про себе*). Не хотілось би мені на се мення звати, та нічого робити... (*Голосно*). Та й буду звати Кулиною!

Ілько (*потиху*). Будеш, хоч не схочеш...

Явдоха. Побожись же, що будеш так звати: а то й вінчання не вінчанням, як ти скажеш попові, що Маруся, а не Кулина; а він так і почитуватиме.

Тупиця. Та ще в метрики як заведе Марусею, а вона тебе здума покинути, то тоді як підеш тягатись, а вона людей підведе, що її звати не Марусею, то й відсудять у тебе жінку.

Кабиця. Та й далєбі, що буду!..

Явдоха. Ке лиш, Ївго, ще й я зятенька попоштую. (*Бере горілку і частує*).

Кабиця. Та нехай же хоч сяде дівка коло мене, то хоч мені повеселіша.

Явдоха (*до Марусі*). Сідай, сідай! (*Маруся сідає*). От тепер і в парі (*Частує*).

Ілько (*потиху*). Якраз пара! Мов маківка з реп'яхом!

Кабиця (*бере і п'є*). Оце вже слабше пішла.

Ілько. Жаль, що в горлі не застряла.

Тупиця. Та дай лиш ще й я попоштую; а Кулина нехай хустку знайде та рушники.

Кабиця. Е, е, е, хустку оцюди. (*Показує на руку*).

Ілько (потиху). Тобі вона й пристала, як собаці лико. (Маруся встає і виходить).

Тупиця. Ну, се ж уже, Харьку, випий від мене, та й пов'яжемо вас. (Підносить чарку, Кабиця простягає руку, а Тупиця обманив). От бач, ти вже і впивсь! Ще ж я попереду вип'ю. Здоров, Харьку! Щасливо тобі жениться, та люби свою Кулину. (П'є, наливає і підносить Кабиці).

Кабиця. Е, е, е, буду любити. (Бере і п'є),

Ілько (потиху). Як собака цибулю.

Кабиця (випивши). Спасибі!

V.

КУЛИНА (вносить на тарілці рушники і хустку).

Явдох а. На лиш, Ївго, подерж тарілку; а ти, Харьку, встань та берить, у нас благословення, та й з богом. (Бере в Кулини тарілку і передає Ївзі).

Кабиця (встає, озирає себе і підходить до Кулини, убраної в Марусину одержу; бере її і підводить до Тупиці й Явдохи). Благословіте, тату, і ви, мамо, молодим на рушник стати.

Ілько (потиху). Гляди, щоб не впав!

Тупиця й Явдох а. Боже, вас благослови! та, боже, вам псмагай на добре діло! (Благословлять; потім Кулина бере хустку з тарілки у Ївги і перев'язує руку Кабиці, а потім рушниками через плечі Цвіркуна і Цвіркунку. Сідають усі).

Кабиця. А що! Може, я не молодець? Хоч в отю-тянти поверни, то й там би з десятка не викинули.

Ілько (потиху). Бач, який козирь!

Кабиця (співає п'яним голосом):

Ой ти, дівчино,
Горда та пишна!
Ой спасибі тобі, серце,
Що за мене вийшла!

Кулина. Як же мені, козаченьку,
За тебе не вийти,
Що без тебе не матиму
Я життя у світі!

Кабиця. Отепер ти, моє серце,
Будеш панувати:
Єсть у мене вівці, коні
І воли рогаті.

Ілько (*підспівує тихенько*):
Будеш мене, моє серце,
У плуг запрягати,
Та по спині ломакою
Добре потягати.

Явдоха (*постерігши Ілька в вікні*). Се ти, Ільку?
Ілько. Я!

Явдоха. Іди сюди, вражий парубче! А то ще хто
дивився зза плеча?

Ілько. Та то Пріська Притулівна.

Явдоха. Бач! Клич же й її сюди! Отже й гаразд,
що трапився боярин із дружкою...

Кабиця (*співа, куняючи*):
Гарна була Марусенька,
Ще краща Кулина!..
Чи є в тебе, моє серце,
М'якенька перина?

VI.

Ілько і Пріська. Помагай біг вам на все добре!

Явдоха. Спасибі, діточки! Іди, Прісю, до нас. Ти
будеш дружкою, а Ілько боярином. (*До Цвіркуна і Цвіркунки*). Оце ж бухинка панотцеві і пляшка горілки, та й
ідіть, нехай вам бог помагає.

Кабиця, Кулина, Цвіркун і Цвіркунка
виходять. *Музики грають відхожої.*

Тупиця. Отак скрутимо вражого Кабицю, що
йому й не присниться.

Явдох а. Та де ви, добродію, Кулину зуспили?

Тупиця. Ішла бідна дівка світ за очі. Доходилась до того, що ї їсти ніхто не дає. Край чужий, роду нема ніякого. Ішла та ї сіла при Кубані над кручею і ноги звішала; то якби я не трапився на той час, то досі якийсь би сом поснідав би нею добре. Так я, відкликавши, розпитав її та почув од Ілька, що тут у вас діється, та ї напустив її, а далі і привів із собою. Ну, слава господеві, що так трапилось. Дозлидня таких сіром поженилось з молодими дівчатами, та такі хазяїни поробились, що ї геть-то. А сього нечистий не візьме. Та ти знаєш що, Явдох а? Уже коли робити добро людям, то робити. Оддай лиш Марусю за Івана Прудкого?

Явдох а. Та воно б то ї так, добродію! Та треба перше з народом розпитатись.

Тупиця. Та вже з ким хоч питаїсь, то всяк скаже, що він козак добрий, з себе бравий, не п'яниця, не волоцюга, не розбишака, а моторний, проворний: хоч до лука, хоч до дрюка. Чи ще ж тобі одиноке життя не обридло? (*Маруся виходить і поглядає в двері на весілля*).

Явдох а. Де ж то, добродію, не обридло, що хто не схоче, той тільки мене, бідну, ї не обіжає? От, якби не оцей челядин (*показує на Марусю*), давно б світ за очі пішла, а то тільки ї живу для неї. Воно ні слова — ї грошенята водяться, та чи надовго ж то їх стане? Все тягаємо з скриньки, а в скриньку ніхто не положить.

VII.

МАРУСЯ входить.

Тупиця. А що, Марусю! Я тебе оце сватаю! Скажи лиш по правді, чи ти підеш за Івана Прудкого?

Маруся. А чом же, як мати скажуть?

Явдох а. От бач! Вона до сього торгу ї пішки! Вона давно на його стріляє.

Маруся. Бачите бо, мамо, як за Кабицю я не хотіла, що боже мій! Сама б собі смерть заподіяла, так ви казали все: йди та й іди, а за Івана, то й не кажете...

Явдоха. Бо я Івана чи не розгляділа гаразд, чи він мені не полюбивсь, і сама не знаю...

Маруся. Бачте, мамо! отже слухайте. (*Співає*):

Ой, пий, мати, тую воду,
Що я наносила;
Хвали, мамо того зятя,
Що я полюбила.

Явдоха (*співає*):

Ой, не буду води пити,
Буду розливати:
Нелюбого зятя маю, —
Буду розлучати.

Маруся. Не розливай води, мамо,
Бо тяжко носити,

- Не розлучай мене з милим:
Тобі з ним не жити.

Явдоха. Еге! бач! Себ-то матері на догад буряків, щоб дали капусти...

Тупиця. Отже слухай, Явдохо. Ти на свої витребеньки плюнь. Ет, ти мене знаєш? Я вдовець, дітей нема зроду, то вже отак мені і вмерти треба; а те ти знаєш, що в мене є?

Явдоха. А як же? Се всі знають, що ви грошовиті, добродію.

Тупиця. Еге! Отже то бач! Оцей Іван Прудкий мій хрещеник та все при мені й жив, козацтва вивчився, і вже, як правду сказати, то вельми добрий козак! Так отже й слухай. Оте, що в мене є, то вже кому воно більше достанеться, як не йому? Нехай тільки мене похова.

Явдоха. Та як се ви, добродію, кажете, то й я теє... так де ж він?

Тупиця. Та він тепер у козацькому ділі, та швидко й буде. (*Чути гомін і топін*).

Тупиця й Явдоха (*заразом*). Що там таке? — Та се наше весілля йде з вінчання.

VIII.

ЦВІРКУН і ІЛЬКО ведуть під руки КАБИЦЮ п'яного; ПРІСЬКА і ЦВІРКУНКА ідуть і співають. КУЛИНА тут же.

Летів горностаї через сад,
Пустив пір'ячко на весь сад:
Збірайте, дружечки, пір'ячко,
Звийте Кулині гіллячко.

(*Сажать Кабицю на ослоні, а він розвертається і засипає*).

Тупиця. От тобі і звив Харько гіллячко! що й ноги відкинув, мов кулик після яйця...

Кабиця (*зпросоння*). Що є за диво?.. Глянь!.. Чого се ви догори ногами ходите? Що се вам сталось! Оце диво, на світі!.. Гай, гай!..

Цвіркунка. Бач, як його розварило! Вже йому невість що і ввижається... Насилу перевінчали. Трохи й попа не звалив. Повінчавши, ще й піп дав по чарці, так уже, боже мій, і рук не чуємо: насилу довели.

Тупиця. Ілька! А ходи лиш сюди.

Кабиця (*лежачи дригає ногами, мов танцює, та й приспівує*):

Танцювала риба з раком,
А петрушка з постернаком,
Цибулиця з часником,
А дівчина з козаком.
Цибулиця дивується,
Як хороше танцюється.

(*Як Кабиця мимрить пісню, Тупиця шепче щось Ількові на ухо*).

Ілько (*виходить з хати та й каже*): Зараз, батьку!

Тупиця (*голосно*). Потривайте лиш: я ще коло його пошепчу дещо. (*Підходить до Кабиці, виймає з кишені капшучок з грішми та й віддає Кулині*).

Кабиця (*думаючи, що Кулина*). Та потривай, Кулинко! Дай мені відпочити хоч трошки... Хоч трішечки, Кулинко!

Тупиця. На, Кулино, оці гроші, та й заховай, та й гляди, не давай йому до рук; а як спита, де дівались, то ти запрись, що не знаєш про їх і не бачила.

Кулина. А як же він мене битиме?

Тупиця. Адже він завтра тут буде, то хто ж тебе попустить? Ти бо слухай, дурна! Тим тебе і Кабиця обманив, що ти дурна така. Ось слухай та вчись: як схоче Кабиця похмелитись, або як на що друге треба дуже, то ти й вийми червінця та й купи, що треба; коли ж спита, де взяла, то ти й скажеш — або на мене, або на Явдоху, буцім дали тобі; а чи нас спитає, то й ми скажемо, що дали, то він як побачить, що в його гаспид — ма й копійки при душі, а від тебе перепадатиме, то він тебе любитиме, жалуватиме і слухатиме. (*Ілько вбігає і приносить сакви*). Ке лиш сюди! (*Бере сакви, висипає з них додолу мизеряку, знаходить гроші в торбинці й віддає їх Кулині*). На ж от і сі гроші; як глядітимеш, то стане з вас на весь вік. (*До Ілька*). А ти, Ільку, візьми, збери все в сакви, однеси, та й повісь їх там, де й були. Та ще слухай. (*Знов шепче щось йому на ухо*).

Кабиця (*крізь сон*). У! ху! ху! Та й журавлів же якого багато літає!..

Ілько (*виходячи*). Добре, батьку! Усе зроблю по-молодецькій.

Кулина (*кланяється всім*). Спасибі вам, добродію! Спасибі вам, моя матусю; спасибі й вам усім, добрі люди, що не дали мені, бідній сиротині, пропасти!

Тупиця. Однесіть же Кабицю в хижу, нехай вже там з Кулиною собі як знають... (*Всі беруть Кабицю*

й несуть через хату в хижу; там його і Кулину зоставляють і всі виходять на кін).

Кабиця (сонний співає):

Наварила гарбуза
Та вкинула маку;
А в той гарбуз
Цвіркун загруз,
Тільки видно...

Явдоха. Сідайте! Сідайте! А ти, Ївго, пошануй Пріську та Ілька, як прийде. Спасибі їм, що потрудились; а то б досталось бігати та шукати боярина з дружкою.

Цвіркунка. Та тут такий вражий Ілько балакучий та чудний. От бач: тут і мовчав, мов не він, а як ішли до попа, то всю дорогу регочеться та жартує, а я й собі...

Цвіркун. Та мовчи ж, ледащо! А то я й тут іще дам товченика тобі!

Тупиця. Та годі вам витребенькувати! Сідайте лиш та слухайте готового: оце ми вже одно діло добре зробили, що старого Кабицю оженили з Кулиною; а тепер я сватаю Марусю за Івана Прудкого.

Цвіркун і Цвіркунка. Так що ж? Боже, помагай! І ми знаємо, що то козак хороший.

Тупиця. Так рішай же, стара: чи даєш благословення своїй дочці за мого Івана? Він козак бравий; дівка його любить і хоче за його заміж. Чи так, Марусю?

Маруся. Коли матуся скаже, то адже ж!

Тупиця. О! бач! Ну, кінчай же діло!

Явдоха. Та де ж він? Нехай же явиться. Як бог дасть, що вернеться, то я й поблагословлю їх, коли вже так бог судив Марусі. А до того часу нехай лиш молода нас почастує. Треба могорич запити.

Тупиця. Оце річ до діла! А ну лиш, Марусю, дай по чарці! Ми вип'ємо за твоє з женихом здоров'я.

Маруся. З щирого серця. (*Частує сотника*).

ІХ.

Ілько (*вбігає, танцює і співає*):

Ей гоп! гоп! гоп! та чуки!

Повернулись козаки!

Усі. Чи вже? Чи справді?

Ілько. Слухайте! (*Ржуть коні. Іванів голос співає*):

Ой, заржи, заржи, вороний коню,

Та під круту гору йдучи,

Нехай зачує серце-дівчина,

Снідання готуючи!

Ой, на волики та налігачі,

А на коники пута, —

Ой, коли б не ти, серце-дівчино,

То не був би я тут!

Явдоха (*не дослухавши співу*). Слава ж тобі, господи!

Маруся. Ой, матінко! Се ж Іван, се ж моє кохання!

Цвіркунка. Ось цитьте лиш! Годиться й нам зустріти його піснею.

(*Заводить. Другі підтягують. З ними й Маруся*):

Перечула я через люди

Що мій милий в гостеньки буде.

Ждала я, ждала, ждала-дожидала,

Ворітечка та й одчиняла.

Аж мій милий із походу їхав,

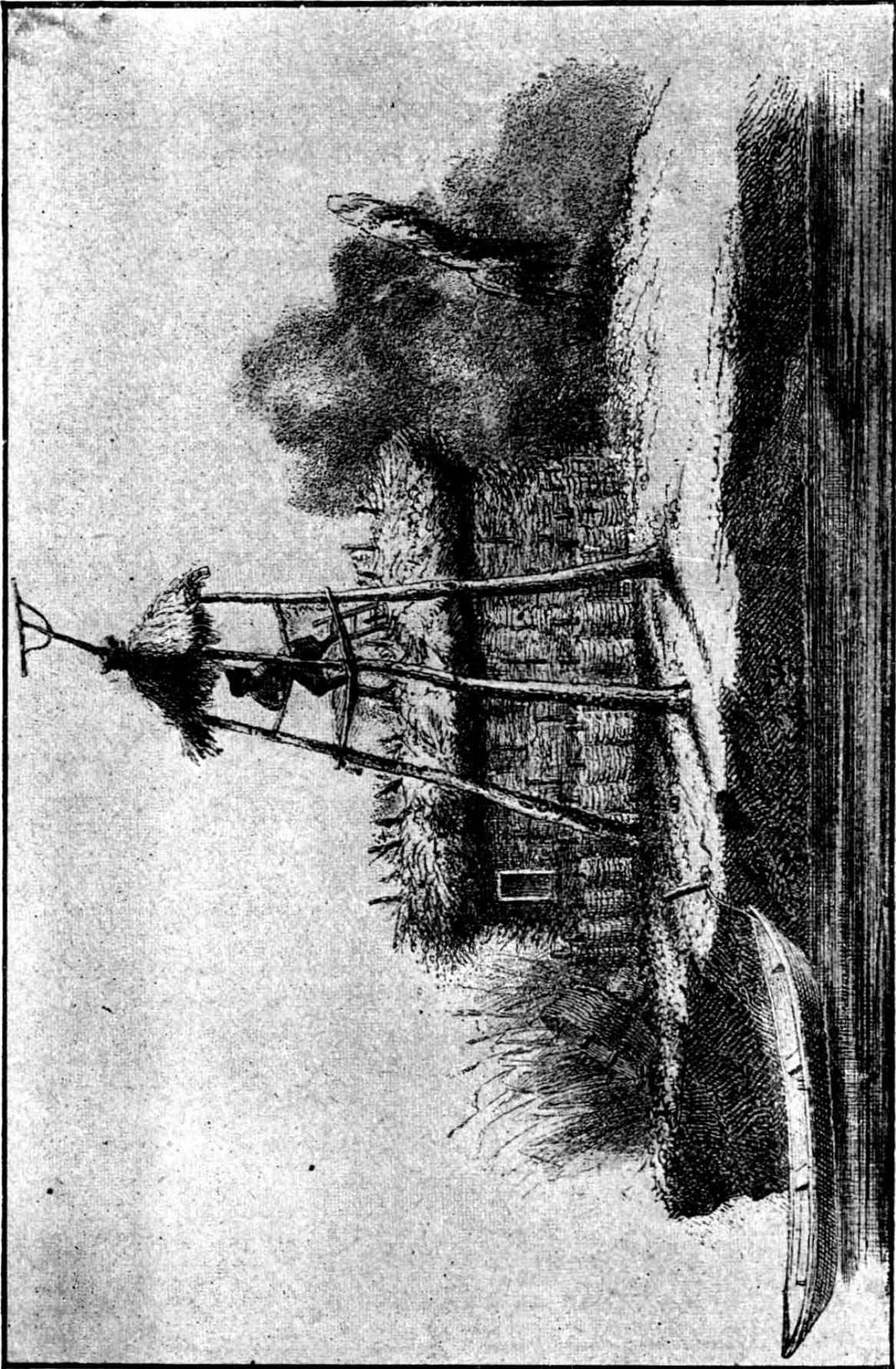
Та до мене в гості заїхав.

Ніч моя темна, а зіронька ясна;

Доле моя красна та щасна!

Х.

(*Як іще пісня співається, увіходить ІВАН в усій зброї. МАРУСЯ кидається йому на шию. Як доспівали останній стих, завіса спускається*).

Варгова вишка.

ПЛАСТУНИ.

Старі козаки-січовики (поки ще не поперевадились) було розказують так: що в запорожців на Дніпрі піхота сиділа в Січі, а комінники жили в Великому Лузі, для доброї паші коням. Там вони пускали коні в табуни. Кошовий посилав військового стадника (бо тоді ще не звались табунщиками). Військовий стадник мав пірнач залізний¹); йому комінники наряджали з себе підпасичів, котрі змінювались другими по черевно. Як піхоті, так і комінникам, вільно було в мирне время займатися — кому рибальством, кому пластуном; а ремесні козаки²) зоставалися в Січі. Пластуни стріляли дикий звір, якого тоді в дніпрових плавнях було доволі. Пластунами, кажуть, звалися за те, що непосидячі були, все вештались по плавнях і як більше їм приходилося місити грязь, ніж ходити по сухому, сиріч пластати, то й прозвалися пластунами. Що зробилося з Січю і запорожцями — всі знають (бодай не згадувать). Дванадцять років ні Січі ні Запорожжя не було. На тринадцятому Турчин піднявся, стався розмир: почали викликати козацтво. Ось коли його вп'ять стало треба! — Пішов і старий і молодий, зібралось військо; зробили й кіш: два роки звали його кошом вірних козаків. Як же посідала піхота на лотки під Очаковом, та зайшовши з Чорного моря, взяла сама без помочі від мо-

---

¹) Залізний стадницький пірнач і тепер є, під охороною Єйського діжурства, в Чорноморії.

²) Сидільники, лимарі, ковалі, слюсарі, кравці, шевці й інші. Так було спершу і на Чорноморії, в Новій Січі.

сковської вармії, на острові Березані турецьку кріпость, то тоді й прозвано їх вірним військом Чорноморським. За те, бач, що вони на Чорному морі зі своїх лоток пушками збандірували Турчина: не виробив булиголова, здав кріпость нашим з усіма пушками, знаменами і всім запасом.

В сьому розмірі, пластуни були і в піхоті і в комінниках, але не було їх видко. Як же замирив Турчин, Чорноморці прийшли на Кубань. Там на Кубані, знайшли вони такі ж плавні, як і на Дніпрі. Жонатих стали обселяти слободами, а сірома — хто ремесний — в Нову Січ, по курінях³⁾, а охочі до звіря — розсипалися по плавнях і на запорозький іштат добувались. При пластунах були охочі хлопці, при них вони і зростали, а вивчившись характерства, робилися пластунами. Цілу осінь і зіму, поки звір порошковий⁴⁾, пластуни жили в плавнях, а весною приходили в слободи і приносили свою добич, звірячі смухи, продавали їх, купували порох, оливо і із одежі що треба. На останню ж копійку, поведивши музик на підпитку, інші зоставалися до осені на літню роботу в слободах і хуторах, а інші зараз одходили в плавні: хто стрільцювати, а хто рибальчити. Плавні в Чорноморії, не тільки на одній Кубані, вони закривають мало не половину берега Озівського моря; в них водяться: олені, дикі кози, дикі свині, вовки, лисиці, віднихи, харсуні⁵⁾, а в рідкість попадаються і бобрі. Пластуни, окрім стрільби з ружжя, ставляють всякі самолови: капкани, ступиці⁶⁾, цівки⁷⁾, пружини⁸⁾, сільця,

---

³⁾ 1793 году Кіш Чорноморський на Кубані зробив кріпость, куріні, ото і звали до сього Чорноморці Січю. Тодіж город Катеринодар.

⁴⁾ Порошковий звір щитається від 1. паздерника до 1. березоля.

⁵⁾ Барсуки.

⁶⁾ Деревяна снасть, замість капкана, хитро построена, — звірину хапає за пальці від лапи.

⁷⁾ Пружини з вірвовчатиими сільцями, на вірвовку дудка,

нитки, або тенета. Пластун не зна розкоші, не гаразд одіжний, поневіряється, а пластунства не кидається. Високі комиші, полóма, містами чагарь, зхищають його. Одно небо в плавні пластун бачить, як гляне вгору; по його ясних зорях, в ночі, міркує він собі дорогу, а як хмарно, то по вітру, котрий нагинає верхи очеретів високих. У вітер, як у день, так і в ночі, сама лучча охота. Як вітер подихає, зашелестить комиш, пластун іде ходом сміло, а як вітер оддыхає, то він стоячи наслухає. Отак ідучи наткнеться близько на звіряку. Під вітер пластунський вистріл не полоха звіря; бо пластун іде проти вітру, то вітер од його і луну зносить за собою. Коли ж вітру не буває, то пластун підбармовується ходом тієї звіряки, яку він по місту сподівається знайти. У кожного звіря в плавні є свій похід, примір: олень має хід рівний; свиня прошелестить ходом рівним, ставиться і наслухає і вп'ять теж; коза — пройшовши рівно разів два, три, — скочить; вовк має хід рівний, та як менший за оленя, то й шуму від його в комиші менше. Так пластун примінившись, з'учають похід прочого звіря. Підпустивши звіря близько, пластун не дається йому в знаки, щоб не сполохати, а понявши, яка звірина, стріля на тріск і мусить повалити. Отож і пластун, що, не бачивши звіря очима, застрілить його певно, та ще так угадає, щоб вистріл не пропав; приміри: дикого кнура б'є по лопатах, або під вухо; неповалений на місті кнур кидається на дим і своїми здоровеними іклами порубає пластуна, як не вespіє зхититись. Убиту дич мусить вибандурити, щоб не спортилась, і, зробивши скільки накруток на комиші, щоб після можна було знайти, іде дальше. На другий, инколи на третій день, пластун з хлопцем або з товаришем, ідуть забірати

або цівка для того, що як пійма звірину сільце за ногу, то дудка по бичовці просунеться де ноги, і звіряка перегризла б вірьовку, так мусить гризти дудку, або цівку.

*) Теж, тільки без цівки, ставиться похватань.

побиту дич, якої пластун сам забрать не зміг. З нез'їдогого ж звіря, приміром: вовка, харсуна і проче, деруть одні смухи. Тим врем'ям, як пластун ходить на охоту, його хлопець з куріня оббіга розставлені по стежках капкани, чи ступиці, сільця; повибірає що попалося; позніма смухи; перебанить ловучий посуд (бо звір на закрівавлений капкан або ступицю не піде), та знов розставить по стежках. Інші пластуни, чоловіка по два й по три, живуть в односумстві, в однім куріні, то отакі односуми розіходяться на охоту по с'єкту в ріжні сторони, щоб один на другого не наткнувся. Бо трапляється в рідкість, що инший не здержав с'єкту, та й поверне в ту сторону, де вже ходить один товариш, а як всякий пластун в плавні держить похід тії звірини, під котру бармується, то, обманившись обидва, убиває товариша той з них, хто поспішиться попереду вистрілить.

В плавнях бувають сухі гряди. На них робляться пластунські куріні.

Пластуни, в прикубанських плавнях, стали часто натикаться на черкес, котрі прокрадаються плавнями через Кубань (Чорноморську гряницю) в нашу сторону, щоб украсти корову, або вола, а то й чоловіка. Як набредуть на шляху, або в полі, то, вставивши йому жеребок в рот, та на бичовці і затягнуть до себе в неволю, або й порубають. От сим-то пластунам уже не до охоти: їм охота випада вже на чоловіка з таким же розумом, як і вони. Затим обходи пластунські робляться по два, а то й чатами: один за одним ідуть не близько, бо буває, як черкеси засядуть, то, вдаривши залпом з ружжя, можуть побить, або кинувшись раптом похапать, то і йдуть, кажу, пластуни, хотя в день, хотя в ночі чатаю: один за одним рідко. Коли передній стане, то і другий і третій і всі теж, а чи присяде — то і всі. Як передній вислухає, так і всі. Хто кого підстереже: чи пластуни вперед замітять черкес, то їх і верх, а як що черкеси, то і пластунам біда. Хіба не сила тих, що вперед замітять,

то і пропустять сильнішу чату, сидячи мовчки. Як же черкеси, то після такого случая, або ж вертаються назад, або йдуть скоріше на дряпанину даліше; а як пластунська не - сила, то, пропустивши черкес, б'ють з потилиці. Од такої пинфи гаспидська орда губить рахубу, падає, де хто попав. Нарізуваться на черкес тепер не приходитьсь, треба умкнуть, бо пластуни себе визначили, що мало їх, і як би їм одкрито вдариться на черкес, то їх ружжя не вистрілене і всякий їх вистріл буде без промашки, алеж вони даліше не підуть, треба вернутись, бо від пластунських вистрілів грядиця зтревожилась, то черкесам вдачі не буде.

Найлучче пластуни плюндрують черкес на їх стороні. Там вони в себе не бережуться й як раз инший наріжеться на пластуна, то й амінь йому.

Щоб написати всі пластунські порядки, то була б ціла книжка. Може знайдуться молодші, до того охочі. Я ж, здається, сказав стільки, що видно буде жодному, що то за пластуни?

Справжній пластун загавка як лисиця, зачмише як кабан; крикне як олень, або як коза дика, заспіває диким півнем, захарчить харсуном, завіє вовком, забреше собакою. Жоден пластун хоч одно, або двоє з таких удач в собі має. Воно буває нужно подать, який буде у них по секту, голос; або як розсипавшись у плавні, нужно буде швидко зібратись до купи; чи по якій мові треба подати другому гасло.

Так як пластуни ходять од жодного кардона й жодна чата мусить обходить своє займище, то у їх єсть по секту прикмети: або суха верба, або куц чагарю, озірце, підкова, накрутка на комишу, або прямо комиш клячений⁹⁾. Там лежить схована прикмета; або цурупало-

---

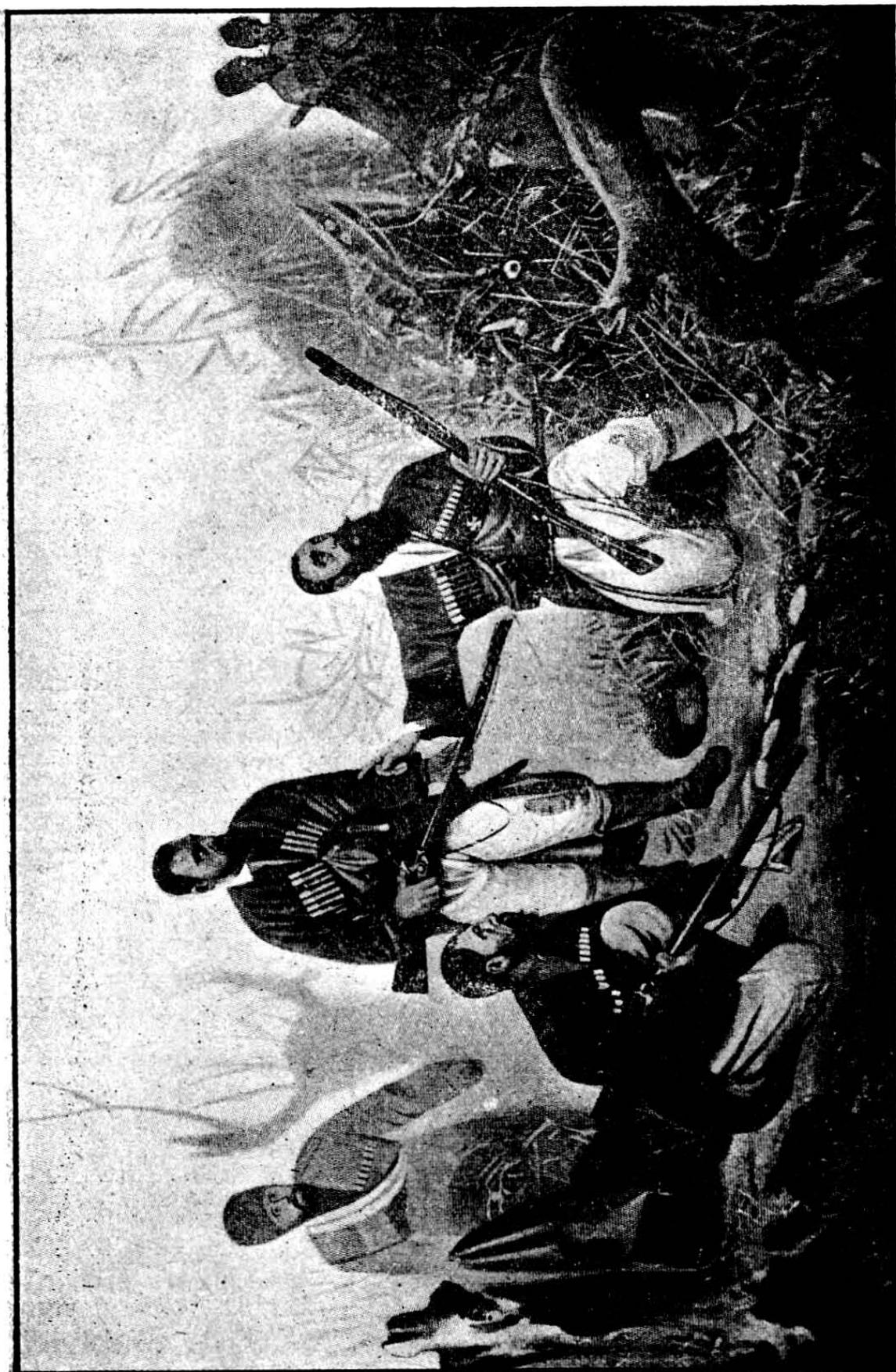
⁹⁾ Для оспіху клячать комиш; охвативши в оберемок стоячого на пні комишу і стиснувши його кріпко руками, переломлюють: комиш, випущений з рук, розступиться і, зоставшись переломленим, покаже признаку.

чок, або що инше; яка чата вспіла дійти вперед, то та, знайшовши прикмету, переклада її на другий лад і вертається. А як прийде після друга чата, то зараз і поймає, що товариство з другого кардона доходило до того місця; переложивши знов прикмету, вертаються назад другим обходом, або розсипаються на охоту по плавні.

Під засідку на стежках кидають проти ночі сухого комишу, або дрібних сухих гіллячок, котрі на огні засушуються вперед. Пам'ятаєте, панове, як пластун б'є на тріск звіря? Отож, накидавши на стежку суші, пластуни залягають, і як крадеться черкес по тій тропі, то під ногами в його суш і трісне, то отут його і пластун трісне...

Наші пластуни одягаються в черкеську одягу і, під їх бармуючись, запускають бороди, хто хоче; на поясі ремінному носять: кінжал з ножом, жарівницю, чабалтас, кулішницю, відвертку. За поясом пістель і збоку черкеську шабельку. На ногах онучі суконні, або портняні з шерстяними, або прадівяними волоками. Черевики, або постільці, більш свинячі, наверх шерстю, щоб не шамтіло в траві.

Не диво пластунам бути і прудкими і чуткими, второпними й проворними. Зімою на холоді, а літом на комарях та з голодом. Не бачивши луччого, думали, що так на всім світі. Трапилось їм бути в Севастополі, як Турки, Франці та Британці держали з нами розмир. „Там, кажуть, годували нас добре, давали горілку; нужди такої не прийняли, як у себе на кардонах. Вік би так служили й додому не пішли б. Нас там хвалили та не знаєм за що, бо ми привикли рівно тягти службу, як той віл, не хибали зроду.“

Пластуни часів Я. Кухаренка.

ВОРОНИЙ КІНЬ.

Був у нас на Чорноморії козак старий, на прізвище Кульбашний; зжив свій вік сиротою; сидів Зімівником на річці Сасиці Єйської Паланки, мав дуже багато худоби всякої і був грошовитий дуже. Він, умираючи, всі гроші одказав на божі церкви.

Раз, у Ростовському ярмарку, де Чорноморці становляться особно табором, він продавав лошаків, неуків, а мошеники (як ярмарки без їх не бувають) давно вештаються між возами та й підгляділи, що старий Кульбашний, продавши своїх лошаків бідкається де б йому купити, на старість, їзджалого, смирного коня під верх? Один чумак, почувши сеє — „я тобі, батьку, каже, найшов би коня доброго, так далеко треба йти.“

— А де? — спитав Кульбашний.

— Аж там, де колеса продають; та такий, каже, батьку, кінь, що й мала дитина поїде. Як би я, каже, не чумакував, то сучий син, коли б не купив для себе! там скотина надиво вдалась!..

— А який на масть? — перебив його Кульбашний.

— Вороний, батьку: там, що за кінь! сказано — запорозький.

— А, запорозький! — каже Кульбашний: — ходімо зараз.

Пішли.

— Там жив, неподалеці Савур-могили, в байраці, Запорожець, розказує йдучи чумак, та недавно вмер. Чумаки, на той час трапились, поховали старого козарлюгу, а коня взяли, щоб продати та віддати гроші на церкві божі, за душу покійного.

— Е! се благé діло; і мені вже час умирати, Кульбашний каже.

Та, знай, дорогою обидва йдучи, теревені правлять. А того старий Кульбашний і не візьме собі в товк, що се він з мошеником зченився. Вік привик берегтися москалів (та правда, хто їх і не бережеться), а щоб з чумаків та були мошеники, Кульбашному і не снилось. Уже оці наші ходаки давно вийшли з Чорноморського табору, перейшли Бахмутський поштовий шлях; перейшли вози з колесами, аж ось недалеко й Темерник. Тут, на цій балці, стоять особно вози чумацькі з запряженими волами. Чумаки мотляються поміж возами, і як уздріли свого товариша, що йде з Кульбашним, зараз виступили на зустріч.

— А що, Трохиме! чи розплатився? спитав один приходжого з Кульбашним чумака.

— Ні, каже, нема коло воза:.. пішов десь до крамарів... Що це ви здумали? переїздити чи-що? Ось старий батько коня купує.

— Не купить, сказало разом чоловік з п'ять. Сі Чорноморці народ скупий з-біса; та й їздять усе на злих конях.

Ся б то остання мова й поноровилась Кульбашному; так ота, що сказали — не купить, спротивилась йому: мов би в його чорт-ма грошей.

— Чом не куплю? каже Кульбашний. Я й вози ваші з волами можу купити.

— Ких-ких-ких! засміялись чумаки.

Кульбашного взяла озлість: що ще не ймуть йому й віри.

— Де той кінь? — питає.

— Ось-де! обізвався якийсь чумака за возами, відв'язуючи того коня від полудрабка.

Зглянув на його Кульбашний, і жижка в старого затрусилась. Обійшов його.

— Кінь в літах, каже Кульбашний, — та й я немолодий, — подумав... А що за його?

— Дві сотні з половиною.

— Дорого, подумав старий, та й каже: — щоб не хлопотатися, — півтори сотні.

— Та вступайте, браця! примовив прихожий чумак.

— Хіба для тебе!.. дві сотні та й годі, одвітив один старий чумак.

— Давай, батьку, гроші, каже прихожий зведеник: упустимо сього коня, другого не знайдеш такого, бо вже танш не буде.

Підступив старий, озираючи коня. Взяв за повід коло морди; погладив по голові, повів руку по шиї, поляпав долонею по спині, одступивсь, зайшов ззаду, глянув вздовж спини.

— Хороба скотина... Нехай же я, каже Кульбашний, на старість поїзджу таким конем, як змолоду в мене був: беріть гроші.

Підійшов до того, що торгувався, зняв шапку, перехрестився, вдарили по руках. Виняв Кульбашний з кишені хустку, знайшов гроші, одлічив дві сотні й віддав продавцеві, взявши коня за повід полою.

— Тобі, батьку, судився сей кінь, поживай на здоров'я! віддаючи коня, продавець сказав.

Закинув Кульбашний поводи коневі на шию, взявся за гриву, посилкувавшись підскаочив — уже й на коневі. Проїхавсь геть від возів шлаптю, зкрутнув поводами коня, кінь, — як у казані, окрутнувся назад. Попустив поводи — пішов вороний ристю; — добіг до возів, спинив коня, зхопився з його — не надякується продавцеві за доброго коня, подовбавсь ще раз у кишеню, тягне карбованця: от вам, панове чумацтво на могорич.

— Спасибі! не будеш, батьку, лаяти за сього коня; згадуватимеш поки жив на світі... А подайте, хлопці, боклаг, — загули чумаки: — поки батькова буде, то ми своєю почастиємо.

Достали боклаг, знайшли рогову чарку — пішло частування! — Тут, звичайно, було пито й балакано про всячину, а більш — про Запорожця, що викохав такого коня, і де-що проче. Почувшись старий Кульбашний, що вже закрутила чумацька горілка в його лобі: — Не хочу, — каже, — сідати на коня охляп, бо то козакові сором без кульбаки їхати по ярмарку на коневі, мов на краденому.

— Е! е! — загули чумаки: — правда!

— Ходімо, каже прихожий зведеник, разом, батьку: бо мені по шляху треба буде зайти за своїм ділом.

Пішли, — понесли гилі, дорогою йдучи. Старий Кульбашний і не тютьки, що ззаду робиться!.. Ось і шлях Бахмутський, уже й вийшли на його. Зведеник як збідкається: — що се я, дурний, наробив? мені треба б швидче людям гроші нести, щоб не назвали мошеником... а я з вами, батьку, заговорився та й байдуже! побіжу лиш чапкенько попéреду.

Та й потюпав поперёд його. Необачний Кульбашний ще вслід йому гукав разів скільки: „заходь же, справившись, до наших возів на могорич!“ — поки його зовсім не видко стало.

Пройшовши ще трохи, здумав Кульбашний на коня подивиться. Гульк назад: свят єси, господи!.. замість коня — чернець занузданий, стояв у підкапку, обшарпаний, труситься — мов несамовитий.

— Дух святий з нами! проговорив Кульбашний, перехрестившись. Поглянув кругом — нікого не видко: сам з ченцем серед поля, коня немає, мов і не було.

— Ей, батьку й брате! як маю тебе звати? заговорив чернець: — спасибі тобі на сім світі, а на тім світі царство!

Та буць Кульбашному в ноги: реве, лежачи, мов зарізаний, і від плачу слова не промовить. Кульбашний, схопивши з ченця узду, кинув додолу, зняв шапку, та взявши ченця під руки, піднімає, плаче й просить:

устань, чоловіче добрий; устань, панотче, будь ласкав, та розкажи мені, що ти є такеє.

— Я був ченцем год двадцяток і зробився грішником великим, — зазнався з клятими жидами; за те й мене проклято на сім год і зроблено конем, щоб спокутав гріхи свої. Я й чув усе: як ти балакав з чумаками, — та не міг нічого сказати, — бо був конем. У сю саме пору кінець клятби прийшов, і я знов став чоловіком, — проговорив чернець, та знов Кульбашному в ноги. — Тепер я тобі достався, поможи мені, батьку, грішми: я й за себе і за тебе буду бога благати!

— Ну, вже коли тебе прбщено, то годі плакатись; — вставай, панотче! От тобі на обіхідку.

Давши йому карбованців з пару, взяв узду в руки й пішов до свого воза, в Чорноморський табір...

А що? не обробили Кульбашного гаспидські мошеники? Чи не можна ж було догадатись, що то був не чернець, а клятий мошеник? так тут дві причини мали силу на Кульбашного. Перша: що чумаки мошеники, а не москалі, бо сих увесь рід український стережеться, а того в тямку й не візьме, що як українець навчиться мошенства, то трьох москалів перейде, — як та відьма вчена буває завжди зліша від родимої. Друга: як би не ченцем підмінено коня, то вкруть Кульбашний кинувся б назад до чумацького табору. А все таки хоть нешвидко, треба б Кульбашному за розум взятись, так ніж бо: кріпка віра велику силу має!..

Прийшов Кульбашний в Чорноморський табір, сів на вії свого воза. Зійшлося до його товариство: диво розкажує їм Кульбашний! Всі об поли вдарились руками, дивуються, аж не тямляться від Кульбашного пришти. Пішли других розкази: яке велике діло клятба. Той каже, що як прокляли Мазепу, й як його застигла та клятба в Бендерах, то він так і луснув. Другий каже: було колись, як прокляла мати сина, то він од неї так

і побіг вовкулакою. Пішли всякі теревені. Повалило козацтво з усього табору розпитувати про диво несказане.

Пройшло днів зо два; уже із ярмарку пора рушати; пішов Кульбашний на розторжа купити дігтю на дорогу. Справившись як слід, іде старий з мазницею назад; гульк — продається той самий кінь, що в його він ченцем зробився. Що ж ви думаєте, панове?.. адже ж того продавця з конем за штим, та й до обахти? Так ніж бо! не так Кульбашний вірив, щоб усумниться! Поставивши мазницю на землю, підійшов до коня, нахилився йому до уха, та й каже нишком: а що, панотче! чи вп'ять оце ти согрішив? Кайсь, небоже!

Да захопивши мазницю в руки, миттю в табір і, запригши волики у віз, та гей швидче додому.

ВІВЦІ І ЧАБАНИ В ЧОРНОМОРІЇ.

Після Турецького розмиру, ще за цариці Катерини, прийшли Чорноморці від Дністра на Кубанську землю. Заможніші з них понаганяли всякої худоби: коней, скотини й овець. Вівці все були волоські, кульмачуваті, і як між козаками було волохів нетрохи, знаючих добре чабанське діло, то вони на отарах і порядкували. Тепер волохи поперевадилились, а порядки їх живуть до сього часу.

В жодній кочевій отарі мусить бути: лічман 1, чабанів 2 і гарбачий 1. Одна отара держить в собі 10, а не більш як 15 сот овець. Такий, бач, лік чабанський. Між вівцями, для приводу, бува небагато кіз і цапи — передняки. Як що буде в одного хазяїна таких отар чотирі-п'ять, то ставиться над лічманами отаман. При жодній отарі: гарба з одежою, посудом і харчами, і собак 10 або 15. Отари кочують по степах, і де прий-

деться, там і ночують. Спершу, в Чорноморії, зім не було, то отари й кочували всю зіму; сіна косить і не думали. Під хугу зхищались під комишами, яких тоді було доволі, а там і в плавнях по грядах. А як набрело до нас багацько москаля, то де та й зіма взялась: мов її з собою принесли. От тоді вже стали хазяїни косить сіно, і як у степу під хугу не стало прихилища, то й почали для захисту робити коші з хурдниками й куріні для чабанів. Місто для того обирається високе, щоб вітер здував сніг з того місця. Коші робляться круглі й четвероуглові з комишу. Перш копають рівець глибом у коліно, а в шир в дві лопатки. В рівець становиться комиш окоріньками, в повні, збивається тісно. Як виведеться стінка, то оббивається з боку неї земля дрючками сторч, потім заввишки по груди чоловічі, окремляється дідами прикрученими в прошив дерезою, або пареним тонким тереном. Таку огорожу не повалить ніякий вітер. — Круглі коші луччі і стоять кріпше. При коші, або в коші, робиться хурдник для хворих овець, тож із комишу. Таким кошом отара становиться посеред степу, щоб вихід був на всі сторони, від річки верстов у дві або і в п'ять. Отара п'є зімою через два, або через три дні, то й можна до води їй підходить; а як далеко річка, то щоб був колодязь або копань при коші. З них напувається щоденно хурда, бо в хурді храмота, — ходити далеко не зможе. В сніжну зіму, як нема кури, отара виходить в степ. Вівці ногами розгрібають сніг і пасуться; на ніч приходять до коша, і коли тихо, то ночують при йому під стіною, а як хуга, то загоняються в кіш. В таким случаї сіно дається отарі в сутки раз, або через день. Верхові, або горішні, вітри у нас бувають саме зліші: дмуть неділь по дві, або й по три. Як такий вітер дме по снігу, або зі снігом, — ото хуга, — то вже отари й не випускають з коша. Возють саньми їй сіно і там в коші розкидають. Так як велика хуга переносить сніг і через ко-

мишеву в коші стінку, то вітер, запиняючись в затишку над кошом, крутить, а сніг осідає на отару, і за зімню довгу ніч може її закрити снігом на пропале; тоді чабани як у день так і в ночі пильнують дуже. Вони жоден час зкручують (гонять кружком) отару в коші; від сього вівці, отрушуючись од снігу, притоптують його під собою. Подумайте собі, панове, що так чабани з отарою бігають і тиждень і два й більш, у день і в ночі, поки хуга не вгамується; а від такого частого зкручування отара в коші притоптує під собою сніг, котрий від того все робиться вище і вище. Горе як на коші буває комиш низькорослий. Снігу зробиться в кошарі повно, і як хоть одна вівця пересадить голову через комишеву стінку і скочить за вітром, то й вся отара одно по одному піде скакати: тоді її ніяка сила не здержить. Спершу вівці скачуть в заміт, який під кошом буває, а як загатять сами собою врівні зі стіною гатку, то піде вся отара потоптом, — тоне в снігу, а тут її й замітає. Ото кажуть: викрутило отару з коша. — Отак пропадає худоба! Як же бува отара буде ходити в тиху пору далеко в степу, а схопиться хуга, то і пожене отару за вітром. Добре, як приб'є її до якого хутора під затишок, або де під комишові захисти, а як набреде впоперек такої балки, де наставить снігових заметів товсто, то вся отара там і застряне, й занесе її снігом. В таким случаї і чабани пропадають. Од доброго призору чабанського і від розумної постановки коша на місці, можна зберегти отару без убитку. Зімою на чабанах лежить труд великий, а найпаче в хугу. Хоть хуга яка, а вони мусять у день двічі привезти сіна волами і нагодувать овець. Зімою ж, таки, хоч холодно, та сухо. А от на провесні, або в осени, отара кочує і, де прийдеться, ночує; під ногами мокро, зверху дощ, ніч довга, лягти мокро: то вистоїть чабан, сердега, всю ніч обпершись на гирлигу. Скільки раз воно йому світає! У сі то темні ночі найпаче клятий звір докучає.

Отара на ніч тирлується; а круг неї по ду-
леях розміщаються собаки: добре, як знайдеться з чого
поробити дулеї, а ніч темна хоч око виколи, то отут
гаспидський звір обманює і чабана і собак: оце з од-
ного боку отари наткнеться один вовк, заманить собак
за собою, а тут де візьметься другий, або й скільки
вовків разом кинуться раптом між овець, одіб'ють ку-
щанку, — чабан не зуздрить і коли, бо тільки вівці
зполохнуться, то ото вже кущанка і пропаща: одірвали
кляті вовки і всю до щенту поб'ють: аж у день схаме-
неться чабан, то почне скрізь по степу збирати пар-
тали.

Пропадали кочові отари й так, що як пожене її
вітер зімою в хугу проти ночі, та набреде над морський
обрив височенний, плигне переднє, то вся отара й про-
пала, — пішла плигати в пропасть!..

Бува в осени, або рано весною, недобрі люди за-
палять степ. Пужар з великим вітром розійдеться ши-
роко, горить страшно, вхибиться нікуди, то добрі чабани
одпалюються так: зоставивши отару під вітром, нижче
неї пускають свій пужар, котрий за вітром і покотить
далше. А як назад од нього проти вітру пужар іде на
отару тихо, то чабани й забивають огонь свитами. Од-
бивши широке місто проти отари, перегонять її на
пужарище й обходять по йому за вітром геть далше.
Настигше перший пужар зза вітру і погорівше до пу-
жарища — гасне, а отара спаслася. Як-же ледачі чабани
прогавляться, або не зуміють сього зробити, то отара
згорить. Як отару обхватить димом, то вже не поже-
неш її з того місця. У нас по степах бувають трави по
пояс чоловікові, то подумайте: який, при сильному вітрі
страшний пужар має бути?

Благословиться на весну, сонечко пригріває, щика-
виця так і лізе з землі, а перш усього просерен; за-
тим проявляється горицвіт. Заквічався степ, мов дів-
чинка хороша. Далі пішла вся ростина — росте, як із

води йде: ударив чабан зімнім лихом об землю. Овечата пасуться, тільки чуть як хрумають; чабан, на соняшному пригріві, примостивши голову на кротовину, спить аж не тямиться. Мухи йому не докучають, бо тоді ще ніяка нужа не буває. Діждавшись великодня, всю ніч проти його готує гарбачий: чуреки, буреки, катламу, коржі з лоєм, круту кашу, м'ясо печене по-волоськи з щербою. Як усе готово, хоч опівночі, почнуть розгівляться, бо паску хазяїн присилає до того за день, або й за два. Їдять та люльки курять, аж поки сонечко геть підніметься й отара сама стане рушати з тирла. Рушила отара на пашу, пішли й чабани за нею, набравши на увесь день: коржів, катлами, чуреків та буреків. Оце врем'я саме лучче для чабана. Далі настає обкіт.

На обкіт вибирається місце недалеко від води. Спершу копаються рівці (як на кіш) ступнів на 30-ть, протягом од півночі на полудень. В рівці становиться комиш, притягається дідами — от і стінка для затишку від горішнього вітра для малих ягнят, як будуть. Таких стінок дві, або й більш треба. Інші роблять кутком, або виводять кружком як маненький кошик; сказано — як кому подобається. Потім б'ють сайгаки, із четен, роблять агел з розколом; на йому розбирають отару: баранів і валахів окроме в ялову, останеться грос.

Овечий спуск розщитується так, щоб обкіт був з половини квітня; а як великдень переходить в цей місяць, то сказана розборка овець трапляється в кінці березоля, щоб неважко було на кітних овець. Розборка, показана після великодня, бува тільки в такі годи, як великдень припада в березолі.

Грос тирлується на ніч недалеко від агела і стінок. Що накотиться за ніч, ранком ягнятка зносяться чабанами до якої-небудь стінки, з ними їх матки (вівці). Зібрані вівці з ягнятками, скільки їх окотиться за сутки під однією стінкою, оставляються і приглядаються

чабаном. Коли є такі вівці, що не даються ягняти плякаться, то забивши два сайгаки вмісті, закладають вівцю шиєю під їх, а сайгаки зверху звязують. Ориштована вівця стоїть поневолі, і ягнятко плякається. Так держать її доти, поки вона його прийме. Овець вим'ятих відлучають в ялову, а ягнятко її плякається чабаном під другою вівцею молошною. Таке ягнятко іноді в'яжеться вовняним повідцем за ніжку до того ягняти, під якою матіррю вони обоє плякаються. Близнят, коли одна вівця не попляка обох, одно відбірається і припускається до молошнішої вівці; і сих ягнят беруть на повідець так як перших.

На другі сутки кітних ягнят зносять під другу стінку і роблять теж.

На треті — теж саме. На четверті, остербавші ягнютка перших суток, одгоняються з вівцями на пашу: оце зоветься кисирь, а під порожню стінку набирається знов обкіт. На п'яті сутки вигоняються вівці з ягнютками в кисирь з-під другої стінки, а до неї набираються другі накітчата. І так воно йде порядком цілий тиждень. В кисирі набереться шматочок порядочний. На другий тиждень кисирь зоветься сагмалом і одходить далше від обкоту; із нових накітчат тим же порядком набирається другий кисирь цілий тиждень. Потім знову гонять в сагмал, а кисирь вп'ять набирається. Отак ведеться аж до кінця обкоту. Тоді чабани заходжуються валашати ягнютчі баранчики, і котрі з їх краці, оставляють на барани. Наближається весняний Миколай. Одбірають на розколи овець, перш ялову: барани і валахи шматками, і стрижуть. Вистригши, випускають; набирають другий шматок і той вистрижуть; тоді стрижуть матку тож шматками, і таким способом днів через кілька вся отара вистрижеться. Стригти приходять стрижаї зі слобід. Стрижуть по півтори копійки від руна, на срібло.

Обкотили отару, постригли; тепер щитають: старих особе, а ягнута особе. Коли кітної вівці було багато,

Вівці і чабани.

приміром сот дванадцять, або п'ятнадцять, то при обкоті не спускають всіх в один сагмал, а з пізнішої половини роблять другий шматок, бо з ягнятами при доброму обкоті отара більшає вдвоє, і такій великій колоді ходити буде важко, і на ягняток незгодно: ягнята вийдуть худі, миршаві. Для сього, кажу, і діляться на два шматки, прибавляються чабани й гарба. Кінчивши щот, чабани набіраються харчів і йдуть кочувати. Так як найдуться в шматках вівці такі ще, що котяться після щоту (їх бува мало), то ягнята ті зовуть накітчат а, або цурпеки.

От сі шматки по обкоті ходять в розпаш, як можна тихше, щоб по траві не розгубить ягняток. Тирлюються на ніч зарання. На другий день не рушають з тирла, поки добре не вгріє сонце і не опаде роса, бо від роси буває багато храмоти. Чабанам на літо дається вдоволь: добрий дьоготь і синій камінь. Як проявиться храмота, або настане нужа, то вкидається черва. Чабани мусять за сім пильнувати: черву витягають джермалами, засипають ранку синім каменем, і мажуть дьогтем, щоб муха не сідала.

Настало літо, зробилося в день жарко. Отара цілий день на тирлі недалеко води; ягнятка вже геть-то підбільшали. Сонце на захід; отара наривається на пашу. Чабани вечеряють, далі справились як слід. Пішла отара; чабани спереду на крилах, лічман тож посеред колоди, спиняють спереду: бо сильніші вівці, вистоявшись в день, ідуть швидко, зривають тільки верхки з трави так, що ззаду, котрі вівці слабші, а паче ягнятка, не можуть пастися, бо поурмленої трави вівця не їстиме. Спиняючи спереду колоду, дають їй розійтися вшир, і як розійдеться так що одна одній не мішає пастися, то вівці і запасуться на місці; тоді лічман і чабани, що кричали та свистали спереду, спиняючи овець, зайдуть ззаду, щоб підгонити тільки тих овечок та ягняток, які дуже від шматка застаються. Отут, на тихім уже ходу, один чабан

курниче собі пісню; другий витяг зза пояса сопілку, висвистує якої зна; третій надувши козу (що грають), перекинувши гук через плече, а рогівню взявши в руки, затинає штирі вирі сім сот і чотири; як чабан одіспав вівці, то прокинувшись, голосить за ними й пішов шукати; ось і забачив — далеко замаячили овечата, радіє чабан, переверта на веселу пісню; роздивляється, аж то старі копиці сіна; уп'ять затужив, виграючи жалібно; аж ось і знов забачив вдалі овець, грає вп'ять весело, ще й надто; прийшов близько, аж то пожата в снопах гречка; заливається вп'ять грець, на козі виграває своє лихё горе; не сподівається овець знайти; побачив знов, щось далеко рябіє; іде, тужить, голову повісив і не вірить, щоб можна було знайти вівці; коли се — тиць! підняв голову, аж перед ним його овечата! отоді еретичий син зрадив! грає до танця і сам з козою танцює, аж волёки на ногах розплутались, мотляються. Отак чабани поти втішаються, поки отара наїється добре так, що й з місця не рушить. Приходить гарба, отара отирлувалась, зорює, і чабани поснули. Підбилось вгору сонечко, опала роса, чимчикує отара до води. Отару треба поїть або ранком, або вечером, а не в день, як дуже жарко, бо се на худобу недобре: вкинетесь хвороба. — Бувало, проявиться на отару хвороба, рід гарячки, і гине дуже, то добрі лічмани поють отару ніччю, а днем стоять на тирлі. Напоївши в ночі, ідуть на пурняло.

Після Спаса, або першої Пречистої, одбіраються з ялової отари барани, щоб до спуску поправились. А де не одна отара в хазяїна, там барани одбіраються зразу після Різдва, в м'ясниці, або в піст, та й мають свій окрімний шматок до спуску. Перед спуском отара щитається; ягнята вибіраються особне на зіму і годуються луччим сіном; барани спускаються з вівцями. Чабанам видається на зіму одежа: сорочки, штани хрящові, штани иршані, яргаки, свити, кожухи й чоботи.

Вдруге дається одежа весною, по обкоті, на щоті:

сорочки й штани хрящові, а одбіраються у чабанів великі кожухи й зношені чоботи, щоб до халяв (коли добрі) приставити пришви на зіму, а годящі кожухи вилятать. Яргаки й свити зоставляються чабанам на все літо.

Втретє дається: сорочка й штани хрящові, перед Спасом, або Пречистою. Сириця на постולי дається на всю весну, літо й осінь, а на зіму чоботи.

Барани спускаються після Пилипа, щоб ягнята котились, як трава зелена і тепло буде, в половині квітня. Після спуску баранів, обіраються місця на коші; косять комиш; копають рівці, поки земля немерзла, і строять їх так, як казав попередю.

Опріч волоських овець, у нас повелись і шльонські. З ними обходимось однаково як і з волоськими, окроме що на баранячому спуску розбіраються і барани і вівці. Породистіші барани спускаються з породистішими вівцями, а нижчий розбор — з нижчим. Перевертні (виродки) продаються, або вирізуються на лій. При обкоті за шльонкою клопіт більш; прибавляються люди для догляду.

Хід отари на цапах.

Отара без цапів як дурна. Неможна її повести на греблю, або на розкіл, або де пройти поміж нивами тонкою стягою, як москалі ходять. Цапи привичні до рук, знають чабанську мову, як їх кличуть. Примір: отара на тирлі, або в розпаш; виходить лічман вперед, кличе цапів так: гей цо! балабій! цо! цо! балабій! цо! — Цапи, де б не були, ідуть до лічмана, вівці за цапами. Лічман іде й цапів веде, приказуючи: гей цо! балабій! цо — веде куди йому треба. Отара витягається в струнку, і можна її вести куди треба.

Сіль дають у нас вівцям весною ранньою, мішають з борошном, або дертю з ярого жита, а як нема, то й озиме жито годиться. Дають вівцям сіль на обкоті, дають в Спасівку і в осени. Сіль сиплють чабани з за-

полів стежечками, й як нароблять стежечок доволі, що отара без потолпу може розміститься, тоді тонким голосом чабани кричать: тпру, тпру, тпру, тпру: (як на коней). Вівці на сей говір такі пороснуть до соли, одно другого спережаючи.

Вівці клейняться на вухах: які бувають клейна, розкажу потім і зразки приложу.

СВІДОК, СКІЛЬКИ В ЧОРНОМОРІЇ ХУДОБИ, СКІЛЬКИ ЗЕМЛІ Й НАРОДУ КОЗАЦЬКОГО РОДУ.

Овець волоських	494,664.	} 514,106.
„ шльонських	19,442.	
Кіз простих	33,510.	
Свиноти	57,979.	
Скотини рогатої, або товáру	239,001.	
Коней табунних	55,095.	

За щиру правду вибачте. Се взято зі статистики, а статистика і у нас пишеться, так як і у вас.

Замітка: Опріч сії худоби в Чорноморії є: буйволів з 500 і верблюдів до 100.

А оце вже певно:

Землі доброї	2.229,918	десят.	2.083	саж.
„ неудобної	626,077	„	795	„
<hr/>				
Всього	2.855,996	десят.	478	саж.

Народу:

Козаків: панів, духовенства і товариства	89.805.
Баб, молодиць і дівчат	86.288.
<hr/>	
А всіх	176.093.

ЧАБАНСЬКИЙ СЛОВАРЬ.

- Агел — кругла кошарка з четен і сайгаків. Збоку четен один, одводиться і прихиляється вп'ять на місце, як хвіртка, щоб було куди пропустити вівцю. В агел одбирається хурда, вибираються валахи, чи барани, або ягнята — що треба.
- Араші — в'їя у гарби, а гарба на двох колесах, більш черкеська.
- Ар'ян — козине кисле молоко.
- Ар'яниця — барило на теж молоко.
- Баранник — той чабан, що пасе барани.
- Барило — звісно, — возиться для води.
- Барзий, барза — цап або вівця: вся чорна, а груди білі.
- Бликотря — дійна коза.
- Барнак — кривуля на гирлизі. Гирлига бува із палиці, барнака, пасклина і рихви.
- Буреки — прісні пиріжки в лої печені.
- Вакиристий, а — баран або вівця, що буде вся біла, а кругом очей чорні латки.
- Вощана — руда, схожа на жовтий восковий цвіт.
- Вим'ята — вівця з порченим вим'ям, що не може плякати ягняти.
- Волоки — зав'язки, що ними крепиться постіл до ноги.
- Верховий — і горішній — зовється сіверо-восточний вітер. (У нас з того краю річки течуть).
- Гарба — гарба у нас на двох колесах високих; черкеські — ніколи не мажуться.
- Гарбачий — чабан, що глядить гарби. Він варить їсти і чабанам і собакам.

- Гайтан — пояс зі цвяхованим гаманом, швайкою, ножем і джермалами.
- Гак — тридцята часть. Було колись лічмани бралися плодити отару з гаку: на годовому щоті брали тридцятую вівцю від хазяїна. Тепер сього не водиться.
- Гук — дука у кози, тії, що грають. Вона ув'язується в лапу, і як грають на козу, то він гуде одним голосом; а ще грімший гук гуде, як кінець його устроїться в порожній глек.
- Гирлига — палиця косого сажня ввиш, з барнаком, пасклином і залізною рихвою.
- Грунталя — попліт дерезовий, або свидовий по четену зверху-джутом.
- Грос — кітна отара, або шматок, важкий.
- Дід — дідом зветься і куль комишу митусь складений і перевеслами пов'язаний, і страва — лемішка крута з житнього борошна.
- Дулей — підстилка, або кубло для собаки. Дулеї мосяться в холод, або в мокру осінь, кругом отари, щоб собаки знали своє місце.
- Діжниця — побільше відра діжечка. В піст заквашують тісто на кислі коржі.
- Джермала — щипчики, якими чабани вичищають черву у овець, як заведеться в літку.
- Джулий або джула, — безвуха вівця. Бува така порода — джулі вівці.
- Джигиря — горлянка з легким, печінкою і шакшею у вівці.
- Загрива — вівця біла, а шиворот чорний.
- Кунá — посудина для лою.
- Куйнара — чабанська шапка.
- Каця — хворостина довга, пряма, на кінці ключка прив'язана; зачепивши кацею за вовну, укручується ключка, і так ловиться і придержується порська вівця, що гирлигою піймати її неможна.
- Кисирь — окотившіся вівці з маленькими ягнятами.

- Курай — колючій бур'ян.
- Курайниця — бичовка, що на гарбі топливо прив'язується.
- Капкач — кришка дерев'яна на казані.
- Кійло — трава тирса; вона ж і ковила.
- Кіска — попліт нижній по четену знизу кіскою.
- Кіш — зімне пристановище для отари.
- Кущанка — малий шматок овечат.
- Кура — теж, що метелиця.
- Кульмич — хвіст волоської вівці, буває товстий, повен жиру, важить хунтів до 5 і більш.
- Кульмичувата — дуже хвіст товстий у вівці або барана.
- Колода — отара як іде тісно, не в розпаш.
- Лік — щот. Чабани до тисячі щитають як і слід, а потім кажуть: десять сот, одинадцять сот, п'ятнадцять сот, двадцять сот, і даліше.
- Низовий — вітер — юго-западний.
- Отара — зоветься від 1000 до 1500.
- Отирлувати — поставити отару купою на місці.
- Пурняти, пурняю — ночний попас отари літом.
- Пірчун — козел молодий.
- Парталь — шматок овечого смуха, від вовчого недоїдка.
- Розкіл — до агела робляться крила із четен і сайгаків. До того четена, що одводиться для пропуску вівці, приводиться крило устенком, щоб одній вівці тільки пройти було можна. Отара нагониться між крила в устенок, і вівці проходять по-одинцю. Способно їх так щитати і вибрати, яких треба в агел.
- Ріг — ріг носять чабани з синім каменем, як нюхарі табаку.
- Рогівня — струмент, живе у кози, тієї що грають, і єсть ріжок козиний, насажений на кінець дудки для голосу.
- Сагмал — обкотившаяся кочова отара з ягнятами.

Сайгак — кіл високий з чоловіка ввишки.

Стінка — стінка робиться з комишу для затишка на обкоті.

Собарний — казан, або ялак собачий — для собак.

Таган і тагани — три палиці з ключкою, вгорі зв'язані, кінці в розкид, ставляться в землю; на ключку чипляється казан для варива.

Тринпіль — цурка з затьонами на кінцях, посередині перев'язана бичовкою. Вона кінцями закладається в прорізи задніх ніг зарізаної вівці, а за бичовку піднімається тушка, і привісивши до гарби, білується смух і розчиняється тушка.

Тирло — місце збите отарою; місце де ночувала, або стояла, отара.

Тулук і тулун — кулем облуплена коза; вона держиться на всипище борошна, або соли.

Урма — пройдений слід отари по траві.

Хуга — завірюха.

Хурда — хворі або худі вівці.

Хурдник — пригородка в коші, або окреме зроблена кошарка для хурди.

Цур-пека — накітчата пізні, після весняного щоту.

Цо! цо! — кличка цапів.

Цап — козел валашаний, або завернутий.

Четен — плетена решіткою стінка в $1\frac{1}{2}$ арш. ширини, а вздовж буває 4 або 5 арш.; хто яку виплете.

Чіпець — те, що люди кажуть здір, а москаль каже — сальник.

Шакша — селезенька у вівці.

Шматок — частина отари, сот п'ять, шість.

Ялак — корито собак годувати. Воно завжди прив'язане до гарби, так і волочиться.

Ярка і ярота — торішне ягня.

Остання Рада Запорожців.

ХАРЬКО, ЗАПОРОЗЬКИЙ КОШОВИЙ*).

*Сперва не лай,
Читай!
А прочитаеш,
Як знаеш.*

Глава I.

„Ну, хіба один без долі
Народивсь на сей я світ;
Жив, мов, як билина в полі,
І не мав кінця сих бід.
Зжалься, доле, надо мною,
Над козацької головою,
Зжалься, окажи себе.
Прилини до мене з неба
Дай, чого тепера треба,
Щоб я помятав тебе.
Чи уже і ти від мене
Відсахнулася на вік;
Не цурайсь, рідненька нене!
Я такий же чоловік,
Тільки талану не маю
І на світі погибаю;
Гине бідна голова.
Доле! Де ти? Хоть озвися;
Зжальсь, на мене подивися,
І почуй мої слова.
Ніт, нема мені одвіту,
Тільки ліс шумить кругом;
Де хожу по білу світу,

Я не відаю о том.
Люті звірі! ви скажіте
І мені шлях укажіте
Де іти із сих лісів.
Все мовчить — о Доле мила!
Чом мене ти не втопила,
Як я синім морем плив!“
З Запорожжя мандрувавши,
Долю так Харько вмовляв.
Свитки, шапочки не мавши,
Де ішов, того не знав.
На йому штани порваті,
А з сорочки висять лати;
Тіло світиться кругом;
В його чоботи порвались,
Пальці з них повитикались,
Ішов чуть не босяком.
Хоть прохав він долю гарно,
Та щось, бач, не помогло;
Бо во всю дорогу хмарно
Дуже на дворі було.
Сонце де-коли являлось,
Тай у хмару вп'ять ховалось,

*) ХАРЬКО, ЗАПОРОЗЬКИЙ КОШОВИЙ вь стихахъ на малороссійскомъ языкѣ. Сочиненіе Якова Мѣшковскаго. (Зап. Укр. Наук. Т-ва в Київі, кн. XII, р. 1913).

Так як заяць у байрак.
Все дощі тоді лилися,
Бачиш, мов як нанялися,
Тільки щоб обмок козак.
Ніччю блискавка моргала,
Дуже грім тоді гремів,
Халепа така настала,
Що йти даліше він не смів.
Сам не знав він, що робити,
Дальш іти чи відпочити,
Бо вже трохи утомивсь:
„Ні, сказав, піду на гірку,
Чи не нашла бог хатинку,
Щоб я трішки обсушивсь.“
Потім він, зібравши мочі,
Дальш попхався по дощі,
І хоча б хто виткнув очі,
Не побачив би в ночі.
Він тоді ішов не швидко
Тим, що йти по калу гидко,
Коли дивиться — аж ліс;
За ліском огонь світився,
Від сього він так зрадився,
Що п'ять раз перехрестивсь.
Ну, гаразд, що не остався,
Ночувати на дощі;
Сам з собою він мовлявся,
Мабуть, ляжу на печі,
До тії прийшовши хатки
І впросившись в пані-матки, —
То-то гарно там засну;
Завтра ж на зорі уставши,
І своє сухеньке взявши,
Розпитавшись, дальш суну.
Довго йшов тію горою,
А далі спустився вниз;
Став, кивнув він головою,
Та і почвалав у ліс;
Через ті він йшов байраки,
Де всесвітні розбішаки
Кочовище заняли;
Сумно сови де кричали,
І людей уже лякали,
Страшно де вовки вили.
Темний ліс сей перебігши,

Він в густіший ще попавсь,
І свій шлях тут загубивши,
Довго по йому слонявсь;
Дальш іти — кущі високі,
Назади яри глибокі,
Там остаться не хотів;
Він наліво повернувся
І на щось як спотикнувся
Тай у яму полетів.
Він задумався в тій ямі,
Як на човні сірий пес,
Або так як вовк в капкані,
І трусився зляку весь;
Більше від того трусився,
Що ідучи обмочився
І у хату не попав,
У якій хотів бувати
І на пічці ночувати;
А далі він так мовляв:
„Ну, як гарно йшло іспершу,
А тепер глянь, — як на сміх,
Я попавсь, мов сом, у вершу,
Або так, як кіт, у міх;
Вже відціль не вилізати,
Мабуть тута куликати,
Поки жаба цицьки дасть,
Пропаду я тут бідняка,
Як у ярмарку собака,
І ніхто не буде знать!
Що як би лиху годину
Сю попереду я знав;
Не покинув би родину
Лучче там би пропадав,
Ніж тепера тут сидіти,
З голоду в кулак свистіти,
Як злодюга у тюрмі;
Темно тут, куди не глянеш,
Холодно, хоть де ти ляжешь,
А свиток нема в землі.“
Потім слуха, аж на дворі
По свинячій щось кричить,
Се несуть, мовляв він, вори,
Або ж вовк свиню тащить.“
Тільки що хотів піднятись
І подальше захватись,

Як тут щось на його плиг;
Кріпко так його забило,
Що на землю аж звалило,
І він там, бідняка, ліг.
Так, кажу, і в нас ведеться;
Тільки вздумай порадіть,
Глянь — біда тобі складеться,
Ну і починай тужить;
Ніт того, щоб погуляти
І молодість споминати,
Коли станемо старі;
Вже нема в козацтві долі,
Поживем тепер ми в горі,
І усі, як комарі,
В осени і ми послизнем,
Бо вже щастя не видать,
Вже було, і більш не діждем,
Тільки будем споминать.
Бачиш, як тепер настало, —
Що добро зовсім пропало,
Лихо вирросло на світ;
Для кого-ж? для нас, козацтва;
А для тих?.. небесне царство
Тут, а там?.. там, мабуть, ніт.
Не одні ми так сумуєм,
Часто плачуть і пани;
Ми від того більш горюєм,
Робим що весь день самі;
Ім би нічого журитись,
Тільки б знали веселитись,
Є робить у них кому;
П'ють, їдять що дня ласеньке,
Спати йдуть вони в тепленьке,
Та і є ходить в чому.
Нас, хто схоче, той полає,
А під час іще й поб'є;
Хоть що маєш, відтягає,
Тільки схоче, мов своє —
Ось сікнись за те прохати,
Не потрапиш утікати,
В шию як турнуть тебе:
А пани — — — — —
— — — — —
— — — — —
Що се я... простіте, братця,

Не в своє зовсім вмішавсь.
Вже назад пора вертаться;
Бо я дуже забрехавсь;
Треба вже своє начати
І усе те розказати,
Що робилось з козаком,
Як на його хтось ввірвавсь,
І він по землі валявся,
Ніччю в ямі, кім'яхом.
По землі валявсь він поти,
Поки трохи очуняв,
Бач, було не без моркоти
Поки із землі устав;
Бо не знав того, що впало,
І його перелякало
Так, що трохи не скрутивсь;
Хоть трусилось в його тіло,
Но піднявшись, він сміло
Скрізь по ямі подививсь.
Зирк в куток, — огні мелькають,
„Де, сказав, вони взялись?
Мабуть тут чорти витають,
То ж то в карти завелись.
„Ніт, живуть тут розбішаки,
Поховавшись, як раки
Мабуть діляться добром;
Так мені ж не миновати,
Доведеться мандрувати
Завтра відци голяком.
Вже ж не дамся поти в руки,
Поки буду я живий,
Набереться де хто муки,
Бо є ще кулак кріпкий;
Не один полізе рачки,
Як кому я дам носачки;
Буде тямити мене;
Буде довго памятати,
Як свитки з людей здирати,
Щоб глядів періш своє“.
У кутку одним стоявши,
Так з собою розмовляв,
І багаттям налякавшись
Тим, що в ямі замелькав;
Довго ворів дожидався,
А до них іти боявся,

Тай не знав іще куди;
Потім трохи ободрився,
І як богу помолився,
Де блищить, пішов туди.
Тільки до того доходить,
Руку простягнув узять;
Не огонь, — вовків знаходить,
Тут не знав вже, що начать.
По кутках вони сиділи
І очами так світили,
Мов як де горять свічки;
Зляку що не знав начати,
Чи кричать, чи вже мовчати, —
Бо відтіль нельзя втікти.
Сумно там сидіти стало,
Волос в гору весь задривсь;
Тіло в його все тремтало.

Так то дуже їх злякавсь.
„Ну, промовив він, вже знаю,
Доходивсь тепер до краю;
Не пропав я від людей,
Так у сій проклятій ямі,
У якій сижу з вовками,
Пропаду від сих звірей.
Но бог милостив, ще може
Не загину я і тут;
Він творець! мені pomoже
Вийти вітціль як-небудь.“
Положившись на бога,
Він не чув, яка тривога
Там була крізь цілу ніч;
Тільки думав: „завернуся
І цариці покорюся,
Сплюндровавший всю їх Січ.“

Глава II.

Під тим лісом на долинах
Люди в хуторах жили,
Хоть в мізерненьких хатинах,
А довольні всім були.
Хліб і сіль у них велася,
Тай горілочка пилася
На тощак у празники;
Як схотять щоб погуляти,
Або вмерших поминати:
То гуляють мов панки.
З сих людей були охочі
За звірюкою ходять,
Не було того дня й ночі,
Щоб їм не вдалось вловить;
Скрізь в них капкани стояли,
Там і вовківні копали,
Щоб попав який туди;
Зверху клали поросята,
Щоб збігались, небізчата, —
На себе не знав біди.
З сих то ям в одну піймався,
Ніччю йдучи, наш козак,
І з вовками мірковався,
Хоч і рад був їм не так;

Но що маєш, бач, робити —
Як би моч була побити,
То усіх би він поклав;
Но не час там розсуджати
Треба з ними ночувати,
Хоть від страху і тремтів.
Мабуть ще десь завалилось
Щастя трохи в козака,
Бо як сонце появилось
І застало бідняка
Із вовками в тій ковбані,
То охотники зарані
Йшли поснідавши у ліс;
Як прийшли до тої ями,
Де сидів бідняк з вовками,
То один туди підліз.
В яму зирк, — хтось показався,
„Гей, сказав, мушкет сюди“.
Тут козак наш обізвався:
„Я се, не зробіть біди.
Підождіть, сказав, постійте,
Ради бога не убийте,
Витягніть мене на світ;
Хай вовкам нечиста мати,

А мене скоріш до хати,
Відци витягши, возьміть.
Вже я страху тут набрався,
Вже чуть теплий, чуть живий,
Звірем сим налюбовався,
І уже я сам не свій.
Бійтесь бога, свобоніте,
Витягніть, на світ пустіте,
Збавте душу від гріхів;
Збавте, братця, від звірюки, —
Ось подайте лиш ви руки,
То оставлю я врагів“.
Так прохавсь козак із ями
У людей тих, що прийшли;
Зляку цокотів зубами,
Їм же рад був, що найшли;
Знав бо певне, що ізбавлять
І вовків усіх подавлять,
Як котів, піймавши в міх;
Нічого боятись буде;
Звір не з'їсть, бо добрі люде
Згинуть не дадуть від них.
„Чи тебе лиха година
В сю ковбаню занесла?“
Ті сказали, „бач, скотина,
Як сюди ти забріла?
Чи чортяки пхнули в плечі,
Чи ти сам, як дурень з печі,
Здуру покотивсь сюди?
Чи ти мабуть заблудився?
Або ж цупко так напився,
Що не знав іти куди?
Лізь сюди, суклятий сину,
Поки лізінь не лизнув;
На, хапай оцю дрючину,
Та держись, щоб не сприснув.“
Взявся він, а ті смикнули,
І його, мов куці, пхнули,
Тільки з ями загурчав.
Витягши, вовків побили,
І як шкури полупили,
То один йому мовляв:
„Ми питать тепер не станем,
Відкіль ти і хто такий;
Хто б не був, ми все узнаєм:

Бо не свій брат добрий кий.
Бачим, ти не вовкулака,
А якийсь небудь бурлака
З каторги сюди утік;
Або ж ти подавсь з заброду,
Не дождавшись розщоту:
Або ж злий ти чоловік.
Хто б не був, ми розпитаєм.
Ну, ходім, сакви бери;
Дома все від тебе визнаєм,
А тепер не говори.“
Се сказав, забрали шкури
І відтіль вони шморгнули
Манівцем чрез ліс на шлях.
Ідучи усі мовчали,
Буцім ті, що коні крали,
Або як трусливий лях.
Вийшовши із лісу швидко,
Харько глянув на боки,
Дивиться, аж хати видко:
Ні, вже не з'їдять вовки, —
Він у слух сказав бурлакам:
„Віддасте хіба собакам,
Та і то як уб'єте,
Ласки в вас коли немає
І гріха не почитає
З вас ніхто, а кров п'єте.“
„Цить, чи чуєш, більш ні слова,
З грозом з них один сказав,
Сказано, що вже у вора
Так язик, як пустомлин;
Бреше, що і сам не знає;
Бачиш, буцім залякає
Трохи віку вкоротать:
Ніт, лихий, негідний сину,
Ось іди лиш в сю хатину,
Що за люд ти, мусь сказать.“
В хаті тій сиділа мати,
А жінок їх не було;
Хоч стара, а щоб гуляти
Їй на думку і не йшло;
На печі собі сиділа
І починок вертіла.
Як синки туди ввійшли,
То вона до них зза печі,

Мовила такїї речі:
 „Де сього ви узяли?
 Утікає він від лиха,
 Та не скоро учисне;
 Бо не так від його сплоха,
 Із людей всяк улізне.
 Буде ще він горювати,
 Поки стане панувати
 Над тими ж, що панував;
 Матиме велике панство;
 Він збере своє козацтво,
 Даром, що порозпускав.“
 Як вона їм се казала,
 Наш Харько подумав сам:
 Хто вона така, що знала
 Те, що був козацький пан?
 І зараз хотів питати,
 Що йому тепер начати;
 Як би їсти не хотів;
 А то став її просити:
 „Мамо! дай що закусити,
 Бо вже днів з п'ять я не їв.“
 Тут стара, не будши злою,
 Зараз з печі потягла,
 І пляхуточку з сірою,
 Виняв з скрині, піднесла:
 „На лиш, сину, випий чарку,
 Я затим кликну Одарку
 Варева на стіл подать;
 Ви, синки, з ним погостуйте,
 Випейте і почастуйте,
 Щоб не скушно дожидать.“
 Се сказав, пішла із хати,
 А один з них пляшку взяв:
 „Будь здоров, як маїм звати,
 Та не сердсь, що попиняв,
 Як із ями витягали,
 Ми тоді тебе не знали,
 Хто такий і відки ти;
 А тепер будь нам знакомий,
 Їж як дома, пий по повній:

Тільки нас не осуди.“
 Як пили вони по чарці,
 На закуску подали:
 Холодцю з ніжок у чашці,
 Що учора налили;
 Жарену яєшню з салом;
 А далі, — кутю з узваром —
 Тай стара ввійшла туди ж:
 „Призволяйтеся, сказала,
 Я ось ще поріжу сала:
 Ке сюди лиш, сину, ніж.“
 „Дяковать, старая мамо,
 За твою за хліб і сіль;
 Не трудись, тут є чимало,
 Та і се прийми відціль;
 Бо вже вволю попоїли,
 Хоть і дуже ми хотіли;
 Ну, як би тепер ще так
 Де було лягти гарненько,
 І заснути хорошенько,
 З горя мов, сказав козак.“
 „Се ти правду, брате, кажеш,
 Із синів один сказав,
 Пий же ще, а потім ляжеш,
 Бо навдаку ніччю спав;
 Тай невидано, щоб в ямі,
 Бувши вмісті між вовками,
 Спав хто, буцім між людьми;
 Тільки се тобі дісталось,
 Тай тобі навдаку спалось
 Поки аж прийшли і ми.
 Тут тобі не помішаєм,
 Поки схочеш, поти спи;
 Ми і самі полягаєм,
 Бо тепер хоч не роби;
 Бачиш, вечір вже на дворі,
 Ніччю роблять тільки вори,
 В шию нас ніхто не б'є.
 Завтра, брате, як устанеш,
 Ми зберемсь, а ти розкажеш
 Про козацтво нам своє.“

Глава III.

З лихом хто спізнавсь хоть
 І одбувся від його; [трохи

То уже і ніччю блохи
 Не кусатимуть того,

Та бува як вип'є чарку,
А до того ще хоть з парку
Не уваживши ковтне;
Хоть би ліг на голій лавці,
А не тільки на подушці:
Певне той уже засне.
Так і наш козак, блудяга,
Від вовків як увернувсь,
Лігши на печі, бідняга,
Ніч коли прийшла, не счувсь.
Спав він буцім як убитий,
Вставши ж, мов несамопитий,
З ранку до обід ходив
Поки аж не похмілився,
Бо учора перепився
З радости, що втік вовків.
Тай хазяйство підгуляло,
Те в яких він ночував,
І собі довгенько спало,
Лігши там, хто де попав.
А проспавшись, повставали,
І довгенько сумували;
Ссали серце їх п'явки;
Де-хто пив з похмілля воду,
Де-хто з них, надувши морду,
Ів солоні огірки.
„Ніт, нічого, брате Федьку,
Старший з них сказав Петро.
Ке лиш на закуску редьку,
Та горілки хоч з відро;
То воно мабуть получша,
Зараз з нас усяк подужча,
Піде діло по ладу;
Бач, і гость наш зажурився
Тим, що ще не похмелився:
Я ж головки не звезду.“
А Федько і сам скривився,
Рад до торгу він сього;
Рад, бо вчора добре впився,
І живіт болів в його.
Взяв він зараз барандійку,
Штоп і пляшку, потім лійку,
Тай скоріше у чулан;
Відіткнув він чіп в барила,
І горілка задзюрила

Через край аж у казан.
Притаскав горілку в хату,
Чарку з мисника подав
Старшому своєму брату,
Той же трійцю прочитав,
А за ним усі молились,
Хоч потроху і кривились;
Потім сіли по місцям.
Подали їм на закуску:
Огірків, печену гуску —
Мов яким — небудь панам.
„Що ж ніхто не починає? —
Старший брат Петро сказав;
Чом ніхто не наливає,
Все коли б, бач, вам подав.
Надулися, як индики;
Сидите, повішав пики,
Мабуть дзвонить в голові.
Федоре, ти менший з роду,
Пий горілку, пий як воду,
Та неси таки й мені.“
Випили вони по чарці,
Потім згодом по другій:
З'їли м'яса по ковбасці,
Як ось гульк — іде Сергій
Сват, а з ним кума і сваха,
Шурин Дорош, Клим, Домаха,
Пимен, Васька й Улас:
„Будьте—здрастуйте“—сказали,
Тай і хліб на стіл поклали, —
„Дякуем, сідайте в нас.“
В слід ввійшла за ними в хату
Мати Федора, Петра:
„Будь здоров, сказала, свату,
Будь здорова ти, сестра;
Ну, насилу вас дождались, —
Дякую, що догадались
Ви самі прийти до нас.
Сядьте ж трохи, віддихніте,
Випийте і закусіте;
Сядьте бо, прошю я вас.“
Зараз тут взяла штоп в руки,
Стала частувати їх:
Випийте, сказала, внуки,
Ви із рук тепер моїх.

Пийте діти, поки живі, —
Та змагають ваші жили;
Я й сама колись пила;
Ну лиш, свату, пий повненьку
Чарочку оцю маленьку,
Поки більшу не найшла.
Сват потяг, за ним всі рядом
Випили по чарці тій;
Після того трохи згодом
Випили і по другій, —
Там по третій — і по більше,
Тай і почали сміліше
Між собою розмовлять.
Жіночки сперва стидились,
Бо пили та все кривились —
Потім стали потягати.
„Щож оце, сказала сваха,
Петре, жінки не кликнеш;
Бач який же ти тімаха,
Тільки сам із нами п'єш.
Клич лишень свою Одарку,
Тай і Федорову Варьку;
Клич, нехай сюди ідуть;
З ними бачились давненько,
І не так то вже скоренько
Гості сі до вас прийдуть.“
— „Прийдуть всі, тривайте,
Відвічав на се Петро; [згодом
Я послав тих за народом,
Вмісті щоб ділити добро;
Вмісті з нами всім попитись,
Погулять, повеселитись,
Та послухать козака,
Що найшли ми вчора в ямі;
Він сидів там сам з вовками,
Мабуть танчив третяка.“
Тільки се сказав, як разом
Хуторяне всі прийшли,
Ті з горілкою, ті з квасом,
Де-які ж винце несли.
Поздоровкалися, — сіли;
Хто хотів, пили й їли.
А потім всяк замовчав,
Бо Сергій дав знак рукою,
Щоб ніхто і головою

Не хитнув, а наслухав.
Тут козак устав від печі,
Став між миром і начав
Мовити такі речі:
„Люде добрі! як попав
Я сюди, вже може чули,
Бо лихі мене упхнули
Ніччю в лісі в вовківню.
Я блудив вночі, таскався
По горах, лісам шатався:
В яму ж впав, як на пеню.
Де, скажіть, я проживаю,
Де тепер нахожусь я?
Бо нічого я не знаю,
І яка оце земля?...
Будьте ласкаві! скажіте
І мене розвеселіте,
Я всю правду розкажу:
Розкажу вам відкіль родом
Я, з яким живав народом,
І розказом ужожу.“
— „Ти попав між люд хрещений
І живеш у Имнгертин;
Клим сказав — „О! навіжений,
„Ти не знаєш нас один;
Нас народ усякий знає
І за хліб—сіль почитає;
Ми живем всі як брати,
Хоть бува й деремся часом,
Так за те їмо борщ з м'ясом
Вмісті всі як бачиш ти.“
Тут козак, перехрестившись,
„Славу богу! в слух сказав
І людям тим поклонившись
Так розказувать начав:
„Православні Имнгертинці!
І ви чесні молодіці!
Знайте всі ви: я козак;
Не послідній я і родом, —
Все почувте ви згодом,
Де чим був, коли і як
Там, далеко, де поляки
І москаль лихий живе,
Там де кримці гольтіпаки,
Там де річка Дніпр тече,

Там де самії пороги
В чистім полі, без тривоги,
Запорозька Січ була;
Славна з предків козаками
Славилась вона і нами:
Та тепер уже збрела.
Там родився я на волі,
Батько мій був кошовим;
Ріс і жив я в чистім полі
І завівсь кошом своїм.
Жив я між таким народом,
Що хапає пулі ротом, —
Тай і сам того поняв;
Їздив в Польщу грабить, драти,
Бить жидів, ляхів в плін брати —
Осьому я добре знав.
Раз ми вечером зібрались
До коша мого в п'яти
І, сидівши, міркувались
Як-би до ляхів пійти.
Я, розкинувши ворожку,
Загадав: яку-б дорожку
На сю ніч зібрати нам?
Чи на ліво, чи на право
Чи степом чухрати прямо,
І чи буде вдача нам?
Подививсь — не гарно впало,
Я ізнов заворожив;
Що-ж, подумайте, сказало?
Дома щоб пересидів.
Сам собі не довіряю,
Односума прикликаю
І кажу: а на лиш ти...
Загадав — нема удачі.
І дадуть ляхи нам здачі,
Мабуть не минем біди.
Вже що буде — будем знати;
Смерти ж нам не миновати,
Нуте лиш шкиньки сідлати
Тай і в добрий час чухрать.
Глядь на шлях, аж щось куріло,
Пил несло, мов що горіло,
Коли се біжить козак;
Кінь під ним покритися милом,
Сам, як чорт, запачкавсь пилом:

Біг бо дуже неборак.
Як прибіг, сказав він: „Харьку,
Годі тут бурлакувать;
Їдь лиш в Січ, скорійше, батьку,
Та захожуйсь панувать.
Ти не чув, що там зробилось:
Все козацтво засмутилось,
Бо твій батько, кошовий,
Занедужав, чихирює
І навдак переночує
Сюю ніч — бо чуть живий.“
Не барившись ні мало,
На коня схопився я,
І чуть-чуть світати стало,
Як прибіг до куріня.
Зараз вскочивши у хату:
Будь здоров, сказав я, тату,
Чи живий, чи вже помер?
„Ще живий, озвався він, сину,
Но вже, мабуть, вас покину.“
Тай і сльози він утер.
„Сину мій, моє дитятко!
Сядь до мене, пригорнись;
Сядь, сказав покійник-батько,
І за мною не журись.
Слава богу! Жив я в Січі
Невидавши лиха в вічі, —
Ти-ж з козацтвом не минеш,
Не минеш його, я бачу,
І за вас журюся, плачу.
Як помру я, спомянеш.
Слухай сину: все козацтво,
Просять всі мене об тім,
Щоб тобі віддати панство
І щоб ти був кошовим.
Становись, я завитаю
І тобі заповідаю:
Січ любить і бить ляхів.
Ріж жидів, татар поганців,
Кримців бридких голодрабців
Та не руште москалів.
Дід мій, батько їм служили
Та і я державсь того;
Чумакив хоть і душили,
Ну, ніхто не знав сього.

Слухав я царя й царицю,
Так за те все паляниці
Під'їдали ми усмак.
Ми служили їм по волі;
Коли хоч жить в добрій долі,
То і ти служи їм так.
Сину Харьку! — умираю,
Слухай, слави не втерай,
Се послїдне завитаю!
Харьку, сину мій — прощай.“
З словом сим він з тіла душку
Випустив, мов з клітки птушку
І холонути почав.
Кличу: тату! він не чує,
„Хай покійничок царствує.“
Піп мені на се сказав.
„Хай йому небесне царство,“
Всі в одну сказали річ.
„А тобі, Харько, в гетьманство
Віддаєм ми нашу Січ.“
Потім батька поховали
І як відодпоминали,
То сказав я козакам:
Знайте, братця, предки наші
Одної держались каші
Так держаться треба й нам.
За царя, за Січ і віру
За маєтності свої,
Будем різать, брать невіру —
Се вам правила мої.
Так глядіте ж, що добудем,
Тим ділитися не будем,
Зложим все ми в скарб один;
Хто-ж за се зламає душу,
Задушить того не струшу,
Вірте, будь я скурвий син!
Тут старшини всі сказали:
„Бути, будь на віки так,“
Козаки всі закричали,
Що сьому з них рад усяк;
Потім всі ми розійшлися,
Хто що знав, тим занялися,
Все пішло в нас по ладу;
Хоть ляхів і навіщали,
І жидків, під час ми драли,

Се ж не ставили в біду.
Раз колись зійшлись ми в Січі
Побалакать за своє,
Як ня-ня гінець нам в вічі
Тай папір мені дає.
Відкіль се? — Із Гетьманщини
Пишуть вірнії старшини
Просять, молять, не подай
Батьку! — плачу й я на старість;
Підожди, вам бог дасть радість;
Писарю — а на, читай.
„Запорозькому Гетьману
І низової сторони
„Найвельможнійшому пану,
„Б'ють чолом всі старшини.
Батьку! Мусим се писати
І покорнійше прохати:
Зділай ласку! уступись;
Бо Батурин з Чигирином
З старостами з скурвим сином
Під поляків піддались.
Вже Чаплинський з Конецполь-
Всю Гетьманщину мутять [ским
З писарем своїм Виговським:
І того вони хотять:
„Щоб ми вольність затеряли,
„Під ляхами вік кінчали
„І холопи їм були.
„Божу віру, святі лики
„Повернули в католики
„І скрізь унію ввели.
„Владислав, король поляцький,
„Гетьманщину обложив,
„І порядок наш козацький
„На свій лад перемінив;
„Він хвалився: — заковирсую,
„Запорожців розруйную
„І усіх займу їх в плін;
„Знатимуть вони — сукляті
„Як моїх поляків дроти —“
Так сказав усім нам він.
Гум!.. сказав я: чули, братця,
Пишуть що оце до нас?
Нуте лиш і ми збіраться
Та задаймо добрий квас.

Хай ляхи його скоштують,
І з похмілля пошанують
В чистім полі без музик;
Частовать я їх умію,
І напйтків не жалію,
Бо козак я — не мужик.
Хлопче, — ти ж їдь в Гетьман-
І старшинам так скажи: [щину
Що з козацтвом я наліну,
Та гляди, скоріш біжи;
Ми ж, зібравшись в дорогу,
Помолившись в церкві богу,
Тай сунули в божу путь;
Ишли степом, очеретами;
Ишли сухим і болотами;
Тільки коники хропуть.
Недалеко від Чигрина
Стали ми відпочивать,
Як несе чорт жидовина,
І зачав він нас питать.
„Се-пак ви поляцьке військо?
„Де ваш пан вельможний Ицько?
„Я до його по ділам;
„Маю тайну об'явити,
„Треба що йому робити...
„Все пак чутиме він сам.“
— Чутимем і ми від тебе,
Обіззавсь до його я,
І покликавши до себе
Мовив: воля в тім моя,
Жиде, розкажи не тайся,
Не до тих бо ти попався,
Знай: в руках ти козаків,
Розкажи скоріш, — чи чуєш?
А не то, — так покуштуєш
Запорозьких в смак кїїв.
„Веймир — маму мурдувало,
Веймир — лихо, пропаду:
„Ох! куди-ж се я попало,
Мовив жид: „вей — на біду.“
Цить, кажи скоріш — „Не мушу!“
— Чуєш, ввійму з тебе душу:
Хлопці! а вольміть його.

„Змилуйся! Ось положіте.
„Веймир — лихо... підождіте,
„Я від короля свого.“
Ми від жида допитали,
Він ішов ляхам сказать,
Щоб вони до нас чухрали
Січ козацьку руйнувать.
Ми повісили там жида,
А сами іще до світа
До поляків підійшли;
Табуром вони стояли,
І без сторожів всі спали:
Тут-то квас ми завели.
Як в степу бува отару,
У ночі напав, вовки
Зроблять патолоч чималу:
Так зробили козаки;
Бо ляхів кололи, драли,
Нікого в полон не брали,
Всіх душили як овець;
Хоть з них де-які спинались,
Та на ратиці попались —
Всім їм був такий кінець.
Хлопці! я гукнув, а нуте,
А сунімо в Чигирин,
Та глядіть, гаразд руйнуйте,
Щоб не втік лях і один.
Тільки мусів се сказати,
Як дивлюсь, горять вже хати;
Івалт, тривога, в звони б'ють;
Тут кричать, а там голосять,
Милости у наших просять —
Козаки-ж їм не дають.
„Бий, души, пали! кричали,
Бий измінників, врагів:
Рїж, коли, щоб всі пропали
І не слухали б ляхів.“
Потім трохи вгамувались,
Як удовіль навтішались...
Я ж віддав такий приказ:
Щоб іти всім під Батурин,
Де Виговський, чорту шурин,
Був на сей, з Чаплинським, раз.

Вірно службу виконують, —
Се промовлю я тобі.
Ми усіх як пов'язали,
І на їх вози поклали,
В город подались собі.
Ми почули на дорозі
Від прохожого ченця,
Що батуринській тревозі
Довго не будуть кінця;
Хоть Антін там душить, палить,
Віша нехристів і шмалить,
Та нічого не збагне;
Бо ляхи обереглися,
Всі до гурту ізійшлися:
Так затим їх невчисне.
Як приїхав під Батурин
І за все як розпитав,
То не будши сам я дурень,
Зараз писаря позвав;
Напиши, кажу, козацтву,
Всім старшинам, отаманству,
Що я вже з своїми тут;
Що прийшов ляхів побити,
Їх з неволі свобонити:
Так нехай сього і ждуть.
Напиши, що я за віру,
За козацтво, за людей,
Дам полякам без обміру,
Що не втраплять і дверей.
Напиши, щоб не боялись
І до нас сюди збірались
Під Батурин всі скоріш.
Напиши, що наша воля,
Віра, правда, добра доля
Козакам всього милійш.
Сю бумагу я з гінцями
По Гетьманщині послав;
А, щоб звідатись з ляхами,
Всіх старшин своїх зібрав.
Слухайте, сказав я, братця,
Доки скверно так нам драться,
З сими вразькими людьми?
Козаки ми — не татари,
Ось позвіть тих, що забрали
Опівночі вчора ми.“

Привели, постановили
Перед військом всіх уряд;
Ми-ж люльки як закурили,
То пішли давать їм лад.
Первим був Виговський з краю.
„Ге! тебе я здавна знаю,
Мовив я, скажи лиш нам,
Що ти здумав а, поганцю,
Що начав ти, голодранцю?
Що, подумай лишень сам!
Скурвий сину, нечестивий,
Нехристе і бузувір;
Пакостний, стидкий, вискривий
Ти не чоловік, а звір;
Що ти здумав се? питаю,
Бо я сам не розбіраю,
Що оце затіяв ти.
Бунтовать, людей мутити,
Польським шляхтичам годити,
Щоб Гетьманщину звести?...”
— Я не виноват — Чаплинський
Зна про се, сказав він нам;
Та ще знає пан Огинський,
Сі нехай розкажуть нам;
— Ніт, вельможний Харьку пане!
Нас Виговський не обмане.
Тут Чаплинський закричав;
Він, Харджинський, Задурнов-
ський,
Жмудь, Сапіга, Монятовський
Знали все, а я не знав.
— Ніт, не ми, а Конєцпольський
Коверсує так, як бач.
Тут промовив нам Ходьковський,
Трусячися і крізь плач.
— Вже, сказав я, хто не мутить,
Всім достанеться, всім будить,
Тільки вам скорійше всіх;
Вас застав я на розмові,
Будьте-ж ви зараз готові
На одвіт — візьміть лиш їх.
Ось візьми-ж, та розпитаєм,
Що таке вони за люд,
Що, чого прийшли, узнаєм.
З них нам скаже хто-небудь.

Тут Огинський обізвався,
Каже: „Батьку! Змилуйсь,
Я тобі все розкажу; [зжалься.
Вірь, нічого не потаю,
Бо уже я певне знаю,
Що від лиха не збіжу.
Потім він сказав: вже будить
Годів мабути із п'ять,
Як людьми Виговський мутить,
І ніхто не мусів знать.
Він Чаплинського зневидив,
Конецпольського обідив,
Задурив поляків всіх,
Обманив старшин, козацтво,
Підневідив все Гетьманство,
Всіх він задурив своїх.
Пан Виговський, біс лукавий,
Як начав писарювать,
З тих-же пір він, чорт гугнявий,
Став на Гетьманство зіхать.
Захотів гетьманувати,
Та не знав як поспихати
Сих двох дужих старостів;
Бо Чаплинський з Конецпольським,
З замислом його шельмовським,
Согласиться б не схотів.
— Се він знавши, став стара-
Влізти в пазуху людям; [тись
Напаскудить там, і вбратись
Так щоб був-би правий сам.
Наложив собі личину,
Став жолобити він спину
Перед жодним козаком;
Та хотів їм в ласку влізти,
Щоб кусок ласенький з'їсти,
Той, що загадав умом.
А щоб лучче се зробити
Мав у себе брехунів;
Він велів їм скрізь ходити
І брехать хто як умів.
Він велів казати козацтву:
Що прийшов кінець Гетьманству;
Що сукляті москалі
Вже ідуть їх руйновати,

В некрути всіх вербовати
В жодному у їх селі.
Він казав, бач, Конецпольський
Староста, що за Дніпром,
А в Батурині Чаплинський
Закрутили не добром —
Буцим москалям писали,
Ім Гетьманство віддавали
З тим, самим щоб тільки будь-
Гетьманами по ізміні:
Конецпольському в Чигрині
А сьому остатись тут.
„Ся брехня як рознеслася
По Гетьманству козакам,
Він тоді за діло взявся
І почав писати нам.
Він писав до нас в бумазі,
Що Гетьманщина в тревозі,
Що всі люде, козаки
Халепу на себе чують
І про неї все толкують,
Всі толкують і жінки.
Він писав: коли що теє,
Теє-то бач, он-воно...
То з його руки онеє...
Бо затіяно давно.
Як що ліс... то є тут зайці,
Бо всі сплять давно гетьманці,
Тільки в Січі зуби є.
В Польщі є свинцю багацько,
Ми його зготуєм хвацько,
Тай пошлем їй, — хай жує!
Нам було сього — то й треба,
А король губки лизав
І сказав нам: дай бог з неба,
Я чого давно бажав.
Тут ми стали совітатись,
Як би так підбармоватись,
Щоб пішло нам діло в лад;
Бо Гетьманщина з степами,
З тамошніми козаками
Для поляк була як клад.
Довго думали, судили,
Як би поступитись нам;
Далі так ми положили,

Щоб сказав Виговський сам,
Як він має начинати —
Діло се скомпонувати;
А щоб лучче тее знать,
Змовились в одно ми разом
На довід про се тим часом
Нас з Сапігою послать.
Я надів сумки старечі,
Вивчивсь Лазаря співать,
І перемінивши речі,
Став на ногу шкандибать;
Горб надів собі на спину
А у руки взяв дрючину,
Очі-ж під ліб підвернув,
І в такому-то наряді
У Виговського я хаті
Із Сапігою вдвох був.“
— Що се, він спитав, такеє? —
Як у хату увійшли;
Тут промовив я: Се тее,
Тее-то, бач — ми прийшли,
Ми прийшли до вас із ліса, —
Кажуть, тут зайців до біса,
Так у нас тенета є;
Як що сплять іще гетьманці,
То лови ти сміло зайці,
Діло се уже твоє.
— „Гарна казка на похмілля,
Мовів він, підиж проспись;
Мабуть ти зайшов з весілля
Або-ж в кабаці напивсь.
На шага, та похмилися,
Ляж, засни, не волочися,
А то тут собаки є.
Стережись, щоб не порвали,
Лучче б відціль ви чухрالی,
Бо вас тут хтось прицькує.“
Взявши я шага, тай з хати
Із Сапігою шморгнув;
Нічого було нам ждати,
Бо народ у його був.
Тільки вийшли за ворота,
Як тут баба криворота
Кличе: „Старче божий, чуй;
Де ідеш противу ночі,

Ти втомивсь, не маєш моці,
Ось іди лиш, підночуй.“
Се почувши, догадались,
Що вже се та щось значить,
І до неї повертались.
Баба нам сказала: „Цить,
Більш ні слова не кажіте,
Не питаючись, ідіте
В слід за мною ви пішком,
Там у хуторі, за лісом,
Ви побачитесь з ним — з бісом,
Прийде сам до вас пішком.“
Поки в хутір дочвалали,
Стало на дворі смеркать.
Тут сумки ми поскидали
І збиралися вже спать,
Як іде Виговський в хату.
„Ну, прийшов я на пораду,“
Він промовив нам тай сів,
„Трое нас, кажіте ж сміло!“
— „Бачиш, — се такеє діло:
Чи те буде, що хотів?“
Чуеш, пане, ти Виговський, —
Я помовчавши сказав,
Круль і весь совіт наш польський
До тебе мене прислав;
Я прийшов договоритись
Як ти маєш поступитись,
Сю Гетьманщину прибрать?
Як, скажи ти нам, не тайся, —
Коли хочеш, так піддайся, —
Будеш тут гетьманувать,
В нас уже усе готово —
Військо, пушки, пушкарі;
Тільки нам скажи ти слово,
Буде в тебе все в дворі.
Булаву тобі гетьманську,
Грамоту шляхетську, панську,
Хоть зараз візьми від нас;
А щоб знало все козацтво,
Що тобі даєм гетьманство,
То візьми, ось на указ.
Тільки чуеш, треба знати:
Будеш Польщі як служити;
Ми готові помагати,

Дай же нам на се одвіт.“
— „Вам одвіт, сказав, готовий:
„Був би круль ваш жив, здоро-
„А служити я буду так, [вий
„Як служив вам Дорошенко,
„Або старший Гордієнко,
„І як служить вам усяк.
„Я і всі мої онуки
„Будуть вірно вам служити,
„Тільки би мені у руки
„Гетьманщину захопить.
„Слухайте: усе козацтво,
„Всі старшини, все гетьманство,
„Всі в тревозі, а чого,
„Вже про те самі не знають,
„Москаля все впоминають,
„І до себе ждуть його.
„Треба вам сказати правду,
„Раз у празник ми зійшлись
„До Чаплинського на раду,
„Як де тут не візьмись —
„Конецпольський з старшина-
„Поздоровкавшись з нами, [ми...
Він Чаплинському мовляв:
„— Будь здоров, Василю брате,
Як ти маєш поживати,
Жив-здоровий, не хворав?
„Що в вас чуті? Яка тревога,
Що сливеть тут між людьми?
Ви не чуєтесь від бога
Лиха на себе як ми?
Кажуть, що москаль бушує,
Наших в некрути вербує,
Чи се-ж можно? думай сам —
Дивно се-бо — предки наші
Не їдали її каші,
Тільки б бач досталось нам.“
— Ніт, йому Чаплинський мо-
Слухай брате ось мене: [вить,
Наших ще москаль не ловить,
Тільки слух об йому є;
Кажуть, ну та ще не має
І ніхто гаразд не знає, —
Тільки поговорка йде;
Бач як кажуть, дівка тая,

Тее-то, вона така,
То гляди і приведе.
Так і се, — ну, що ж робити?
„Що? — сказали козаки,
„Сабельки сталльні точити,
Тай на зустріч до них іти.
„Рідний край, блаженна воля!
Вже хіба лихая доля
Нас заставить вас забути. —
„Вас забути — сього не буде,
В нас ще є такі люди,
Що за вас скоріш умруть.“
Се почувши, Конецпольський
Зирк на мене тай спитай —
Ти як думаєш, Виговський?
Що ти так засумовав?
— „Думаю, я обізвався,
Як опеньком хто назвався,
То і в кузубеньку лізь;
Москалів не зачіпайте,
Поли ріжте, та тікайте,
Хай їм б... самий старший...
Служите йому без спору,
Він за те вам допомога,
Так глядіть, щоб в інчу пору
Не найшли б в йому врага.
Так я думаю, гадаю,
Так вам думати совітаю,
Тільки ще скажу тобі:
В нас давно нема гетьмана,
Старшого над нами пана,
Так його збиріть собі,
От тоді вже певне будить
Наше діло на ладу;
Він комусь хвоста укрутить.
Той не попаде в біду.“
— Мало нас хіба? Се правда,
Сказано, совіт не зрада —
Мовили усі гуртом.
Ну кого ж? Тебе Іване.
Ти в нас писарь здавну, пане,
Мушиш бути і гетьманом.
Тут Чаплинський з Конецполь-
На сю річ мовляли нам: [ським
Наперед совіт московський

Треба запитати вам;
Та тоді вже міркувати
В гетьмани кого збірати,
А то ви як мужики
Лізете з поганим писком,
Не пораховавшись з мізком,
Загули всі як жуки.
Москалі як вам сказати,
Знають більш від вас усіх;
Не захочуть руйновати
Вірних нас сусід своїх.
Поскубуть нас тай поглядять,
І діла у вас наладять,—
Пришлють й гетьмана свого;
Тільки б ми були покорні,
Вірні, добрі і не спорні,
Та не гнівали б його.
„Пришлють гетьмана“, промовив
Влас, мій шурин, на сю річ;
Гетьман той, щоб не наброїв
Так, що діло кинь хоть в піч.
Гетьман той вам дасть гостинці:
Москальовські, куці клинці —
Ще у них ви не були?
Так чим нам сього діждатись,
Лучче знову вп'ять піддатись
Під поляків, як жили.
Що не злі для нас поляки,
Знаєм все про тее ми,
Заживем у них без драки,
Як у бога за дверьми,
Предки наші мабуть знали,
Москалів не розгнівляли
А з поляками жили;
Гетьманство велось в них здавну,
Челядь мали вірну, славну,
І щасливі всім були.
Так хіба тепер забудем
Предків наших старину?
Ще промовив він, і будем
Походить на сарану?
Ми не саранча, а люде,
Так по старому хай буде,
Годі, годі нам тужить,
Годі нам людей боятись,

Вже пора за розум взятись,
Ну те ж гетьмана зберім.“
Тут в одно загомоніли
Ті, яких я підмовляв,
І вони так положили:
Конецпольський щоб бував
Замість гетьмана в Чигрині,
А Чаплинський в Батурині,
Я ж щоб був так, як бував.
Присудили ще послати,
Владислава попрохати,
Щоб під ласку нас прийняв.
— Так, так, так! Нехай так буде!
Всі сказали козаки;
„Так — кричали усі люде,
„Так — гукали і жінки.
— „Як що так,“ сказав Чаплин-
ський,
І промовив Конецпольський,
„То нехай і буде так.“
Тут собі й я озвався:
— Дай нам бог! Совіт щоб вдав-
Як бажає з нас усяк. • [ся,
Я з своїми се зробили
З тим, щоб тільки, бачиш, нам
Лиходії не вредили,
Без хлопот піддатись зам.
А тоді мене б зібрати
Одного гетьмановати
Під покровом короля;
Польщі правдою служити,
Жить щасливо, не тужити,
І не слухать москаля.
— „Пан Огинський! Чуєш сеє —
Нам Виговський ще сказав;
„Тее-то воно, онеє...
„Щоб царь військо зготував,
„Я прийшлю до вас за словом,
„Вірну старшину з поклоном,
„Ви ж їх з ласкою прийміть,
„Царь нехай їх завіряє,
„Що у ласку нас приймає,
„Тай папіра нам прийшліть.“
— Все зробили ми, шивлюзі,
Мовив нам Огинський тут, —

Віривши йому, катюзі,
Аж як бачим, він єсть плут.
Ми їм грамоти послали;
Сами з військом причвалали,
Вийшло ж що... як бачиш сам.
Біс Виговський не отриха,
Наробив для себе лиха,
Тай зділив його і нам.
Ласкав будь, Вельможний

Харьку!

Так Огинський нас прохав,
Не згуби мене, наш батьку!
Бо я правду розказав.
Дай на світі ще пожити,
Бога за тебе молити;
Зжалься, всіх помилуй нас,
Ми того не помишляли,
Щоби гетьманці позвали
На погибель нашу вас.
„Ви уже дали нам знатись,
Обізвавсь до мене Жмудь —
З вами більше нам не дратись,
Хай дереться хто-небудь.“
Змилуйсь! мовив Монятовський,
Змилуйсь! крикнув Задурнов-
Змилуйсь! закричав усяк. [ський
— Цитьте, я сказав, постійте,
Небагацько подождіте,
Ось до нас біжить козак.
Тільки мовив се я слово,
Як тут зараз і гінець.
„Батьку! Все сказав, готово,
Ось поглянь у той кінець.“
Зирк, — дивлюсь, іде дружина—
Козаків, старшин до-сина
Так що, мов як плав, пливуть.
Ті бігом, а ті тюпачуть;
Де-які навзавід скачуть;
Де-які ж пішком ідуть.
Як прийшли, постановились
Коло нас не вдалеках,
То зараз із них явились
Два старшини в єргаках:
„Буд здоров, сказали, батьку,
„Не зроби, будь ласків, сварку,

„Що не скоро прибули;
„Нас ляхи так налякали,
„Що ми хати оставляли
„В комишах, лісах жили.
„Як почули твої вісті
„Від гонців, яких прислав,
„То ніхто не взявся їсти
„І до тебе поспішав.
„О, вельможний пане Харьку!
„Кошовий, отець наш, батьку!
„Бог продли твій довгий вік;
„Ти Гетьманщину спасаєш;
„Наших ворогів караєш;
„Бачить се всяк чоловік.“
— Годі з сим — здоров Семене,
Будь здоров Павло і ти;
Так оце і ви до мене
З військом вспіли прибрести —
Ім сказав я — а дивіться,
Чим я маю похвалиться,
Гляньте лиш на сих бурлак.
„Гай, гай, гай! — вони сказали,
Ми Чаплинського пізнали,
Се ж Виговський неборак.
Се канцубиль Монятовський,
Се Огинський сват його;
Се Сапіга, Задурновський, —
Більш не знаєм нікого;
Тільки те вже добре знаєм,
Що чрез них ми всі страдаєм,
Бо вельможі всі вони;
Сі з Виговським коверзують
І Гетьманщину руйнують, —
Жидові оці сини.“
— „Як що так, то їх візьміте,
Я усіх вам віддаю;
Як хотіте, так судіте,
За обіду ви свою.
Я ж“... тут хата відчинилась,
І стара туди явилась
Баба й каже: „Харьку, цить;
„Бачиш, смерклося на дворі,
„Тільки світять ясні зорі,
„І народ уже весь спить.
„Хоть Сергій тебе і слуха,

„Тай йому вже спати час;
„Знаю, сват мене послуха,
„Віддихне сю ніч у нас.
„Ти ж іди, зараз, зо мною.
„Маю дільце я з тобою.

„Побалакать на дворі.
„Пий, та йди скоріш, не бався,
„Время прийде, то не жалься,
„Чуєш, не втеряй зорі.“

Глава V.

Лісом темним, між горам,
Ніччю баба йшла з Харьком,
І глибокими ярами
Пробиралася пішком;
Вітер свище по діброві,
Скрізь кричать печально сови,
Страшно з гір реветь вода,
Все у страх Харька приводить,
Він чуть-чуть дух переводить,
Дума сам собі: біда.
Потім він сказав: „Бабусю!
„Де ідем, мені скажи?
„Хоть ще я тепер не трусю,
„А вернутись прикажи.“
Баба зозлом озирнулась
І на його так згризнулась,
Що чуть він не закричав.
Далі сціпив кріпко зуби
І, заприкусивши губи,
В слід за нею поспішав.
— Як се враз останувилась
Під обривом край гори.
Баба — на Харька скривившись —
Каже: „Камінь сей бери.“
Камінь той мов вріс у гору, —
Тільки що видать з надвору,
Він до його приступив;
Смик — і друге — повалився,
І їм погреб тут відкрився,
Відкіль смрад і дим валив.
Баба, взяв Харька за руку,
Тай сказала: „Ну, іди,
Ти попавсь мені, мій внуку,
Так ходім лишень сюди.“
Тут Харько став відступатись;
„Ніт, сказала, годі гратись.“
Та його у лоб чимсь — лусь!

„А, не хочеш, скурвий сину?“
Потім пхнула так у спину,
Тільки він в болото — плюсь!
„Ой, ой, ой!, бабуся мила!“
Йй Харько крізь плач сказав,
За що ти мене втопила,
За що я в біду попав? —
— „Пий лиш воду, напивайся,
„В сім болоті покупайся,
„А про се ти не питай.
„Мати зна на що купає,
„Дитятко своє кохає:
„Так і ти про се не знай.“
Булькотить Харько в болоті,
Як свиня у барлозі,
Гірко стало йому в роті,
Бо наївся і грязі.
Чуть було, кричав: „Рятуйте!
Бога бійтесь, не жартуйте“.
Потім стало не чувать;
Баба там сама стояла,
І крізь зуби щось шептала,
Далі стала рятовать.
Хоть і витягла з болота,
Но Харько був не живий;
Піна в його бігла з рота,
Очі сплющив, мов сліпий.
Весь вкалявсь в грязі смердючій,
І зробивсь такий вонючий,
Що нельзя і приступити;
Баба що ж йому зробила —
Принесла води, обмила,
Та і начала будить:
Довго спиш ти, Харьку, сину,
Ну, проснись, пора вставать;
Чуєш, встань, а то покину,
Сам же будеш тут блукать!

Се я трохи підшутила,
Хоть ти думав, я втопила,
В сім вонючому багні;
Ні, не бійся, ти не втонеш,
А на світі ще наброїш,
Не згориш ти і в огні.
Потім витягла з калитки
Мазь якусь у пuzирці;
Терти стала йому литки
Скрізь по спині і лиці.
В носі чимсь-то марудила;
По під литками гляділа;
Як се чхнув Харько, тай встав.
„Ну, мені як кріпко спалось
І во сні мов щось ввижалось,
Та не знаю,“ він сказав.
Коли-гульк, аж він в темниці,
В якій зроду не бував;
По куткам були криниці,
Коло них огонь палав.
Ступа з товкачем стояла,
Кочерга край них лежала,
Висли помело, рогач;
Там були горшки, решета,
Там лежать клубки, тенета,
І сидів надувшись грач.
Як се разом зашуміла
Стая цілая галок,
І за ними вслід влетіла
Чуть не більше ще сорок;
Всі гуртом заскрекотали,
Скрізь чеплялися, сідали,
Не минали і Харька;
Стрепенувся грач тай крякнув,
У кутку одним кіт нявкнув,
А у дверях щось мелька.
Баба на землі лежала,
Ізігнувшись у сук;
Ноги в гору задирала,
Руки корчила у крjюк;
Рот до уха аж скривила,
По чортиному свистіла,
Потім охать почала;
Повернулася тай встала
І як щось вона сказала,

Птиця вся як не була.
Привиденцію таку
Наш Харько як повидав,
То, побачивши живу
Бабу, зараз так спитав.
„Де се я? Хто тут витає?
„Хто, скажи, тут проживає?
„Де ми? Хутко розкажи.“
— Розкажу, сказала баба,
Се тобі, усе знать треба,
Тільки скоро не біжи.
— Слухай: чув ти, що людьми
Мутять, як хотять, відьми?
Бігають вони свинями,
Котяться клубком самі?
Капость з молодими роблять,
А дівок у стид приводять,
Як бувають весілля;
В Київ у верхи літають,
На Лисій горі гуляють;
Знай же: що така і я.
Я уже хоть і старенька,
Бо літ зо сто є мені,
Вже умерти б я раденька,
Рада б, бачиш, — ну, та ні.
З неба я зірки хапаю,
В погріб в глечиках ховаю;
Лажу в пекло до чортів;
З ними за руки вожуся
А як відтіль повернуся,
То похожу на бісів.
Що захочу, те і дію,
Добре доброму роблю;
Як же лихом я повію,
То злим злого погублю.
Очі людям я відвожу;
Що де схочу, там нахожу;
Дітям на роду визнаю:
Покорм жіночкам справляю
А коровам ізгубляю;
Молоко з стовпців дою.
В світі є відьом до-сина,
Та таких нема як я;
Слухай ти, моя дитина:
Мать така була твоя,

І жила вона зо мною;
Рідна як сестра з сестрою.
Тільки бог вік вкоротив.
Я гуляла на родинах,
Я була і на хрестинах,
Як тебе їй бог послав.
З тих ще пір тебе я знаю,
Як на світ ти народивсь,
За тобою наглядаю,
Де-би ти не появивсь.
Мать твоя мене прохала,
Щоб тебе я обкупала
В тім болоті, де обмивсь;
Будеш бо з сих пір щасливий,—
Глянь, який став уродливий,
Мов ізнову народивсь.
Те болото, де купався,
Єсть пекельная вода;
Хоть у йому ти валявся,
Се ж є щастє, не біда.
Ось іди сюди к криниці
Та напийсь сїї водиці,
То ніхто вже не врече;
А щоб ти поздоровішав,
І в лиці щоб поповнішав,
Сю хлисни, що тут тече.
Оцею пробань ти очі,
А сюди гаразд приглянь;
Небоятимешся ночі,
Будеш бачить як у день.
Ну, тепер ще знати треба —
Дасться доля яка з неба
На весь будучий твій вік;
Де ти будеш проживати,
Доведеться де вмірати,
Бо ти смертний чоловік.
Потім баба, з міста вставши,
По печері дальш пішла,
І, між чимсь то пошукавши,
Відтіль скриньку принесла;
Принесла, постановила,
Далі віко в ній відкрила,
Відтіль дзеркальце взяла.
Не скляне, якесь другеє,
Так як буцім то стальнеє,

З рук Харькові подала.
— „На, дивись в його, мій сину,
Щастя в нім побач своє,
Я начас тебе покину, —
Се вже діло не твоє.“
Дивиться Харько, потіє,
Землю бачити радіє,
У якій жить буде він;
Темно в нім, нема нічого,
І у дзеркальці нікого
Не побачив, тільки тінь.
Як се разом стало видко,
Мов похоже на степок.
А по нім текло не швидко,
Небагацько річечок.
Пусто скрізь, куда не гляне,
Серце аж у його в'яне, —
Він від сього відвернувсь.
Дальше глянув, аж там море,
Гірш його взяло ще горе
Так що з міста пошатнувсь.
З горем очі відвертає,
Він в другий поглянув край —
Аж там річка протікає:
Се, подумав він, Дунай.
Ніт, не він, якась инча;
То широкий, сая вужча;
Хоть і прудко йде вода,
Де-где є ліски, та мало;
Комишів, болот, — чимало,
Скрізь де гляне, скрізь біда.
Потім ще він подивився,
Чи не видко де людей;
І сюди, туди вертівся;
Ніт, нема, опріч звірей;
Зірк на ліво — буцім гори,
А за ними синє море,
Край його, мов є жилля;
„Мабуть, каже, тут бувати,
Свого віку доживати,
Знать, умру оттута я.“
Зажуривсь Харько, тай дуже,
Тяжко, тяжко він вздыхав,
І про дзеркальце байдуже,
Що в руках своїх держав.

Коли гульк — степок явився,
На який він перш дивився,
Самий той, та вже не так.
Там народ орав і сів,
Кой-хто жав, а де — хто віяв,
Там в роботі був усяк.
Слобідок було хоть мало
І не встроїні були,
Но Харькові легче стало,
Бо щасливо там жили.
Рибу по морях ловили,
Бога у церквах молили,
Щоб господь вмилоствлявсь.
Табуни, отари ходять;
Череды скотини бродять —
Наш Харько аж засміявсь.
Баба з далі примічала,
Не мішаючи йому,
Потім так вона сказала:
„Сину, не вдивляйся сьому.“
Тут Харько озвався: „Бабусю!“
„Ось іди сюда, матусю,
„Ось скоріш лишень іди:
„Диво тут я побачив —
„Дай мні боже, щоб дорачив
„Жити тут — ось на, гляди.“
Ще хотів ізнов дивитись
На те диво, що глядів,
Но вже в дзеркальці закрились —
Степ з людьми і темно в нім.
Він у його зазирає,
Так і сяк перевертає;
Ніт, нема, як не було.
„Хоть нема, сказав, так знаю,
Більш нічого не спитаю,
Вже від серця відлягло.“
„— Бачив, сину, свою долю?
„Гляди ж, бога не гніви;
„Виполняй святую волю
„І, де трапиться, живи.
„Вже що бачив, тее буде,
„Хоть нехай на тебе люде
„Лихом віють і ревуть;
„Ти не бійсь, сказала, лиха,
„Не спихнуть тебе із тиха;

„Там уже тобі, там быть.
„На візьми одержу, сину,
„Надягни оцю зараз.
„Сюж надінь в другу годину,
„В инчий случай, в инчий час.
„Ну, ходім, бо вже світає,
„Хоть народ ще спочиває,
„Нам же треба впередить,
„Щоб у нас ще гості спали
„І того б вони не знали,
„Де ми мусіли ходить.“
Баба потім ще сказала:
„Харьку, ти вже вибачай,
„Що невчтиво тут приймала,
„Се так треба — вибачай.“
„— Не звиняйся, сказав, бабусю,
„Ти лиш розкажи, матусю:
„Що таке ото, Сергій?
„Скільки є гостей, всяк слуха;
„Знать непевний він, псяюха,
„А не в тім що він старий.“
— „Правда, баба одвічала,
„Бо совітник він царський.
„В нас вдовою цариця стала,
„Він же близький родич їй,
„Ну, вже що в нас за цариця,
„Що за гарна молодиця,
„Що вже нічого казати:
„Молода, весела, гарна,
„А сама зоветься Ганна;
„Гарна, так не змалювать.
„Повнолиця, чорноброва,
„Щічки так, як жар горять.
„Тиха, смирна, не сурова,
„Губоньки — мов гомонять;
„Темноруса, очі карі,
„Ясні так, як нічю зорі;
„Груди — кров мов з молоком.
„Шийка з ручками статненькі,
„Ніженьки в неї маленькі,
„Тай сама вона з умом.
„Ходить так, мов тая пава,
„А співа — нема й з людей,
„Як танцює — от забава —
„Угаву немає ей;

„Рівна, гарна...? щой казати,
„Треба в вічі повидати;
„Віри аж тоді поймеш.
„Скільки є дівчат гарненьких,
„Жіночок в нас молоденьких,
„Ну, такої не найдеш.
„Бачиш, Харьку, як з тобою
„Забалакались, — се сміх;

„Глянь, — ми вже під Слободою,
„Ще ж не потомили ніг.
„Ляж, іди — не волочися,
„І нікому не хвалися,
„Що в печері був моїй;
„Там я ворожу, гадаю;
„Там з чортами розмовляю;
„Бо кінець аж в пеклі їй.“

Глава VI.

Світ свінув і гості встали,
А Харько наш ще не спав;
Ті по чарці вже лигали,
Він же лежачи вздыхав.
Галя спати не давала,
Про яку йому сказала,
Баба вчора ідучи;
Думав, як-би подивиться,
Що яка ж то в них цариця,
І за тим не спав в ночі.
Як се стук, — Петро до його,
Тай кричить: „Харько, вставай!
„Се ж не сміх, що так ти довго
„Спиш, обдуся як бугай?
„Уставай, вже годі спати,
„Йди горілки допивати,
„Годі чухатися там.
„Уставай скоріш, вдягайся,
„Чув? іди та похмиляйся,
„Бо погано, знаю сам.“
Встав Харько, ввійшов у хату,
Поздоровкався, тай став.
Тут Сергій сказав: ну, свату,
Як ти довго спочивав.
Думка є тебе женити,
Як же будемо хвалити?
Тут сказала Васька: „Як?
„Дівці скажем, спить він довго,
„А дівчатам більш нічого
„Не суліть, скажіть лиш так.“
Тут усі зареготались,
Від її смішних сих слів.
І довгенько б ще сміялись,
Так Петро до них ввійшов.

Зараз стали пить горілку,
А жінки тягли вишнівку;
Заїдав же хто хотів.
Далі так понатягались,
Що частенько спотикались,
Де-хто вже посоловів.
Потім взяв Сергій за руку
Тай сказав Харьку: „А ну,
„Розкажи, яку ви муку
„Змінщикам дали в стану?
„Прежнє чув і все я знаю,
„Тільки ще я дожидаю,
„Діло кончиться се чім.“
Тут Харько прохав сідати,
І як хочуть тее знати,
То докаже все він їм.
— Тих, сказав він, що забрали,
Я гетьманцям віддавав,
Но вони мені сказали:
„Сам суди, бо ти піймав.“
Ніт, кажу, не так се буде,
Буде так, як кажуть люде,
Ось поставте військо в стрій.
Зараз все затамошилось,
І козацтво становилось,
Загуло, мов буцім рій.
Тут Виговського водили
Між козацтвом по сотням,
І усім їм об'явили,
Що він наробив людам;
Що він збунтовав гетьманство,
Що він обманив козацтво;
Що він зміну ізробив;
Що він Польщі піддавався,

Що він москалів цурався,
Що будь гетьманом хотів.
А потім у них спитали —
Що йому за те зробить?
Всі в одно тут закричали:
„В бочці смоляній спалить,
В пекло хай летить з душею
Він з проклятою своєю
З димом, з чадом до чортів;
Він крові уже напився,
Тіла нашого наївся:
Так смоли ще там не пив.“
Прикотили зараз бочку,
А з Виговського зняли
Чоботи, штани, сорочку,
Та і дьогтем облили.
Потім в бочку сторч всадили,
І її як запалили,
То він довго там кричав,
Чуть, кричав: „Покайтесь люде,
„ Не мудруйте, всім так буде.“
Далі чорту дух віддав.
— Ну, кажу, згорів Виговський.
Що ж з Чаплинським зробим ми?
Замисл був в його шельмов-
Як ви знаєте самі. [ський,
Хоть сперва не соглашався,
І ляхам не піддавався,
А від того не відстав,
Як за гетьмана робили
І в Батурин становили
Ще ж бо до ляхів пристав.
Їв він з ними, пив по чарці
І робив те, що звелять;
Їм годив як тій болячці,
Все давав чого схотять.
Так за се його судіте,
Що хотіть, то з ним зробіте,
Тільки без гріха мого.
Тут усі загомніли,
І всі разом присудили,
Щоб повісити його.
Тягнуть бідняка до дуба,
(Бо случивсь тут як на те),
Котиться аж піт із чуба;

Пнеться він, кричить, не йде:
Хоть крутивсь та притаскали,
До гилляки прив'язали,
І повис на ній як пес.
Морщився, дригав ногами,
За петлю хапавсь руками:
Потім посинів увесь.
— „Що, чи вже? спитало пан-
ство.

„Вже повис“ — сказали нам.
„Хай йому небесне царство:
Всім нам бути, кажуть, там.“
— Ну, сказав я, вже з своїми
Вправились — а ну, з чужими
Що ви будете робить?
Сих, совітую, простіте,
Коли хочете, скліїніте,
Та тоді їх і пустіте. —
Правда, се мені сказали,
Ми ж баранів клейнимо;
А щоб в Польщі їх пізнали,
То і їм дамо клеймо.
Тут обрізали їм уха,
Жодний став з них, як псяюха,
Но ще сим не відбули;
Ще носів повкорочали,
Щоб не дуже задирали —
Тай довгенькі бо були.
Ми як вправились з ляхами
І як відпустили їх,
То пішов я з старшинами,
Козаків глядіть своїх.
Лавою вони стояли
І приказу дожидали,
Що який то їм віддам;
Тут сказав я: братця, чуйте,
Вечір вже — так ви ночуйте,
Завтра буде діло в нас.
Ще не світ, було не видко,
А поляки вже ішли
Із Батурина в степ швидко;
Ну, та бачим не втекли:
Бо ми скоро їх догнали,
Стали в стрій, гуртом напали,
Завелося діло в нас.

Били з пушок, з палконетів;
Били з ружів, з пістолетів;
Били мабути із час.
Довго лях не подавався;
Довго з пушок нам шпував;
Довго з міста не рушався,
Поки я не закричав:
„Всі за мною, нуте разом,
Нуте хутко, инчим часом,
Нуте в ратищі беріть.“
Тут всі кинулись на ляха,
І така пішла потіха,
Що закrywсь від пилу світ.
Разів з п'ять ми нападали
На увесь поляцький ряд;
Стільки раз і відступали.
Бо нельзя було стоять.
Далі знов ми придавили,
І як пушки в них відбили,
То і начали душить.
Б'є козацтво, гонить, колить,
Шаблями руба, мов голить,
Аж мазка з ляхів юшить.
Потурили ми поляків
Через Дніпр, у землю їх,
Трохи не догнали в Краків,
Тут я зупинив своїх:
Годі вже, кажу, вгамуйтеся,
Годі, буде, не біснуйтеся,
Вже іти додому час;
Вже ж дались полякам знатись,
Будуть і в ночі жахатись,
Як присниться хто із вас.
Потім ми відтіл вернулись,
І прийшли у Чигирин.
І як тут останувались,
То прийшло до нас старшин
Тьма, обозних, бунчукових,
Все в каптанах саєтових,
Тай хліб-сіль нам принесли;
Дякують, до себе просять,
З радости чуть не голосять,
Що від лиха їх спасли.
Поздоровкавшись з ними,
В церкву ми усі пішли.

Помолившись пред святими,
Богу жертву принесли.
Відтіля пішли в управу,
І оттут уже на славу
Випили ми всі гуртом;
Бо стояло тут пить-їсти,
В жодній хаті, в жоднім місті
На столах і під столом.
Загуляло тут панство,
П'є козацтво в кабаках,
Бенкетує все гетьманство,
Бо уже минувся страх.
Довго всі бенкетували, —
А як разом перестали,
То я їм сказав тоді:
Ну, панове, отаманство,
Ви старшини, ви козацтво,
Слухайте лишень сюди.
Слава богу! Ми прогнали
З гетьманства усіх ляхів,
Ви тепер на волі стали,
І нема у вас врагів.
Всі ви бачите, немає,
А бог віда, — хто з вас знає —
Може являться уп'ять:
Хто тоді від них вас збавить?
Хто в вас військом буде править?
Мусить хто врагів унять?
Слухайте, я вам поражу,
Вам совіт я добрий дам,
Діло ваше справлю, злажу,
Тільки слухать треба вам:
Вас Виговський з ворогами,
Так злякали москалями,
Що чуть в лихо не ввійшли;
Ви за малим не пропали,
Віри, волі не втерляли,
Коли б ми не підійшли.
Так щоб більш вам не журитись
І в гетьманстві мирно жить,
Москалям ви поклонітесь
І в них милости просіть.
Депутатів ви зберіте,
До цариці їх пошліте,
Та просіть, щоб приняла

Вас у ласку і заштиту
Під свою царськую свиту
І щоб гетьмана дала.
Вас ніхто вже не обідить,
Царську знаєте ви власть?
Хоть на вас хто і наїдить,
Вам не дасть вона пропасть.
Я сказав — так розбірайте,
Ми вже їдемо, прощайте,
Дякуєм за хліб і сіль.
Конєцпольського не лайте:
Він вже в пеклі — се ви знайте,
Більш не вилізе відтіль.
В Січі в нас було все справно,
Горя там ніхто не знав:
Всі жили в довольстві, славно,
Всяк у ній мов царствував.
Москалі не докучали
(Бо ми їх не зачіпали),
А ляхи боялись нас;
Бо хоть з ними помирились,
Но за то ми не ручились,
Як піддерем в инчий раз.
Так жили ми щось довгенько,
Та не тямлю, скільки літ;
Завелись всім хорошенько,
Все робилось в нас, як слід.
Хоть було коли зберемся,
З кримцями трохи поб'ємся,
Або иноді, під час,
В Польщі корчмареві трохи
Виженем з сорочки блохи;
Ну, то се не що для нас.
Но вже бач, воно, як кажуть,
Коли має бути біда,
Хай тебе хоть в піч замажуть,
Влізе і вона туди.
Так случилось і з нами,
А за що — не знаєм самі;
Ну, та нічим пособить.
Гріх та ще великий буде,
Що нас збили злії люде,
Будем горе ми терпіть.
А з чого нам лихо сталося,
Схочете про те ви знать —

Слухайте, з чого як склалось,
Я вам мушу розказать.
Щось давно, як Иверійці
Нашій піддалися цариці
І присягу в тім дали,
Їх сусіди обіжжали;
Часто села руйнували,
Часто кров із них лили.
Так щоб більш не обіжжали
І не мутили у ній,
Там москалики стояли
По Иверії усій;
Грошей їм за службу туо
І про надібність другуо
Посилалися відціль.
Їх в довольстві там держали,
Все їм нужне видавали,
Посилали хліб і сіль.
Чув, туди колись, не знаю,
Гроші чумаки везли.
І присмеркши коло гаю,
Там волів порозпрягали;
А того вони не знали,
Що там вори проживали,
Гай же Теплинський був ліс;
Коло голої долини
Близько гострої могили,
Де все чумаків брав біс.
Тільки чумаки вляглися
І заснули кріпким сном,
З лісу тут де не взялися
Гайдамаки ті гуртом;
Чумаків усіх побили,
І як гроші захопили,
То розбіглись по лісам:
Хоть їх довго там шукали,
Но вони позабігали
Так, що чорт не знав їх сам.
Діло се пройшло, пропало,
Не найшли тих гайдамак,
Грошей в москаля чимало,
Бо ростуть в його як мак,
Но не те москаль міркує,
Він за гроші не сумує,
Думає про наш він край:

Наші степи із лугами,
Наші зимники з скотами
Показались їм за рай.
Під сей самий раз прийшлося
З кримцями подратись нам,
Та ще добре удалося,
Так що утікав хан сам.
А за що було — питайте;
Ви не знаєте, так знайте —
За їх кражу коней в нас.
Заняли вони скотини
Сотні дві до псовини;
Крадуть же не в первий раз.
Щоб відпiмстить, ми зiбрались
І пішли у Крим гуртом;
Скрiзь по йому ми шатались,
Обiйшли його кругом.
Напились винця і крови;
Вийшли ж відтiль всі здорові,
А скотинку заняли,
Коників взяли чимало —
Так що жодному з нас стало —
Хлiб за хлiб ми віддали.
Раз я вздумав помолитись
Київським святим мiстам
І в печерах поклонитись
Там почиючим моцям.
Попрощавшись з козацтвом,
З старшинами, отаманством,
Я пішов туду пішком;
Кошовим не величався,
Простим козаком назвався,
Тай ішов собі пішком.
Як се — що за вража мати,—
Йде багацько москаля —
Думаю: з ким воювати
Він задумав відцiля?
З Турчином — мені-б сказали, —
Бо не раз ми помагали,
А тепер так не бере.
У кого не запитаю,
Каже всяк мені — „Не знаю,“
І чим дуж шляхом дере.
В Київ я прийшов пізенько,
На Подолі ночував,

А на другий день раненько
В монастирь покочував.
Там у церкву став ходити,
В бога милости просити
Отпущенія грiхів.
Я моливсь за все козацтво,
За всю Сiч, за отаманство,
Щоб бог збавив від врагiв.
О! мені як легко стало,
Як я бога призивав;
Все від серця зле відпало
Я себе не пізнавав.
Божі храми, права віра,
Кликали мене від мира,
Де все тлинне, де все прах.
В думцi всі грiхи відкрились
І мені як появилсь,
То зробили сильний страх.
Чую: дзвонять до вечерні —
Иду, всі відiклавши прiч
Помисли лукаві, скверні,
Як ня-ня козак на встрiч!
Ну, чого — за чим? питаю,
Сам же в церкву поспiшаю.
Він мені сказав: „Постій,
Я прибіг тобі сказати,
Та боюсь, щоб не злякати —
В Сiчi москаля — як рiй!“
— Ой! Чи справді? Боже милий!
Се ж чи правда, ну кажи?
О! який я нещасливий!
Ну, гляди мні, не бреши. —
„Що, сказав він, тут брехати
„Коли стали руйновати;
„Тай чого ще треба тут:
„Всі паланки заступили;
„Сiч кругом всю обложили,
„Тiлько з пушок ще не б'ють,
„За що се — ніхто не каже,
„Ружжя ж, шаблі відбира;
„Хоть москаль нас ще не в'яже:
„Так ума вже прибира.
„Кальниша уже вхопили,
„І з Глобою посадили,
„Тай послали десь-кудись.

„Все про тебе всіх питають...
„Утікай, поки не знають,
„Утікай тай не барись.
„Вже козаченьки учхнули,
„Січ осталася пуста;
„Тільки веслами махнули,
„Подались всі, до чиста.
„Де-які Дніпром-долами,
„Де-які очеретами
„У Туреччину пішли;
„Накивали всі п'ятами,
„Діло тільки ще за нами,
„Поки тута не знайшли.“
Так мій кухарь се торочив,
З Січі в Київ як прибіг.
Правду мовив, не морочив,
Бо всю Січ москаль обліг.
Нічого було казати,
Треба з Київa втікати,
Бо вже тут не місто нам.
В чім стояли, в тім і вдрали;
Нічого з собою не брали,
Все покинув я ченцям.
Но куди іти — не знаєм,
А все даліше ідемо;
Вже й до війська добігаєм,
Міста же не зберемо.
Потім ми пораховались, —
До Лиману в низ побрались,
Тута двох своїх найшли.
Сі вже все нам розказали,
За що Січ отаковали,
І в чім винні ми були.
Кажуть, буцім край могили
Коло теплянських лісів,
Ми царську казну відбили
І побило чумаків.
Ходили в Польщу грабувати,
А в Крим хана розбивати;
Проїзду купцям нема;
Хто ні їде, ні проходить —
В Запорозжжі смерть знахо-
Буцім тут ми як чума. [дить —
Іх панам добра немає,
Суміж з нами що живуть;

Буцім військо нападає
І їх з міста даліше пруть;
Що цариці ослушались;
Землю захопили їх —
Щоб ми ж трохи присмірили,
То вони так присудили:
Зруйнують за се нас всіх.
„Де ж в вас думка кочувати?“
Я спитав сих козаків.
— „Думка, кажуть, мандрувати
І шукать своїх братів.“
„Як що так, кажу, то з нами,
Отсими що тут чайками
Почухраймо відціля.
Найдемо ми сіромаство,
Заведем десь знов козацтво:
Тільки вже не в москаля.“
Пізно дуже в чайку сіли
Тай пустились відтіля;
Та за парусом гляділи,
Я ж сидів коло руля.
Вітер дув нам прямо в спину,
В добру вийшли ми годину
В Чорне море о пів-ніч.
Як се разом зашуміло,
Море заревло, здуріло,
Понесло нас к чорту пріч.
Якір кинули — відбило;
Другий ще — як не було;
Машту в пил переломило,
Вибило із рук весло.
Филя-филю доганяє,
Чайку до небес шпурляє,
Дощ як із ведра линує,
Небо хмарами закрилось,
Мов чого на нас озлилось —
Грім у хмарі прогуркнув.
Ніч і день, уп'ять до ночі,
Нас бурхало по водах;
Вибились ми вже із мочі,
Бувши у таких бідах.
Як се блись — нас освітило,
Двох козаченьків убило,
Я ж на дошку з корми впав.
Більш не тямлю я нічого —

Як очнувся же від того,
То вже на землі лежав.
Встав, на небо я дивився,
Господа об тім питав:
Де і як я опинився,
І як в морі не пропав.
Потім, трохи відпочивши,
І одержу посушивши,
Я пішов шукать жилля.
Скрізь ходив — степом, горами,
Темними в ночі лісами,
Тай убравсь у яму я.
— „Так отак-то ти козачив,
Свят Сергій сказав Харьку,
Ти-ж, бачу, вього побачив
На своєму вже віку.

Не тужи і не журися,
Богу тільки більш молися
І до нас жить приставай;
Ми й самі воїнські люде,
Звикнеш з нами — добре буде,
Січ козацьку забувай.
Ось приходить до нас в столицю,
Свят Харькові ще мовляв,
Я за тим звіщу царицю,
Що сюда ти причвалав,
Йй скажу, ти як козачив,
Що добро і лихо бачив,
Як у Січі панував.
Чуєш, Петре, всі приходьте
І Харька з собою приводьте,
Щоб він тут не скучав.“

Глава VII.

Понад річкою в долині
Городок був . . . . . іс,
А в горах і по могилі
Здалека чорнівся ліс.
В городі сьому живала
І людьми управляла
Молоденька удова.
Всі йй вірно тут служили,
І усі йй любили:
Добра дуже бо була.
В город сей Сергій з ріднею,
Ввечері з гостей прийшов,
І побачившись з сім'єю,
До цариці він пішов.
У вікна вона сиділа
І на сонечко гляділа,
Як заходило за ліс.
Тяжко дуже сумовала
І тихесенько вдихала, —
Очі ж налилися сліз.
Потім мовила: „О боже!
Доки буду горювать...
Хто обрадує, поможе?
Мабуть так вік коротать.
Люде бачуть, як смієшся,
А слізьми як обіллешся,

Так про те ніхто не зна.
Що з того, що я царюю,
А як горлиця горюю
Без дружиноньки сама.“
Мовив се, вона утерла
Рукавцем слізки з очей,
Потім встав, вікно заперла,
Тай побігла до дверей.
Тут Сергій зустрівся з нею,
І як місяць, він своєю
Лисиною засвітив.
„Де ти був? ось днів з чотирі
„Невидать твоєї гирі,
„Де, сказала, ти блудив?
„Хоть у нас благополучно,
„Від сусід обід нема;
„Но мені щось дуже скушно,
„Де б я ділася сама.
„Серце чує щось — не каже;
„Мабудь лихо нас накаже;
„Бо і сон не гарний снівсь:
„Буцім я в садку сиділа,
„І комусь сорочку шила,
„Як тут де відкіль візьмись
„Голубок, тай пуць в коліна, —
„Тай до серця пригорнувсь;

Вохрею піч підвела,
Комін мазать ставить дівку,
А з сінець сама мела;
З тіста голубів зробила,
Суриком їх покрасила,
Крильця з хвостиком з папір,
Їх повісила в біжніпю,
Буцім то живеньку птицю,
Тай побігла ще на двір.
Там прибрала чисто всюди,
Що лежало не вспряту:
„Хоть, сказала, прийдуть люде,
„То найшли-б усе в ладу.“
Від трудів сих так втомилась,
Що на лавку як схилилась,
То заснула кріпким сном;
А прокинувшись раненько,
З мильцем вмилася біленько,
Тай прибралася потім.
Надягла вона шовкову
Кохту з борами рясну,
А спідницю грезетову,
Мов як з голочки, нову;
Білі нитяні панчішки
Закривали в неї ніжки,
Черевички зверху них;
Від намиста шия гнеться,
На грудях хустинка в'ється,
Пальці ж в кільцях золотих.
В ухах серги жемчугові
Аж по плечиках висять,
І з очіпочком парчовим
В золоті, як жар горять.
Так вона причепурилась,
І як в дзеркальце дивилась,
Капнули слізки з очей:
„Все є в мене, всім владаю,
„Тільки одного не маю...“
В неї вирвалось, з речей.
Мовив се, вона по хаті
Чванно павою пішла
— Як до неї хресна мати
Вдвох з Сергієхою ввійшла.
„На добридень, кажуть, Ганно!
„Не здивуй, що так ми рано

„В гості до тебе прийшли;
„Прикажи лиш нам сідати
„Та чим маєш привітати,
„Бо ми вістку принесли.“
Потім об'явили Ганні,
Що Петро до них приборів,
Що не сам прийшов зарані,
А Харька з собою привів;
Що в Сергія віддыхають
І одвіту дожидають,
Чи дозволить їм прийти
Повидать її парсону,
Милостиву благосклонну
І поклон свій принести.
„Чом же — одвічала Ганна,
Хоть нехай ідуть зараз.“
Далі дівчину послала
За Сергієм той же час.
А сама з гостями сіла
І частесенько гляділа
У віконечко на шлях;
Де-що з ними розмовляла
А очей не відвертала
Із вікна, як каже: „Ах!“
— „Що там, Галю? Бог з тобою,
Що злякало так тебе?
Ти ж сидиш у трьох зо мною,
Не тривож нічим себе.“
Потім хресна мати встала
І над Ганною шептала
Від уроків, від пристриті;
А того вона не знає,
Що Харько вже добігає
Із Сергієм до воріт!
На йому був саєтовий
Із вільотами каптан,
А під ним кармазиновий
Трохи довшинький жупан,
Бузументом скрізь обшитий,
Золотом весь як облитий.
Пояс шалевий новий;
На йому штани матнисті,
Сап'янці червоні чисті,
Сам козак ще молодий.
Шапка сива не висока,

Із оксамиту вершок;
Шабля висить коло бока,
Через плечі був шнурок;
Пистолет за пояс вткнутий,
Мов в сметану обмокнутий,
З камінцями, у сребрі;
Висли чухалки, ложешник,
Відвіртки, ріжок, кулешник, —
Все вцвяховано в корі.
Як се хата відчинилась,

Увійшов з Харьком Сергій,
Ганна зирк — тай застидилась,
Стало моторошно їй.
Ніжки в неї затремтіли,
Губоньки мов що шептіли,
Серце тьохнуло в грудях;
Вся зробилась як калина,
Потім стала так, як глина,
Тай пожовкло їй в очах.

ВИДАННЯ ТВОРІВ Я. КУХАРЕНКА.

Більшість творів Я. Кухаренка, вперше, була надрукована в „Основі“ за р. р. 1861-62,¹⁾ а „Харько Запорозький Кошовий“ в „Зап. Укр. Наук. Т-ва“ в Києві, кн. XII, р. 1913.²⁾

Після Я. Кухаренка не залишилось автографів або копій творів, які надруковані в „Основі“, а тому послідує видання цих творів могли прилагоджувати за виданням „Основи“. Про те як були виконані ці видання (щодо правильності тексту), можна говорити, порівнюючи їх з текстом „Основи“, перводрука, який вийшов за життя письменника і був редагований П. Кулішем.

Видання Ф. А. Іогансона творів Я. Кухаренка.

(Під редакцією Ф. М. Піскунова).

Після видання творів Я. Кухаренка в „Основі“ пройшло майже 20 років, і лише р. 1880 твори Я. Кухаренка були видані збірником: „Збірник творів Я. Г. Кухаренка (Наказного Отамана Землі Війська Чорноморського). Посмертне видання. Скомпоноване Ф. М. Пі-

¹⁾ Див. стор. 9.

²⁾ Див. стор. 10 і 93. Ми не маємо в своєму розпорядженні рукопису „Харька“, ні перевидання його (був перевиданий в Катеринодарі в р. 1918 вид. „Центральсоюз“), а тому позбавлені можливості зробити аналіз видання твору „Харька“.

скуновим. Видання книгопродавця Ф. А. Іогансона. Київ 1880“. (126 стр. 16⁰). В цей збірник і ввійшли всі твори Я. Кухаренка крім „Харька“.

Збірник творів Я. Кухаренка виданий *ярижкою*, а головне уявляє майже покалічений текст творів письменника в порівнянні з текстом видання р.р. 1861-62, в „Оснві“. Сталось це почасти, на нашу думку, з об'єктивних, політичних, причин: видання р. 1880 було виготовлено до друку 15 березня 1877 р. — в наступному році після „знаменитого“ циркуляра російського царату в 1876 р. про українську мову: „нет, не было и быть не может“; досить пригадати, що в р. 1877 не вийшло ні *одної* української навіть *брошури*. Виготовляючи до друку твори Кухаренка в таку сумну добу для українського письменства, звичайно, що Піскунов і *зі власної ініціативи* міг викреслити деякі *гострі* вислови Кухаренка, аби тільки видання побачило світ; але більш, видно, доконав цензорський олівець (з цензури твори вийшли 13 квітня р. 1880). А якраз деякі з цих випущених речень і варті для характеристики світогляду Кухаренка. Так, напр., чому Кульбашний був такий необачний з чумаком, який оказався шахраєм, Кухаренко з'ясовує так: „*Вік привик берегтися москалів (та правда, хто їх і не бережеться), а щоб з чумаків та були мошеники, Кульбашному і не снилось.*“¹⁾ Або такий вислів: „*Бо сих*“²⁾ *увесь рід український стережеться.*“³⁾ Неприязне ставлення Кухаренка до великоросів видно з такого речення: „*А як набрело до нас багацько москаля, то де та й зіма взялась: мов її з собою принесли.*“⁴⁾

Біль Кухаренка при згадці про трагічну долю Січі виливається в таких словах: „*Що зробилось з Січчю*

1) Стор. 21 — „Осн.“, 98 — „Іог.“, В. К.

2) Себто — москалів, — заув. ред.

3) Стор. 24 — „Осн.“, 104 — „Іог.“, — В. К.

4) Стор. 29 — „Осн.“, 107 — „Іог.“, В. і Ч.

і запорожцями — всі знають (бодай не згадувати).“⁵⁾ Кухаренко, як військова людина, дуже добре віддавав собі справу в тім, що царський уряд на козацтво дивився лише як на знаряддя для осягнення поставленої владою ціли; цими лише міркуваннями і диктувалось відношення влади до козаків: „Дванадцять років ні Січі ні Запорожжя не було. На тринадцятому Турчин піднявся, стався розмир; почали викликать козацтво. *Ось коли його вп'ять стало треба!*“⁶⁾

У виданні „Іог.“ проскочило лише двоє місць, які промовляють про національну свідомість Кухаренка.

Цвіркунка в жартовливому тоні оповідає про таку пригоду, що трапилась їй з земляками на Дону, коли вони від Санджара, через Дін, мандрували на Чорноморію: „Я вже довго не забуду, як один на нас кричав: Ей! хахли! хахли!“ Ми ж думали: на кого б то він каже? аж він, добродію, на нас! Поки ж ми розчурукали та зупинились, коли дивимось, аж і салдати за нами біжать, і той пан московський іде та так розсердився, що крий боже! та й каже: „Што ви за люди?“ та так лається погано, що цур йому! Ми й сказали, що йдемо на Чорноморію, так він нас вилаяв, вилаяв, та й каже: „У вас там всьо бродяги“ — та й вернувся, лаючись.“ („Ч. П.“).

В „Ч. Сл.“ слово „чіпець“ Кухаренко пояснює так: „Те, що люди кажуть здір, а москаль каже — сальник,“ — замість назви своєї народности Кухаренко вжив „люди“ — в протиставлення до „москалів“.

Але у виданні Іог. є багато пропусків, які, на нашу думку, зроблені не з цензурних умов. Пропущена ціла стаття: „Свідок, скільки в Чорноморії худоби, скільки землі і народу козацького роду.“⁷⁾

---

⁵⁾ Стор. 61 — „Осн.“, 88 — „Іог.“, Пл.

⁶⁾ Стор. 61 — „Осн.“, 88 — „Іог.“, Пл.

⁷⁾ 35 стор. „Осн.“, кн. V, 1862.

Крім того пропущена ціла низка речень: „Не йти було б із ляхами, нас не драгувати.“⁸⁾ „Так запорожці вітались.“⁹⁾ „За поясом пистоль і збоку черкеську шабельку.“¹⁰⁾ „Тирлюються на ніч зарання.“¹¹⁾ „Вівці на сей говір так і пороснуть до соли, одно другого спережаючи.“¹²⁾ „Ар'яниця — барило на теж молоко.“¹³⁾ „Куна — посудина для лою.“¹⁴⁾

Пропущені слова: „сережки“,¹⁵⁾ „иноді“ („щоб вона и н о д і не попоштувала тебе печеним раком“),¹⁶⁾ „бідну“ („підвели бідну Кулину“),¹⁷⁾ „всякого“ („всякого народу“),¹⁸⁾ „або ступицю“ („бо звір на закрівавлений капкан або ступицю не піде“),¹⁹⁾ „плавнями“ („прокрадаються плавнями через Кубань“),²⁰⁾ „в коші“ („Возють саньми їй сіно і там в коші розкидають“).²¹⁾

Декілька разів пропущені сполучники „і“,²²⁾ „та“;²³⁾

8) 22 стор. „Осн.“, 50 — „Іог.“, Ч. П.

9) 32 стор. „Осн.“, 68 — „Іог.“, Ч. П.

10) 65 стор. „Осн.“, 96 — „Іог.“, Пл.

11) 33 стор. „Осн.“, 115 — „Іог.“, В. і Ч.

12) 35 стор. „Осн.“, 120 — „Іог.“, В. і Ч.

13) 36 стор. „Осн.“, 121 — „Іог.“, Ч. Сл.

14) 37 стор. „Осн.“, 123 — „Іог.“, Ч. Сл.

15) 9 стор. „Осн.“, 25 — „Іог.“, Ч. П.

16) 15 стор. „Осн.“, 36 — „Іог.“, Ч. П.

17) 20 стор. „Осн.“, 45 — „Іог.“, Ч. П.

18) 33 стор. „Осн.“, 70 — „Іог.“, Ч. П.

19) 63 стор. „Осн.“, 92 — „Іог.“, Пл.

20) 63 стор. „Осн.“, 92 — „Іог.“, Пл.

21) 30 стор. „Осн.“, 108 — „Іог.“, В. і Ч.

22) „Часом і вона розбуркається“, 41 стор. „Іог.“, 18 — „Осн.“, Ч. П.; „так і почитуватиме“, 72 стор. „Іог.“, 34 „Осн.“, Ч. П.; „мені і вмерти треба“, 79 стар. „Іог.“, 38 „Осн.“, Ч. П.; „тут і мовчав“, 83 стор. „Іог.“, 40 „Осн.“, Ч. П.; „то і йдуть“, стор. 93 „Іог.“, 64 „Осн.“, Пл.

23) „та під'їмо“, 56 стор. „Іог.“, 26 „Осн.“, Ч. П.; „та клятба“, 104 стор. „Іог.“, 24 „Осн.“, В. К.

заім. „я“;²⁴⁾ „їх“;²⁵⁾ приім. „у“.²⁶⁾ У виданні „Іог.“ в багатьох випадках вживаються інші слова, ніж у вид. „Осн.“: „Іог.“ — *незнаєш*,²⁷⁾ „Осн.“ — *знаєш*; „Іог.“ — *віщує*,²⁸⁾ „Осн.“ — *віщун*; „Іог.“ — *Дубиниха*,²⁹⁾ „Осн.“ — *Драбиниха*; „Іог.“ — *цибуля*,³⁰⁾ „Осн.“ — *цибулиця*; „Іог.“ — *кабана*,³¹⁾ „Осн.“ — *кнурра*; „Іог.“ — *пимига*,³²⁾ „Осн.“ — *пішла*; „Іог.“ — *розширюється*,³³⁾ „Осн.“ — *розщитується*; „Іог.“ — *лихо четає*,³⁴⁾ „Осн.“ — *лихє горе*; „Іог.“ — *докилий*,³⁵⁾ „Осн.“ — *джулий*; „Іог.“ — *цуркоз*,³⁶⁾ „Осн.“ — *цурка*.

Коли ще можливо припустити, що це свідомі зміни збоку редактора Іог. видання, то поруч з ними знаходимо велику низку слів, які через постановку неналежної букви (видко помилково) набувають зовсім іншого змісту, а іноді і зовсім псують зміст речення: *навернеться* (з);* *хату* (к); *кишнатий* (к); *кабана* (к); *хожу* (Хому); *кошее* (і); *терегується* (терлується); в од-но гумстві (в односумстві); *нуже* (а); *слухи* (м); *пову-чий* (л); *пинери* (ф); *зчепився* (н); *підманена* (мі); *зв'яжуть* (зв'язують); *какітчата* (н); *подрмленої* (у); *спиз'яючи* (н); *греч* (ць); — всього понад 50 таких випадків.

Деякі слова у виданні „Осн.“ підкреслені, набрані курсивом: *тирлується, по дулеях, штирі вирі сімсот і чотири* — 19 таких випадків — у „Іог.“ виданні ці слова без підкреслення.

В „Іог.“ виданні допущено понад 60 випадків право-пису — *русизмів*: *камиш* (22 рази), *хозяїн* (5 разів),

²⁴⁾ „ще і я зятенька попоштую“, 72 стор. „Іог.“, 34 „Осн.“, Ч. П.

²⁵⁾ „Так який же їх чорт після сього милуватиме“, 26 стор. „Іог.“, 10 „Осн.“, Ч. П.

²⁶⁾ „Та й у стані на помості“, 43 стор. „Іог.“, 19 „Осн.“, Ч. П.; „не тільки в нас у Чорноморії“, 70 стор. „Іог.“, 33 „Осн.“, Ч. П.

²⁷⁾ 25 стор.; ²⁸⁾ 32 стор.; ²⁹⁾ 35 стор.; ³⁰⁾ 81 стор.; ³¹⁾ 91 стор.; ³²⁾ 111 стор.; ³³⁾ 113 стор.; ³⁴⁾ 117 стор.; ³⁵⁾ 123 стор.; ³⁶⁾ 125 стор.

* В дужках стоять букви або слова, які вжиті в „Осн.“.

розговляються, плякоється, куройниця, дряпонину, бормується.

В „Іог.“ виданні частка „не“ з дієсловами, в багатьох випадках, пишеться разом: „неповалить“, „невгамується“, і т. д.

Приіменик з імеником часто теж пишеться разом: „забичовку“, „заштим“, „нарушник“, „ззапояса“, — всього більш 80 випадків напису разом слів, які в „Осн.“ написані роздільно.

Навпаки є у „Іог.“ виданні випадки, що слова пишуться *роздільно*, а у виданні „Осн.“ вони написані разом: „не трохи“, „не багато“, „що денно“ — понад 20 таких розбіжностей в правопису.

Особливо неоднотайність виявляє „Іог.“ видання в передачі звука „г“; „Іог.“ видання передає його 4 способами — („Осн.“ для нього вживає лише лат. літер. „g“), а власне: в 9 випадках „г“ „Осн.“ „Іог.“ видання передає через „г“ — „хуга“; в 7 випадках через „кг“: кгирликга, Джикгиря; один раз вжита лат. літера „r“: прогавляться; і в 5 випадках „Іог.“ видання теж вживає лат. літ. g, як і „Осн.“: сгмалом, зггедзкалась, дригає і т. д.

„Іог.“ видання, як указано було на стор. 125, могли прилагоджувати лише після видання „Основи“, перводрука творів Я. Кухаренка, надрукованих за життя письменника. Але указані відміни „Іог.“ видання від видання „Осн.“ ясно промовляють за те, що „Іог.“ видання виконано незадовольняюче.

Видання „Чорноморського побиту“ Київської „Книгоспілки“ під редакцією П. Руліна.

Київська „Книгоспілка“ в книзі „Рання Українська Драма“¹⁾ видала, за вид. „Основи“, твір Я. Кухаренка „Чорноморський побит“, назвавши цей твір „Чорно-

---

¹⁾ Рік видання незазначений.

морці“, — себто взята назва для твору дана йому М. Старицьким, який переробив твір Я. Кухаренка в оперу.

І взагалі М. Рулін, на нашу думку неоправдано, трохи змінив текст „Основи“.

Допущені деякі пропуски:

„Винен, винен, моя голубочко. Я дома не був.“²⁾ Декілька разів пропущено „й“: „Прилини ще й*) швидче;“³⁾ „на улиці й дожидається;“⁴⁾ „твоя й дівчина;“⁵⁾ „щось у її матері коїться таке...“⁶⁾ „Та по чім же се ти, дочко, міркуєш?“⁷⁾ „Щоб вона иноді не попоштувала тебе печеним раком!“⁸⁾ „Бач, яка брикуча!“⁹⁾ Та й жінка-ж!“¹⁰⁾ „То хоч мені повеселіша.“¹¹⁾

Видання „Кн.“ вжило деякі слова в іншій, ніж в „Осн.“, формі: перетягли¹²⁾ (перетягали).**) „Гаспидів Очкурня...“¹³⁾ (...Очкура...); „поглузував“¹⁴⁾ („глузував“). „Сіда долі по козацькій“¹⁵⁾ („Сидя...). „Мені пересучії товченики наскучили“¹⁶⁾ (...пресучії...). „Задумав жениться“¹⁷⁾ (Здумав...). „Все тягнемо з скриньки“¹⁸⁾ (тягаємо).

²⁾ 7 ст. „Осн.“, 123 ст. — „Кн.“

*) Курсивом зазначаємо пропущені слова.

³⁾ 7 ст. „Осн.“, 122 ст. — „Кн.“

⁴⁾ 8 ст. „Осн.“, 123 ст. — „Кн.“

⁵⁾ 8 ст. „Осн.“, 124 ст. — „Кн.“

⁶⁾ 8 ст. „Осн.“, 124 ст. — „Кн.“

⁷⁾ 9 ст. „Осн.“, 125 ст. — „Кн.“

⁸⁾ 15 ст. „Осн.“, 134 ст. — „Кн.“

⁹⁾ 20 ст. „Осн.“, 141 ст. — „Кн.“

¹⁰⁾ 21 ст. „Осн.“, 142 ст. — „Кн.“

¹¹⁾ 34 ст. „Осн.“, 161 ст. — „Кн.“

¹²⁾ 10 ст. „Осн.“, 126 ст. — „Кн.“

**) В дужках форма слів після „Осн.“.

¹³⁾ 134 ст. „Кн.“, 15 ст. „Осн.“

¹⁴⁾ 135 ст. „Кн.“, 16 ст. „Осн.“

¹⁵⁾ 142 ст. „Кн.“, 21 ст. „Осн.“

¹⁶⁾ 146 ст. „Кн.“, 24 ст. „Осн.“

¹⁷⁾ 159 ст. „Кн.“, 33 ст. „Осн.“

¹⁸⁾ 165 ст. „Кн.“, 37 ст. „Осн.“

Є приклади, що в „Кн.“ видані вжиті слова зовсім
иного пня, ніж в „Осн.“: „Букач“¹⁹⁾ (дукач). „Та як
помиримось“²⁰⁾ (...чи...). „Забилі сотника Харька у за-
лізні кайдани“²¹⁾ (залили...). „Оцей дунду“²²⁾ (...дундук).
„Так за день наганялась“²³⁾ (намонялась). „Так дивува-
лись“²⁴⁾ (дивились). „Що це за диво“²⁵⁾ (...ε...).

Аналіз видань творів Я. Кухаренка показує, що пер-
водрук творів Я. Кухаренка в „Основи“ є далеко ліпшим,
ніж послідуєчі видання. А тому Громада Українців з Ку-
бані і перевидає твори Я. Кухаренка за перводруком
„Основи“, а „Харька“ після видання Ів. Стешенка, замі-
нивши лише правопис на сучасний (за деякими лише
виїмками, як напр.: „ніт“, „мин(о)вати“, „част(о)вати“
і. т. д.).

Прага, 15 лютого 1928 р.

Г. Омельченко.

---

¹⁹⁾ 125 ст. „Кн.“, 9 ст. „Осн.“

²⁰⁾ 136 ст. „Кн.“, 17 ст. „Осн.“

²¹⁾ 139 ст. „Кн.“, 19 ст. „Осн.“

²²⁾ 148 ст. „Кн.“, 25 ст. „Осн.“

²³⁾ 149 ст. „Кн.“, 26 ст. „Осн.“

²⁴⁾ 160 ст. „Кн.“, 33 ст. „Осн.“

²⁵⁾ 167 ст. „Кн.“, 39 ст. „Осн.“

ДОДАТОК.

ГРОМАДА УКРАЇНЦІВ З КУБАНИ.

КОМІСІЯ ДЛЯ ПЕРЕВИДАННЯ ТВОРІВ
Я. Г. КУХАРЕНКА.

Дня 12 липня 1927 р.

ГРОМАДЯНЕ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНСЬКИХ!

Може *головне* через що *кожний* українець *мусть* пізнати Я. Г. Кухаренка є те, що „*щирий козак*“ Я. Г. Кухаренко був *щирим приятелем* Т. Г. Шевченка; грошево *допоміг* йому в *найтяжчу* добу життя його.

Листи ж Я. Г. Кухаренка *викликали енергію* в Т. Г. Шевченка і *глибоку творчість*, а день 7 квітня 1857 р., коли Т. Г. Шевченко *дістав* від Я. Г. Кухаренка „*письмо і 25 карб. грошей*“, „*відограв у життя поета велику ролю*“, як каже проф. Л. Білецький.

Діставши цього листа, Т. Г. Шевченко, „*вставши раненько, помолився Богу, закачав рукава та й заходився коло тієї „Москалевої Криниці*“. І Т. Г. Шевченко під впливом переживань, викликаних листом Я. Г. Кухаренка, *творить не варіант на „Москалеву Криницю*“ 1847 р., а пише „*осібний зовсім твір*“, як підкреслює цю різницю Доманицький, а проф. Л. Білецький *поглиблює підкреслення Доманицького і з'ясовує, що Т. Г. Шевчен-*

ко змінив „душу“ „Москалевої Криниці“ 1847 р.: *драматичний ескіз* 1847 р. перетворив у *поему* в 1857 р. — Т. Г. Шевченко *сам відчув* глибину ріжниці „Москалевої Криниці“ 1847 р. і „Москалевої Криниці“ 1857 р. І цю ріжницю поставив на *рахунок щирого відношення до нього Я. Г. Кухаренка* і був *глибоко йому вдячний*: „*Нікому було тільки огню* положить під моє, горем не добите, старе серце, а *ти, друже мій, догадався* — взяв та й *підкинув* того *святого* огню.“

І коли б Я. Г. Кухаренко навіть не був письменником — *кожний* українець, *шануючи* Т. Г. Шевченка, *мусить* пізнати його. Але Я. Г. Кухаренка цікаво пізнати й як *письменника*.

З приводу смерті Я. Г. Кухаренка писали: „Чорноморія від малого до старого *стратила* в особі Кухаренка „*рідного сина і благого батька*, а Україна й *ліпші її патріоти і всього козацтва* не забудуть, що Кухаренко був *майже однісенький в війську знавець і цінитель* козацької слави, *запорозької старини і чорноморського побиту*.“

Я. Г. Кухаренко дав *найяскравіший* малюнок *запорожців* в першу добу життя їх на Кубані — типи „*чорноморців*“ не пережитих ще й сьогодні, „*наших потомків, котрі два віки різались з Ляхами, а третій з Черкесами*“ (з листа Я. Г. Кухаренка від 25/V 1845 р. із ст. Уманської). Потрібно пізнавати Кубань і Кубанців, *починаючи з картин і типів змальованих Я. Г. Кухаренком*.

Твори Я. Г. Кухаренка збіркою (крім „Харька“) *видані* в 1880 р., але до друку були *виготовлені* в 1877 р.; в *нашу добу* ця збірка вже є *бібліографічною цінністю*; *навіть фаховці* не *завше* мають *можливість дістати її для прочитання*.

26/IX б.р. минає 65-а річниця смерті „*батька-отамана*“, як Т. Г. Шевченко в листах називає Я. Г. Кухаренка. *Ліпшою згадкою* про Я. Г. Кухаренка з нагоди 65-ої річниці його смерті і 50-ої річниці *виготовлення збірки*

першого видання його творів буде *перевидання* творів його, зібраних в одну книжку.

Громада Українців з Кубані приступає до цієї справи, будучи *певна*, що *кожний* українець *відгукнеться* на заклик Громади!

Лише *щирість* українського громадянства *поможе* нам довести цю справу до кінця і *виконати* обов'язок загалу *супроти* Я. Г. Кухаренка, *великого сина* нашої *Батьківщини*.

*Затверджено Загальними
Зборами Громади Українців з
Кубані 17/V 1927 р.*

П Р А В И Л Ь Н И К

Комісії для перевидання збірки творів

Я. Г. Кухаренка.

1. Громада Українців з Кубані з нагоди 65-ої річниці смерті Я. Г. Кухаренка і 50-ої річниці виготовлення збірки першого видання його творів ухвалила перевидати (академічним правописом), зібравши їх в одну книжку („*Чорноморський побит*“, „*Пластуни*“, „*Вороний кінь*“, „*Чабанський словник*“, „*Чабани і вівці в Чорноморії*“, „*Листування Я. Г. Кухаренка з Т. Г. Шевченком*“), твори Я. Г. Кухаренка.

2. Виконання цієї справи Громада доручає Комісії в складі: *М. В. Омельченко, М. Башмак, В. Заєць, А. Курінний, Я. Рудик, Федот Шаповал.*

3. Комісія має право до свого складу запросити відповідних фахівців для видавання книг.

4. Комісії доручається зробити збірку грошей, потрібних для передруку творів Я. Г. Кухаренка (6000 — 7000 корон для друку 1000 примірників).

5. Для здійснення п. 4 Комісія має право звертатись до українського громадянства зі закликом робити субскрипцію на твори Я. Г. Кухаренка.

6. Всі, хто грошево допоможе виданню творів Я. Г. Кухаренка, поділяються на: а) членів *фундаторів* (організації й особи); б) *звичайних членів*.

7. Члени *фундатори* — *організації*, — що зроблять субскрипцію *minimum* 300 корон.

8. Члени *фундатори* — *особи*, — що зроблять субскрипцію *minimum* 100 корон.

9. *Звичайні члени* — що зроблять субскрипцію не менше ніж 10 корон.

10. Збірка грошей робиться на основі документів, підписаних *всією* Комісією, або підписники посилають гроші: *Česká Banka v Praze fol. 1537*.

11. Коли буде зібрана сума грошей, якої не стане для перевидання творів Я. Г. Кухаренка і *протягом 6 міс.* Громада не зможе приступити до перевидання творів, то Громада збирає всіх фундаторів для вирішення справи: чи продовжити реченець субскрипції, чи повернути гроші підписникам. Коли врешті Громада не приступить до перевидання творів, то вона повертає гроші підписникам в *такій сумі*, як од них одержала.

12. Продажна ціна книжки має бути 15 кор. (обсяг 120 — 160 стор. 8^о, 4 — 5 ілюстрацій).

13. Комісія за внесену субскрипцію видає організаціям і особам надруковані твори Я. Г. Кухаренка з розрахунку *один примірник за 10 корон*.

14. Члени фундатори кожний *десятий* примірник творів одержують на *крейдовому папері*.

15. Список членів фундаторів та звичайних членів (імя, прізвище, стан і відкіля) друкується в додатку до збірки творів Я. Г. Кухаренка, як також перший заклик Комісії до громадянства й цей правильник.

16. Комісія що-два місяці, починаючи з липня б.р., в українських органах дає звідомлення про хід підписки.

17. Комісія мусить прикласти всіх зусиль, щоб в осени б. р. приступити до перевидання творів Я. Г. Кухаренка.

18. Після перевидання творів Я. Г. Кухаренка й відсилки відповідної кількості примірників членам фундаторам і звичайним членам, Комісія дає звідомлення (розглянуте загальними зборами фундаторів) про свою діяльність в українських органах, а також, *коли дозволять кошти*, це звідомлення друкує і розсилає всім членам цієї акції.

19. П. 18 Комісія закінчує свою працю.

20. Адреса Комісії:

Praha XII., Mánesova 39. **Marie Omelčenková.**

СПИСОК

інституцій і осіб членів фундаторів видання творів
Якова Кухаренка.

1. Громада Студентів Української Господарської Академії в Ч. С. Р. — 300 к. ч.; 2. Бібліотека Слов'янського Інституту в Ч. С. Р. — 300 к. ч.; 3. Українська Господарська Академія в Ч. С. Р. — 300 к. ч.; 4. Український Громадський Видавничий Фонд в Ч. С. Р. — 300 к. ч.; 5. Український Центральний Комітет у Варшаві — 335 к. ч.; 6. Український Національний Музей-Архив в Празі — 100 к. ч.; 7. Український Інститут Громадознавства в Ч. С. Р. — 100 к. ч.; 8. Інституція N. — 100 к. ч.; 9. Громада Студентів Українського Педагогічного Інституту ім. Драгоманова — 100 к. ч.; 10. Видавництво „Червона Калина“ у Львові — 100 к. ч.; 11. Українська Книгарня п. Сірого в Празі — 100 к. ч.; 12. п. Б. з Кубані — 100 к. ч.;

13. п. Др. О. Балабас з Кубані — 100 к.; 14. п. М. Башмак з Кубані — 100 к.; 15. п. інж. Г. Білий з Кубані — 100 к.; 16. п. О. Болотенко з Кубані — 100 к.; 17. п. Н. Григорійв з В. України — 100 к.; 18. пі. М. Грдлічкова з Праги — 100 к.; 19. п. Ів. Завзятий з В. України — 100 к.; 20. п. В. Заєць з Кубані — 100 к.; 21. пані Сенаторка О. Кисілевська з Галичини — 100 к.; 22. п. А. Курінний з Кубані — 100 к.; 23. пані Др. Маликова-Коваржова з Підкарпаття — 100 к.; 24. п. Др. М. Мандрика з В. України — 100 к.; 25. п. А. Мідяник з Кубані — 100 к.; 26. п. інж. Нестеренко з Кубані — 100 к.; 27. пі М. Омельченкова з Кубані — 100 к.; 28. п. Г. Омельченко з Кубані — 100 к.; 29. п. М. Павлічук з Волині — 100 к.; 30. п. генер. В. Петрів з В. України — 100 к.; 31. п. Я. Рудик з Кубані — 100 к.; 32. п. директ. гімн. Ф. Сушков з Кубані — 100 к.; 33. п. Гетьман П. Скоропадський з В. України — 200 к.; 34. п. Др. С. Федорів з Кубані — 100 к.; 35. п. Петро Шевчук з Канади — 333 к.; 36. Вахмістр Ф. Шаповал з Кубані — 100 к.; 37. п. А. Штольцова з Праги — 100 к.; 38. Союз Кубанців в Ч. С. Р. — 300 к.; 39. Проф. Ф. Щербина з Кубані — 100 к.; 40. п. М. Петружелова з Праги — 100 к.

Члени, які підписали по 10 к. ч.

З Великої України:

1. п. М. Антонович; 2. п. М. Битинський; 3. Проф. Л. Білецький; 4. Проф. Др. В. Гармашів; 5. п. Г. Грицай; 6. Др. Герасименко; 7. п. Г. Деркач; 8. Проф. Д. Дорошенко; 9. пані Л. Дяконенкова; 10. п. О. Жовтенко; 11. інж. П. Зоц; 12. Проф. Є. Іваненко; 13. Проф. І. Кабачків; 14. п. М. Калинець; 15. Др. Є. Камінський; 16. п. Р. Калюжний; 17. Полк. П. Крицький; 18. Проф. І. Кобизький; 19. Проф. І. Косюра; 20. Др. Л. Кобилянський; 21. Проф. М. Лорченко; 22. Чл. Дир. інж. А. Макаренко; 23. п. В. Макаренко; 24. Проф. Є. Малик; 25. Проф. І. Майстренко;

26. п. Р. Миколаєвич; 27. п. Ом. Міценко; 28. п. В. Міценко; 29. п. К. Могила; 30. пі В. Новицька; 31. п. М. Нездйминога; 32. п. М. Обідний; 33. Др. О. Орлов; 34. Генер. Омелянович-Павленко (старш.); 35. Проф. Т. Пасічник; 36. Проф. І. Паливода; 37. пі С. Пількевич; 38. Проф. І. Подільський; 39. п. Г. Підгірний; 40. інж. М. Россіневич; 41. Проф. Др. Ю. Русов; 42. Проф. С. Русова; 43. пі М. Руденкова; 44. Проф. Др. П. Савицький; 45. Проф. Ф. Слюсаренко; 46. Полк. М. Татаруля; 47. п. С. Татаруля; 48. Проф. Др. Феденко; 49. п. В. Філонович; 50. Проф. М. Хлюр; 51. п. О. Царикова; 52. Полк. О. Шаповал; 53. п. А. Шевченко; 54. п. М. Ю. Шаповал — 25 к.; 55. п. Б. Шемет; 56. Чл. Дир. Проф. Ф. Швець — 20 к.; 57. пі Проф. Н. Щуровська-Россіневич; 58. Геометр П. Юрченко; 59. п. С. Яровий.

З Бесарабії: 60. Проф. О. Кисяків.

З Буковини: 61. Проф. Др. В. Сімович.

З Волині: 62. п. Др. Пасічник; 63. С. Туркот — 20 к.

З Галичини: 64. п. М. Батів — 25 к.; 65. п. І. Гейцкало; 66. Проф. Др. Ф. Гула; 67. п. А. Міхур; 68. Проф. Др. Кушнір; 69. Др. М. Кметь; 70. п. С. Нагорна; 71. п. М. Прокопів; 72. п. М. Слоньовська; 73. Проф. Др. Я. Ярема.

З Дону: 74. Підхор. Д. Філімонов.

З Вел. України: 75. п.—о. І. Киндзирявий; 76. п. М. Теравський.

З Підкарпаття: 77. Письм. Гренджа-Донський; 78. Проф. Дикий; 79. пі С. Мисько-Нездйминогова.

З Кубані: 80. п. Ф. Аспідов — 20 к.; 81. п. Ліля Балабасівна; 82. п. О. Барилко; 83. п. Олег Білий; 84. п. Т. Бігдай; 85. п. І. Горбушін; 86. п. С. Комишан; 87. інж. М. Кравчук; 88. пі Др. Є. Кононова; 89. агрон. В. Омельченко; 90. п. І. Пацьора; 91. п. П. Пацьора; 92. Проф. О. Поляков; 93. інж. В. Родіонов; 94. п. Г. Рудик; 95. п. О. Рудик; 96. п. О. Гончаров; 97. Полк. М. Саламахин 20 к.;

98. пі П. Тимофієва; 99. пі Ганна Федорова; 100. п. Левко Федорів; 101. п. Я. Щупляк.

Українці з Канади: 102. Др. Кисілевський — 2 дол.; 103. п. В. Паранюк — 1 дол.; 104. п. І. Сліпченко — 2 дол.; 105. І. Чайка — 10 к.

Чехи: 106. Проф. Вагнер — 10 к.; 107. інж. Я. Коржінек — 10; 108. пі О. Маргулова — 10 к.; 109. пі М. Стросова — 10 к.

З В. України: 110. п. О. Смакула 10 к.; 111. п. М. Прокопів 10 к.; 112. п. В. Гнатенко 10 к.; 113. п. П. Омеляненко 10 к.

З Кубані: 114. п. Я. Скоробагач.

З Галичини по 3 злот.: 115. пі О. Дучимінська; 116. пі М. Солтис; 117. пі М. Куріцова; 118. пі К. Навроцька; 119. пі Ст. Бриковичівна; 120. пі Н. Майковська; 121. пі Ю. Чубатівна; 122. пі О. Самбай; 123. п. Л. Єнушевич; 124. п. М. Павлишин.

Звичайні члени — Інституції:

1. Український Комітет в Ч. С. Р.— 50 к.; 2. Український Науковий Інститут у Берліні — 30 к.; 3. Видавництво „Русалка“ у Львові — 20 к.; 4. Українська Сел. Спілка в Нім. Яблоннім — 10к.; 5. Т-во Студій Козацтва — 10 к.; 6. Студ. Т-во „Каменярі“ в Пшібрамі — 10 к.; 7. Українська Сел. Сп. в Пльзні — 10 к. Разом 7165·50 к. ч.

Українське громадянство на еміграції широко відгукнулося на заклик нашої Комісії й не тільки морально, але й матеріально підтримало нашу акцію, яку Комісія й провела на протязі 11 місяців. По незалежним від Комісії умовам не пощастило зібрати листів Кухаренка. Натомісь ми містимо останній твір Я. Кухаренка „Харько Запорозький Кошовий“ та 8 ілюстрацій; 5 взято з книги проф. Ф. А. Щербини „Кубанское Казачье Войско

1696—1888. Воронежъ 1888 г.“, а 2 виготовлені п. М. Битинським; обкладинка праці пані Катерини Антоновичевої.

Комісія складає щиро подяку всім Інституціям і особам, які зробили субскрипцію.

Крім того Комісія щиро дякує Чеському Національному Музею, що дозволив на протязі 11 місяців користатись відповідними книжками з творами Я. Кухаренка; Істор.-Филологічному Т-ву при Українському Університеті в Празі; п. проф. Л. Білецькому, п. проф. В. Біднову, п. проф. Ф. Щербині, пані К. Антоновичей, п. М. Битинському, п. М. Павлічукові й всім тим, хто, в той чи інший спосіб, допомогли Комісії виконати обов'язок загалу супроти забутого письменника Я. Кухаренка, великого сина нашої Батьківщини.

За Комісію
Марія Омельченко.

Прага, 29 травня 1928 р.

З М І С Т:

	Стор.
1. Передмова	
2. Біографія Я. Кухаренка	7
3. Чорноморський побит	19
4. Пластуни	65
5. Вороний кінь	72
6. Вівці й чабани в Чорноморії	77
7. Свідок, скільки в Чорноморії худоби, скільки землі й народу козацького роду	87
8. Чабанський словарь	88
9. Харько, Запорозький Кошовий	93
10. Видання творів Я. Кухаренка	125
11. Додаток	133

ЗАУВАЖЕНІ ПОМИЛКИ.

<i>Сторінка.</i>	<i>Рядок.</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Треба читати:</i>
7	16	і аналіза	й аналіза
10	6	ЗАПОРОЗЬКИИ	ЗАПОРОЗЬКИЙ
12	14	війско	військо
12	35	револьвер	пістоль
33	24	Очкуня	Очкурня
48	22	бы	би
89	6	дука	дудка

Видання Громади Українців з Кубані:

Марія Омельченко: „Вибір фаху“ 37 ст. 16°, 2 к. ч.,
„Шкільництво на Кубані“ 16 ст. 8°, 1 к. ч.

Листівка, „Пам'ятник Запорожцям“ — 30 гел.

Збірник „Хвилі Кубані“ 32 ст. 8°, 5 к. ч.

Виготовлені до друку:

Марія Омельченко: „Kubaň moje Otčina“ s 18
obrázky, 96 str. 8°.

Того ж автора: „Соціяльна опіка в Ч. С. Р.“ з ілюстр.

К. Гавлічек Боровський: „Хрещення Св. Влади-
мира“ (перекл. І. Франка) з 93 ілюстраціями.

М. Павлик: „Тетяна Ребенщуківа“ з ілюстраціями.

